

Në të folur dhe në të shkruar ai ishte një princ i gjuhës shqipe. Gëtja thoshte diku se të gjithë poetët pas Homerit janë ushqyer me thërrimet e sofrës së tij. Dritëroi u ushqye në sofrën e popullit të vet. Shumë nga studiuesit e veprës së tij në poezi dhe prozë, në gazetari dhe publicistikën politike, kanë konstatuar se ai ishte një mendimtar që prodhonte në mënyrë të paimagjinueshme filozofi duke folur në mënyrën më të thjeshtë të mundshme. Humori i tij ishte sintezë e inteligjencës dhe dashurisë për njerëzit.

PELEGRINI I PËRJETSHËM I POEZISË Dritëro Agolli në ditarin tim

Nga Namik Dokle

Kur autorit i rritet lexuesi

Nga Andreas Dushi (fq. 9)

Letërsia nuk duhet të bëjë asgjë. As të frymëzojë ndryshime, as të paraqesë a të ndryshojë shoqërinë e as të mposhtë të keqen. Letërsia duhet të jetë, të ofrohet, të paraqitet si mundësi. Rruga për ta bërë këtë sa vjen e i bëhet më e vështirë.

SHËNIME MBI LIBRAT

Mbi romanin "Arratisja e fundit e Baltazar Ketës"

Agron Tufa "E tashmja e arrestuar"

Nga Ballsor Hoxha (fq. 10)

Rrëfim mbi pamundësinë e njeriut për ta ndarë jetën e vet nga bota që e ka prodhuar. Njeriu përpiqet të ikë prej saj me trup, me dashuri, me harresë, me të vërtetën apo me një ngjitje drejt majës.

Botohet në greqisht përmbledhja poetike
"Afrohu orë e lumtur e poetit" e Preç Zogaj me
përkthimin e Niko Kacalidhas

Shënim i shkurtër për poetin e shquar shqiptar, Preç Zogaj

Nga Georgios Nik Skhoretsanitis (fq. 12)

Në shumicën e poezive të Zogaj hyn elementi i dialogut të brendshëm, zëvendësimi gradual i protestës shoqërore me meditimin dhe pjekurinë e zërit poetik, si dhe përfundimet që nxirren nga kalimi i jetës që ecën pandalur drejt fundit të saj.

OSCAR WILDE Ditëlindja e infantës

Përktheu: Orin Maxhari (fq. 19)

Librat e Sally Rooney-t
tërhiqen nga libraritë e
Mbretërisë së Bashkuar
për shkak të mbështetjes
së saj për Palestine Action

Nga BBC (fq. 23)

LULJETA LLESHANAKU vlerësohet me çmimin "Horst Bienek" nga Akademia Bavareze e Arteve të Bukura në Gjermani

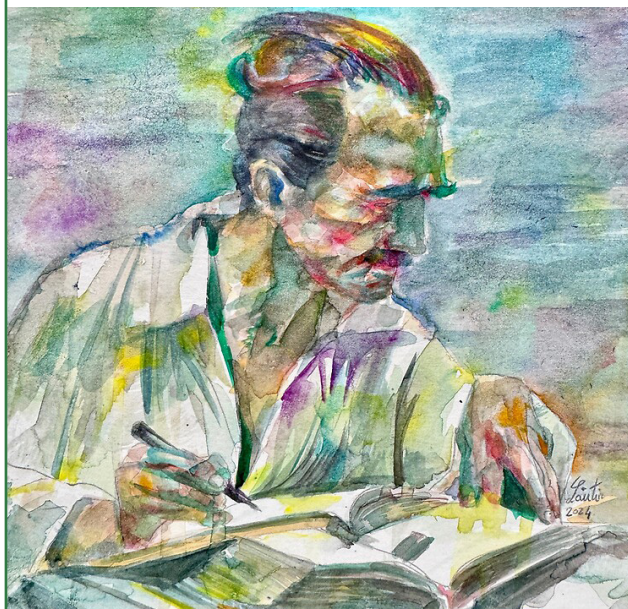
(fq. 5)

Nikos Kazantzakis dhe paradoksi i një
njerëzimi që përparon, por nuk mëson
të jetojë në paqe

Të çlirojmë dashurinë e burgosur në zemrën e njeriut

Shtatëdhjetë vjet pas fjalimit të Vjenës
kur mori Çmimin Ndërkombëtar të Paqes
Nga Prof.ass.dr Maklena Nika

(fq. 22)

ROMAN I RI NGA

MIRA MEKSI: Bitëllsat i vranë para mesnatës

Një roman për rininë e "Broduejit" të kryeqytetit, për muzikën dhe për historinë e një kënge që lindi në një vend pa Zot dhe fitoi përjetësinë.

BIBLIOTEKË

Sazan Goliku (fq. 8)

Pesë miniatura

Petro Çerkezi (fq. 14)

*E dashura ime është re ose
vitro vetëtimash*

Klara Kodra (fq. 15)

Nata ishte e kaltër

Fadil Kajtazi (fq. 16)

Kadare

Iris Simoni (fq. 17)

Cordelia

Migel Flor (fq. 18)

Fletë të verdha

Arben Mexsi (fq. 21)

Karikatura e së shtunës

**ALBANIAN
Book Festival
NEW YORK**

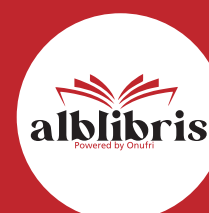

**November
28-29**
10 AM - 6 PM
BOTH DAYS
Royal Regency Hotel
165 Tuckahoe Rd.
Yonkers, New York
516-902-0588
www.alblibris.al
alblibris@gmail.com
 Association of
Albanian American
Student Organizations

Libri shqip në SHBA & KANADA

Dërgesa të shpejta
dhe të sigurta

www.alblibris.al

7 nëntor 1971

I tregova kryeredaktorit Minella Dalani një anekdotë për poezinë e sotme shqipe:

“Poezia e sotme shqipe ka tre poetë në zë. I. K., D.A dhe L.L.S. Kadareja ka hypur në një majë mali dhe rrukullis gurë figurash. Atë vetë nuk e sheh njeri dhe gurët s’mund t’i dallosh se ç’lloj janë... Veç zhurmën e rrokullisjes e dëgjon kushdo. Dritëroi ka qëndruar në një brazdë ugari dhe po dredh një cigare me një fshatar. Duhani është i fortë dhe aroma e tij e mirë përzihet me erën e tokës. Llazar Siliqi ka hypur në ballkonin e një shtëpie dykatëshe dhe mban fjalime.”

Kryeredaktori qeshi dhe pastaj tha:

-I shpikni vetë ju, dhe pastaj ua vishni të tjerëve.

Kishte të drejtë.

~ ~ ~

12 korrik 1990

Isha me shërbim në Durrës. Tre ditë. Takime e biseda me punëtorë, aktivistë të organizatës së bashkimeve profesionale. Sukth. Manzë. Rrushkull. Shijak. Kavajë. Gosë. Rrogozhinë. Njerëzit dëgjojnë, aprovojnë, pyesin, mëmërisin, bëjnë vërejtje. Në Rrogozhinë dikush më tha: “Duhet të qethet i pari Dritëro Agolli. Ai i nxiti të rinjtë të mbajnë flokë të gjata. Tani policia po i qeth ata me zor. Po Dritëroin pse nuk e qethin?!”

O Zot! Të qethin edhe Dritëroin?!

~ ~ ~

26 dhjetor 1990

Sot ishte Aktiv Kombëtar i Partisë.

Ramiz Alia kishte dalë në tribunë. Filloi fjalën e tij. Dhe unë harrova gjithçka. Fjalim i rëndë. Gjithsesi i mençur, i shqetësuar, i shkathët dhe dinak në mençurinë e vet. Ah, jo! Sot, këtij populli s’ka burrë t’i dalë zot!

Në aktiv pati dy eksese: Marash Hajati dhe Dritëro Agolli. Marashi kaloi me të përplasur. Foli me dinjitet, por u tërhoq në mënyrë qesharake. Kurse Dritëroi pati një dramë të dhimbshme, asgjësuese. Filloi diskutimin. Kërkoi të mos e ndërpresim. Por pa kthyer faqen e parë, Ramizi i tha:

-Dritëro, një moment... Për të qenë të sinqertë me aktivin edhe ti edhe unë... a mos po lexon një letër që më ka ardhur edhe mua?

-Po...

-Ahere i thuaj aktivit që s’po flet me gojën tënde.

Dritëroi mblodhi letrat dhe iku. Krrauuu! U rrëzua lisi me një të goditur. Pastaj Ramiz Alia bëri gjestin e mirë: nuk lejoi të diskutohej nga të tjerët fjala e Dritëroit. Por atje tej në sallë nxinte një fytyrë: Dritëro Agolli. Ç’ndodhi? E kujt qe ajo letër? Kush ia ngriti atë grackë? Oh, sa e dhimbshme për një poet si Dritëroi! Ç’ishte ajo pabesi ndaj tij? Kush e thuri merimangën? Koha e dramave. Koha e komedive. Kombi tronditet. Nuk është vënë “në sin” koka e një Ali Pashë Tepelene, por fati i një kombi, e ardhmja e tij...

~ ~ ~

15 tetor 1991

Shkuam të urojmë Dritëro Agollin për 60-vjetorin e lindjes, Fatosi, Serveti, Spirua, Gramozi dhe unë...

-Si e ndjen veten, Dritëro? – e pyeta.

-Normal; kur isha i ri dridheshin shishet e rakisë para meje, tani dridhem unë para shisheve...

Le të mos dridhen shishet. Por do të dridhen nga vepra e tij, nga tallja e tij e mençur burokratët, të pandershmit, batakçinjtë, sharlatanët. Qoftë dhe vetëm kaq. - Dritëroi bëri aq shumë për kombin sa të radhitet në bijtë e nderit të tij...

Ra zilja dhe hynë brenda, për urim edhe Halil Buçpapaj e Uk Buçpapaj. Dritëroi ka shkuar shpesh në Tropojë dhe ka miq andej. Pasi e prezantova Ukën me të tjerët, që nuk e njihnin, ai tha:

-Ta kisha pasë një bombë me vete, sot ja paskësh heq qafe Shqipnisë një parti.

Qeshëm.

~ ~ ~

PELEGRINI I PËRJETSHËM I POEZISË

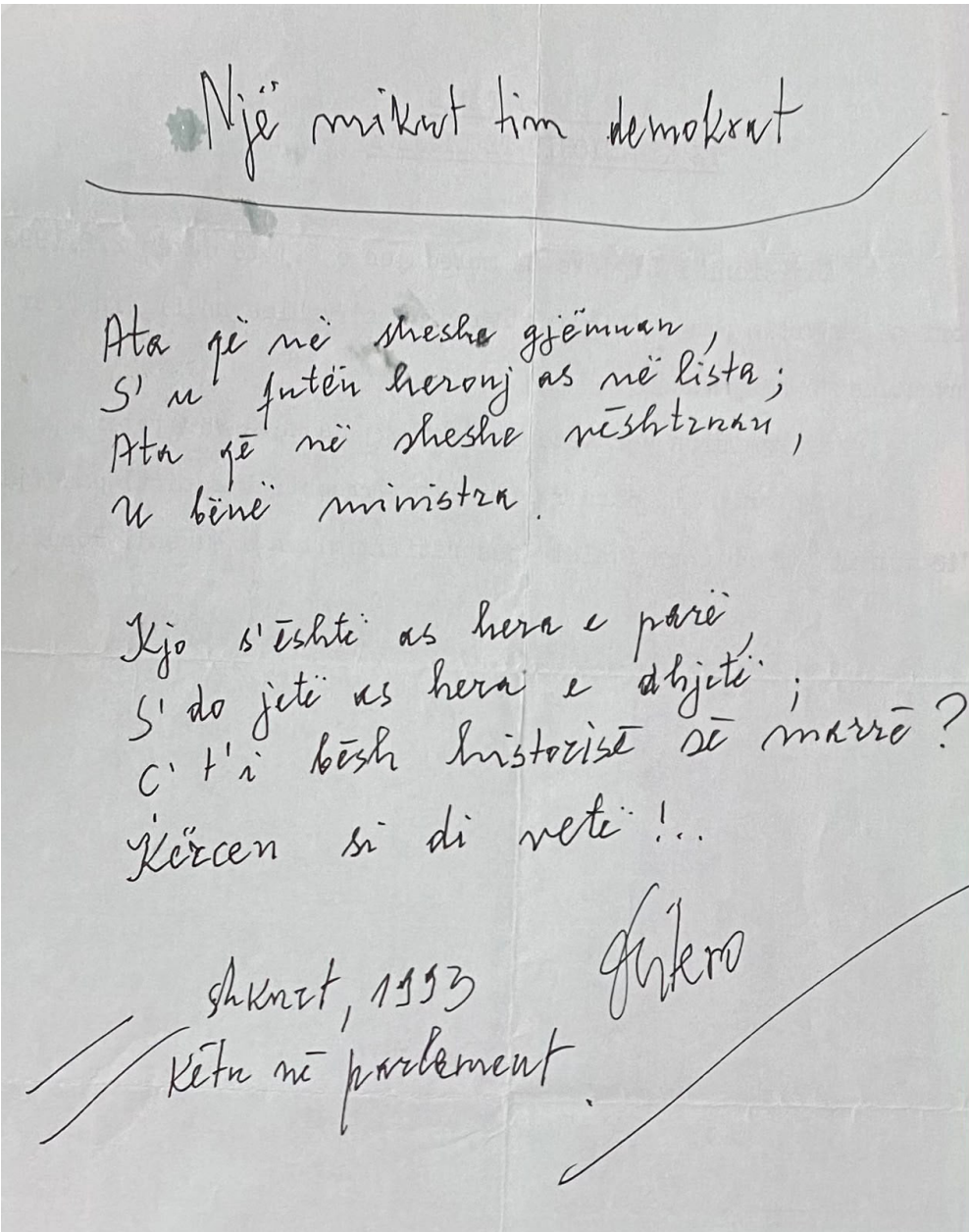
Dritëro Agolli në ditarin tim

Nga Namik Dokle

16 dhjetor 1991

Pasdite shkova në Kuvend. Para fillimit të seancës plenare kishim takim me Jevgeni Jevtushenkon. Erdhi i qeshur, i gjatë, jo shumë simpatik, por mjaft komunikues e njerëzor, krejt larg nga përfytyrimi që na kishte ngjallur shtypi ynë duke e quajtur “poet gagarel”. Dritëroi që e shoqëronte kishte pirë ca dhe ashtu, me gjuhë të trashur, fliste gjysmë shqip, gjysmë rusisht dhe bënte prezantime. Dilte, hynte, si shef protokolli. Një herë solli Agim Meron. Pastaj Pjetër Arbnorin dhe më në fund, nuk e di se nga e psonisi dhe e solli aty edhe Sali Berishën. M’u duk paksa servil, kur e prezantoi duke i thënë: “Berisha, dvigatjel vsevo çto slluçillos zdjes...”

Pas kësaj edhe Berisha bëri një ditiramb patetiko-politik ku më shumë se cilindo vlerësoi Gorbaçovin e pastaj edhe Zhelevin e Bullgarisë, dhe me idiotësinë politike që e kap nganjëherë tha: “Unë kam qenë në Bullgari dhe kam thënë me vete - Cili do të jetë Zhelevi shqiptar?” Unë i thashë: “Ti do të jeshë, o Salë”. Por Jevtushenko i tha: “Në çdo parti, cilido qoftë emri i saj, ka njerëz të ndershëm, ka karrieristë, ka cinikë. Të kërkosht dënimin e njerëzve, vetëm pse kanë qenë komunistë, ky është fashizëm. Unë jam nga një familje revolucionare. Por u bëra disident. Tani nuk jam në asnjë parti. Jam vetëm në partinë e grave që rrinë në radhë për bukë, në partinë e njerëzve të thjeshtë”.

Për shkrimtarët e vërtetë nuk ka parti tjetër më të mirë.

Fola dhe unë. Desha t’i fus një kunj Saliut dhe thashë:

-Këtu u fol me tepriçë për politikën dhe politikanët. Natyrisht ata kanë rolin e tyre. Edhe Gorbaçovi po ashtu. Por politikanët e gjejnë gjithnjë tokën të lëruar. Nga kush? Nga shkrimtarët. Para se të dëgjoj për Grobaçovin, shumë kohë më përpara, unë kam lexuar librin tuaj “Jablloko” (Molla) dhe kam mësuar se demokracia duhet të jetë e pastër, e bukur, e ëmbël dhe e brishtë si molla. Do të thosha se për demokracinë, shkrimtarët kanë vuajtur dhe vuajnë më shumë se politikanët. Por...

Lermontovi i pavdekshëm ka shkruar:

“Çfarë është pa vuajtje jeta e poetit

Çfarë është oqeani pa furtunë?”

Dhe kur i tregova se vëllimin poetik “Molla” ia kam vjedhur Dritëro Agollit (Në një nga vajtjet e mia në shtëpinë e Dritëroit me Shkëlqimin, pamë në bibliotekë dy kopje të librit të Jevtushenkos. Kimja i tha Xhexhesë, paska dy, ta marrë njërin Namiku? Ta marrë, tha ajo, se mos e di Driti sa ka.) Jervtushenko më tha: “Mirë ke bërë. Unë nuk do t’i tregoj...”

Në këtë çast Dritëroi kishte dalë. Kushedi kë kërkonte t’i sillte Jevtushenkos. Por kur hyri tha: “Nuk erdhën!” Kush? Ata të televizionit...

Qeshëm dhe e mbyllëm këtë takim shumë interesant.

~ ~ ~

1 mars 1992

Sot, si me brekë nëpër këmbë, përfunduam listat e kandidatëve për deputetë. Për listën njëemërore dhe për listën shumëemërore. Kemi kualitete, por kemi edhe krunde. Unë mbeta në zonën 48- Gorë, Lumë e Bushtricë; megjithëse kërkova në qytet. Çfarë ironie! Sakrifikova një herë për Ramiz Alinë e tash duhet të sakrifikoj edhe për ca të tjerë.

Në listën shumëemërore propozova të vinim të parin Dritëroin. Por Nano u thartua. Dikush që e nuhati thartimin, tha: “Listën e prin kryetari!” Dritëroin e lanë të dytin. I pari... Tosi. Një projekt që kishte Tosi për listën shumëemërore kishte këtë radhitje: Fatosi, Serveti, Kastrioti, Namiku, Gramozi, Dritëroi etj. Xhevati propozoi: Në fillim duhet kjo treshe – Kryetari i Partisë, Kryetari i parlamentit, kryetari i grupit parlamentar... Por... heshtje. Pastaj Fatosi filloi të bëj “rregullimet” e listës: Fatos Nano, Dritëro Agolli, Servet Pëllumbi, Kastriot Islami, Gramoz Ruçi, Ermelinda Meksi, Maqo Lakrori dhe “i teti në bronz” Namik Dokle, kryetari i grupit parlamentar. Ndërkohë që disa herë Spiroja me Xhevatën ia kujtonin emrin tim, por ai arriti ta shtyjë nga 4 në 8. Nga besimi që ka se unë do të fitoj në turin e parë?! Apo nga inati pse propozova Dritëroin si prijës të listës sonë?!

~ ~ ~

30 mars 1993

Dritëroi i mirë botoi librin poetik “Pelegrini i vonuar”. Është vepra e tij poetike më e mirë e kohëve të fundit. Poezia lind nga “opozita” me realitetin, thotë ai vetë. Bëmë një mbrëmje letrare për ta prezantuar librin. Folën poetë e shkrimtarë. Fola dhe unë, tepër shkurt. “Kam ardhur këtu si njeri i dashuruar pas poezisë së Dritëroit. Kam bërë dikur një provë. Një malsori që nuk kishte lexuar asnjë vëllim poetik, por që kishte një zgjuars si madhe si dhunti të natyrës, i kam lexuar tre fragmente poezie. Nga Migjeni. Mëkat që ka vdekur shumë i ri, më tha. Nga Kadareja. Shumë i zgjuar, më tha. Nga Dritëroi. Ky të bëka të ndjesh zemrën në gjoks, të bëka ta ndjesh veten njeri... Pas 50 apo 100 vjetësh mësuesit do të pyesin nxënësit për politikanët e sotëm shqiptarë. Nxënësit do të thonë: A mos ishin disa politikanë të vegjël që kanë jetuar në kohën e Dritëro Agollit? Dritëroi nuk është pelegrin i vonuar, por pelegrin i përjetshëm i poezisë shqiptare...”

~ ~ ~

4 maj 1993

Blerim Çela, duke folur kundër deputetëve të PS na citoi edhe Bërnsin. Po ç’tu desh, more dushman? Në fjalën time, ku theksoja idenë e vetëkonsumimit të parlamentit, u talla paksa edhe me Blerim Çelën...

Fillimisht desha të them se është e turpshme që dy herë me radhë, dikur nga një farë deputeti, duke përçudnuar Konicën, dhe sot, nga zoti Çela, që citon një poezi të Bërnsit, pa qenë i sigurt nëse e ka lexuar këtë poet të famshëm; thuhen fjalë fyese e pa kulturë për grupin parlamentar socialist. Nëse këto janë vetëm fjalë të zotit Çela, ne nuk shqetësohemi, sepse e njohim standartin kulturor të tij. Aq më keq nëse ato përfaqësojnë partinë që e ka bërë atë ministër. Do të doja t’i kujtoj zotit Çela disa vargje të një poeti të shquar, si Dritëro Agolli, shqipëruet i Bërnsit, i cili këtu në parlament, për njerëz si Blerim Çela ka shkruar:

Ata që në sheshe gjëmuar

S’u bënë heronj as në lista,

Ata që në sheshe vështruan,

U bënë ministra...

~ ~ ~

25 dhjetor 1994

Shkova në Vlorë me Dritëroin dhe Sabitin. Ishin me ne edhe Albert Minga e Gjijk Kurtiqi. Disa miq të Sabitit na kishin ftuar, “thjesht për qejf”.

Shkuam në një lokal matanë Vlorës, në breg të detit. Binte shi. Pimë dhe qëndruam gjatë. Bisedat qenë të larmishme; politikë, art, letërsi, humor. Duke pirë, shumë shpejt Dritëroi erdhi në të vetën, filloi të këndojë e më pas fliste vetëm ai, duke shpalosur filozofirat dhe kujtimet e tij për shumë e shumë gjëra.

Më bëri përshtypje shpjegimi që dha për largimin e Ismail Kadaresë.

“Ismailin e njoh unë më mirë nga kushdo. Atë vit që iku, filloi të dukej se ku po shkonte Shqipëria. Njerëzit flisnin shumë. Një mbrëmje, po shkonim në shtëpi dhe diku na thanë: “Pa shikoj këta, këngëtarët e komunizmit!” Pak më tutje, ca të tjerë na thanë: “More dredharakë të komunizmit!” Unë pinja cigare, po Ismaili bluante. “E dëgjon popullin? - më tha. As njera nga palët s’do të na falë...” “E o, ç’e vret mendjen?!” – i thashë.

Pas ca ditësh më kërkoi makinën për në Rinas. Ç’i do dy makina? - mendova. Shqiptarëve u duheshin dy-tre makina, kur vijnë nga jashtë, jo kur ikin...” E kuptova që ai po ikte, se kishte mbetur pa kalá. Por nuk i thashë njeriu. “Le të ikë!” – mendova me vete. Mirë bëri. Unë qëndrova. Edhe unë mirë bëra.”

~ • ~

4 maj 1995

Erdhën eshtrat e Konicës. Gjatë ceremonisë takova Kadarenë. “Do të rri disa ditë”, më tha. Dukej mirë.

Por në këtë ceremoni mungonte Dritëro Agolli. Shteti nuk e ka ftuar. Shtet xhahil!!!

~ • ~

31 maj 1998

Kadareja ka një thënie: “pika e shiut u përpoq e nuk u kthye dot në breshër”. Unë mendoj se çdo ndryshim mund të sjellë psikoza të ndryshme, mund të sjellë pakënaqësi, keqkuptime, e këto janë të zakonshme. Megjithatë, them që problemet nuk duhen parë shumë ngushtë, pse mbeti i pakënaqur njëri apo mbeti i pakënaqur tjetri, por duke respektuar sloganin, të gjithë të barabartë, të gjithë të ndryshëm.

Dritëro Agolli është ndoshta nga njerëzit që e do më shumë PS-në dhe prandaj ai, kur merr lapsin për të shkruar një kritikë, është shumë i ashpër. Por pas nja dy ditësh na thotë ne më të rinjve: kolopuçë të më falni, se unë e teprova ca. Mendoj që fryma e kritikës së Agollit është e drejtë, dashamirëse dhe pasionante që PS-ja të jetë ashtu si e ka në përfytyrimin e tij, një shkrimtar i shquar dhe humanist i madh siç është Dritëro Agolli.

~ • ~

30 janar 2001

Shkova përsëri të shoh Dritëroin në spital. Është ende sëmurë dhe s’di a do të shërohet në atë shkallë sa t’i rikthehet dëshira për të shkruar poezi. Sapo u ktheva në shtëpi, mora të lexoj Pablo Nerudën. Dhe pastaj u ula të përkthej diçka për Dritëroin...

Kërkoj qetësi
Tani më lini të qetë.
Tani mësohuni pa mua.
Unë do t’i mbyll sytë.

Dhe vetëm pesë gjëra kërkoj
Dhe vetëm pesë rrënjë dëshiroj...
E para – dashuria pa fund.
E dyta – vjeshtën të kundrojt;

Nuk mund të rri pa gjethet...
Fluturojnë, enden, bien në tokë.
E treta – oh, dimri i rëndë,
shiun që desha,
përkëdhelja e zjarrit në pyllin e ftohtë.
E katërta është vera,
rrumbullake, e ëmbël si fruti.
E pesta gjë janë sytë e tu,
Matilda ime; sa të desha!
S’dua të fle pa sytë e tu;
S’dua të jem pa ty këtu;
për ty e jap pranverën,
më mbaj përjetë në syrin tënd.

Miqtë e mi; kjo është e tëra,
asgjë dhe gjithçka që dua.

Mund të ikni, po deshët, tani.

Jetova shumë e vjen një ditë,
do t’më harroni përdhunisht.
Do të më fshini nga kujtesa:
e pafund në gjoksin tim veç zemra.

Pyesni ju; pse dua qetësinë.
As nuk besoni që do vdes:
Po, do të ndodh krejt tjetërçka;
me ju do t’jem, aty në mes.

Ashtu siç jam, ashtu do t’jem.
Jo tjetërçka, veç brenda meje
do të mbijë grurë, përditë
kokrrat do rriten, do shpërthejnë
do të shohin tokë, dritë.

Por është e errët toka mëmë,
dhe brenda vehtes kam errësirë.
Mbata si një pus i thellë
ku nata ulë yjet e ndritur
dhe bredh në fushë vetmitare.

E shihni, pra, sa shumë jetova
e dua të jetoj po aq shumë.
Kaq tinglues s’u ndjeva kurrënjëherë,
dhe kurrë nuk pata kaq shumë puthje.

Tani, si gjithnjë, zbardhi mëngjesi
dhe drita fluturon në krah’ të bletës.
Lermëni vetëm me ditën
jepmani lejen të lind.

~ • ~

27 shkurt 2019
Dritëro i dashur!

Erdhëm përsëri pranë teje. Por kësaj radhe me një dhimbje dhe trishtim të dyfishtë; të kemi sjellur Sadijen tënde të dashur, Sadijen tonë të shtrenjtë...

“Të dua si jetën time, - i pate shkruar pesë vjet më parë, - madje edhe më shumë; unë dëshiroj sinqerisht që unë të vdes dhe ti të jetosh. Unë edhe i vdekur, do të ndjek për të të parë buzëqeshjen tënde, megjithëse kjo buzëqeshje, brenda errësirës së varrit nuk duket, por unë do të bëj të pamundurën, qoftë edhe me anën e një fluturë, që do të dalë nga

kockat e mia.”

Por ah!... Flutura jote, i dashur Dritëro, nuk e duroi dot dimrin e ftohtë, nuk mundi të fluturojë larg pa ty, e humbi udhën në terrin e acartë të vdekjes dhe ti, bashkë me të, ndjeve cegmë dhe trishtim, ndaj e thirre Sadijen dhe ajo erdhi pranë teje...

E thirre shpejt, Dritëro! Por ne nuk zemrohemi me ty. Ne kurrë nuk mund të zemrohemi me ty, sepse ti e deshe Sadijen si rrallëkush tjetër, në botën e ketejme dhe të përtejme...

“Prej teje asgjë s’më ka ndarë.
Kam bredhur dete dhe vende
dhe çfarë s’kam parë!
Në dhoma hotelesh në botë
jastëkët më sillnin veç erën tënde...
Në rrugë qytetesh me miliona shkëndija
shikoja dhe thosha me vete:
Sadija...”

Ajo ishte idhull dhe simbol. Ajo ngaherë ka qenë bukuria drejt së cilës vrapoje ti; burri, bashkëshorti, poeti... Vrapoje drejt të bukurës, lozonjares, tokësore Grua!

Poezia vjen nga gurgullimat e ujërave të tokës dhe të qeshurat e njerëzve, nga përsukuja e qiejve dhe hambarët e vjeshtës, nga cikma e dimrit dhe nga ngricat e ndarjeve, nga isua e këngëve dhe nga hareja e dasmave. Dhe në çdo fjalë e në çdo shkronjë, fshihet dhe shfaqet mes vargjeve ajo, e dashura, gruaja, nëna e fëmijëve. Kjo grua ishte me ty si një pjergull e përqafular me një lis; ishit të fortë e të brishtë, për pesëdhjetë vjet, për një përjetësi galaktikash!

Ashtu siç shkrove ti, i dashur Dritëro, Sadija ishte një grua e bekuar...

E bekuar në vatrën familjare ku lindi dhe u rrit, e bekuar nga dashuria jote, e bekuar me fëmijët tuaj të mirë, e bekuar me përkëdhelitë gjyshnore për fëmijët e fëmijëve, e bekuar nga poezia jote e mrekullueshme.

Ju i dhatë njeri-tjetrit jetë, shqetësime dhe gëzime, vuajtje dhe dashuri, përpjekje, rëndime dhe lehtësime, psherëtima dhe lotë, por edhe të qeshura me shpirt, me zë të lartë e të çlirët, ndarje dhe afrime njësh, i dhatë njeri-tjetrit çdo gjë. “Unë pata privilegjin, - thoshte Sadija, - që u rrita qysh në moshën 22 vjeçare me Dritëroin, që u martova, u poqa, u mplaka së bashku me Atë. Pata fatin e madh që atij ia pasurova Muzën për të shkruar aq shumë për dashurinë...”

Pa Sadijen, Dritëroi do të ndjehej i paplotësuar, i vetmuar, i dëshpëruar...

“Kam qenë shumë i dëshpëruar dhe kam patur shumë nevojë për ty. Krejt i vetmuar kam qenë” – i shkroi ai në një letër. I dridhej shpirti për të, i gërricte mushkëritë çdo teshtimë a kollitje e saj... “Merak të madh kam patur: u shërua kjo e bekuar apo jo?”

Që në ditët e para të dashurisë, ai i shkroi: “E dashur, ky udhëtim do të jetë shumë i gjatë... Po ty gjithnjë do të të kem me vehte...” Profecia dhe dashuria u bënë një. Sadija ishte bashkëudhëtare e palodhur dhe bashkëbiseduesja e përkushtuar e Dritëroit. Dhe nuk ishte bashkëbiseduese vetëm si e dashura dhe gruaja e shkrimtarit, por edhe një njohëse e mirë e letërsisë së madhe, si lexuese me shije, që hera-herës na shfaqej edhe me libra të ndaluar në duar dhe ca më shumë si nxitëse për krijimtari, si lexuesja dhe kritikja e parë. Njëherësh ajo ishte e dashuruara e përjetshme, pasionante në një ndjenjë që u ka dhënë përjetimeve të saj të gjitha ngjyrat e shpërthimeve emocionale.

Ne adhurojmë Dritëroin, por do të mbetemi përjetësisht mirënjohës për Sadijen, sepse pa të nuk do të ishte e plotë gjithëçka që Dritëroi na la...

“Në çast më pushton një ndjenjë fajësie dhe malli,
Para saj i vetëm, para saj i pagjumë,
Dhe mbulohet me rrudha të dendura balli
Dhe them me vete: grua e dashur të kam lodhur shumë...”

Por Sadija kurrë nuk u lodh! Ajo i kushtoi jetën Dritëroit dhe ai i kushtoi poezinë. Ishin një simbiozë e mrekullueshme, e papërsëritshme, frymëzuese. Në sajën tënde, e dashur Sadije, Dritëroi merrte frymë, hante bukë në sofër, nuk i thahej nga bryma lulja e krijimit poetik; në sajën tënde ngjiste rrëpirat e jetës, i shëroheshin të gërvishurat dhe plagët, ti kurrë nuk lejove që dëshprimi i thellë t’i hynte ndër deje e t’i helmonte gjakun. E ka thënë aq bukur edhe vetë: pa ty do të vdisja në zall nga etja...

Dhe të deshi gjithnjë, ashtu si ditën e parë dhe të fundit!

“Akoma truri s’më ka zënë,
Në rrudhat myshk e ndryshk,
Shoh nga dritarja kur ka hënë,
I them Sadijes: mos u vyshk!
Sadija s’vyshket asnjëherë,

As sot, as nesër dhe pastaj.
Unë i heshtur pres në derë,
Përgjunjur para saj...”
Na lejo edhe ne, i dashur Dritëro,
të përgjunjemi përpara kësaj gruaje të paharruar.

~ * ~

3 mars 2021

Në jetën e popujve dhe në historinë e vendeve kurdoherë kanë lindur dhe kanë ndriçuar udhën e tyre njerëz të mëdhenj, intelektualë të shquar, shkencëtarë, shkrimtarë dhe politikanë të përmasave të tilla që konsideroheshin si male të larta, që nuk i tundnin nga vendi i tyre as tërmetet, as ortekejt dhe as kalbëzimi i kohërave. Fatmirësisht, edhe Shqipëria jonë e vogël ka të tillë male të larta. Në dallim nga shumë prej tyre, Dritëro Agolli nuk është mal, por një vargmal madhështor. Mal në letërsi, mal në publicistikë, mal në jetën shoqërore, mal në politikë... vargmali ynë Dritëro Agolli.

Ku qëndronte madhështia e tij e përhershme? Mendimi i parë që më vjen ndër mend për t'i dhënë përgjigje kësaj pyetjeje, është ajo çka thoshte Tolstoi se e madhërishtja qëndron te thjeshtësia. Dritëroi ishte i thjeshtë nga flokët te thonjtë, siç ka shkruar për veten dikur, duke e krahasuar me një plis të fortë, që, edhe pse shkoi kudo në Europë apo brodhi nëpër Azi, mbeti gjithnjë devolli. Në çdo vepër, artikull, poezi, intervistë, diskutim parlamentar, në çdo fjalë e në çdo shkronjë ai mbeti përherë i njëjti, besnik i vetvetes, i dashuruar pas njeriut dhe njerëzimit, i shqetësuar dhe i pagjumë për rrokullisjet dhe përplasjet e kësaj bote dhe të kësaj Shqipërisë sonë të vogël. Ai ishte një poet i trishtuar, prozator ironik, gazetar i revoltuar dhe politikan rebel, që nuk futej as në grazhdin dhe as në kularin e partive apo të politikës në tërësi.

Gjuha jonë e bukur ka mjaftueshëm fjalë për të bërë portretin e tij. Por ka edhe një fjalë të vetme, e cila e shkruar me germa të mëdha mund të jetë sinonim me emrin e tij të pavdekshëm: NJERI. “Emri Dritëro, – shkroi shkrimtari Kiço Blushi, – është pa dyshim ndër ata emra që jo vetëm sot, por edhe nesër do të shërbejë për të kuptuar se historia e Shqipërisë ka pasur dhe ka burra të vërtetë, që vlerës intelektuale i japin karakter universal e të pavarur nga koniunkturat kohore.” Po aq sinjifikativ është edhe opinionin i avokatit dhe politikanit Spartak Ngjela, i cili nënvizon se Dritëroi “ishte dhe mbeti një njeri shumë popullor, sepse shqiptarët e kuptonin që ai i donte si njerëzit e vet”. “Nuk mendoj, – shton Ngjela, – se mund të kthehet ndonjë tjetër shkrimtar i këtyre përmasave, që të ketë një talent të tillë dhe të ketë qenë kaq i lidhur me sentimentin popullor shqiptar.”

Sa mjerane e smirëzeza duken disa shfryrje inatesh, sharje dhe përvujtëri të komplekseve inferiore, që shoqëruan emrin e Dritëroit gjatë gjithë jetës së tij, deri edhe ditën e vdekjes, krahasuar me vlerësime që burojnë nga zemra të dëlira dhe mendje të hapura, që e kanë konsideruar dhe quajtur Dritëroin si “njeriun më njeri në botë” (Faslli Haliti), si “shkrimtari njeridashës” (Zija Çela), “njeri me zemër të bardhë” (Preç Zogaj), “karakter i gjallë shqiptar, që nuk di të mposhtet” (Lazër Stani), “njeriu që na mësoi të ishim njerëz dhe pastaj politikanë” (Pandi Majko), “figurë e shquar kombëtare” (Servet Pellumbi), si njeri që “mbolli shpirtin te njerëzit” (Margarita Xhepa) etj. Shoqëria shqiptare duhet të krenohet me faktin që në gjirin e saj lindi dhe u rrit një njeri si Dritëro Agolli, tek i cili qenë formuar dhe bashkëjetonin personaliteti dinjitar, karakteri i papërkulur dhe i singertë deri në pejzat e fundit të trupit dhe shpirtit, gjenialiteti poetik, kthjelltësia politike me njerëzoren, thjeshtësinë proverbiale, shpirtin human dhe dashurinë e pastër për njeriun.

Nuk ka qenë e vështirë të konstatohet se Dritëro Agolli ishte një nga ata që shpesh u ndodh midis dy zjarreve: mes sulmeve “parimore” (hamë edhe bar e nuk i shesim!) të komunistëve fanatikë, që e quanin

“renegat” apo “tradhtar”, dhe breshërive të “demokratëve” rishtarë, të sapokonvertuar, që e etiketonin si “komunist”, “zëdhënës të diktaturës”. Në shtatë muajt e parë të vitit 1991, kur drejtoja gazetën “Zëri i popullit”, Dritëroi ishte nga të parët që kritikoi politikën e Enver Hoxhës, aq sa në një nga pushimet e plenumit të Komitetit Qendror të PPSH-së Nexhmije Hoxha më tha: “Si guxon gazeta e Enverit të shajë Enverin?!” Në ato kohë më erdhën dhjetëra letra dhe shkrime kundër Dritëroit, por nuk botuam asnjërin (disa prej tyre i kam akoma). Sulmet ndaj tij u shtuan me afrimin e kongresit të fundit të PPSH-së, që falë njerëzve që mendonin si Dritëroi do të shndërrohej në kongresin themelues të Partisë Socialiste. Për më tepër, mëngjesin e atij kongresi botuam një shkrim në mbrojtje të Dritëroit. Pa thënë as “mirëmëngjes”, Ramiz Alia turrshëm më pyeti: “Pse e mbronin atë?..”, duke shqiptuar një fjalë të rëndë. “Koha do të tregojë se Dritëroi ka të drejtë”, – i thashë. Dhe tani e vetmja ose nga të vetmet gjëra që mbahen mend nga ai kongres është fjalimi i Dritëroi Agollit kundër diktaturës dhe teorisë e praktikave enveriste. Dukej sikur në atë sallë po binte tërmet. E dëgjoja me admirim, por edhe me një shqetësim: a do ta mbaronte deri në fund atë fjalim bombë? Vetëm pak muaj më parë, në aktivin e PPSH-së të 26 dhjetorit 1990, Ramiz Alia ia kishte prerë fjalën brutalisht dhe me mendjemadhësinë e atyre që drejtojnë presidiumet. Por në kongres ndodhi krejt ndryshe, megjithëse dëgjoheshin ulërime parullash që po vdisnin atë ditë, Dritëroi rezistoi me një durim të çuditshëm dhe jo vetëm që e mbaroi fjalimin, por, pasi mbloodhi tufën e madhe të pyetjeve që i shkonin te podiumi, u tha: “Ju që thërrisni kështu nuk mund të rinovoheni.” Dhe i tha këto fjalë me qetësi, por dhe me keqardhjen e një devolliu që thotë: “Me këtë kohë që po bën, ky rrush nuk do të piqet, nuk bën për raki.”

Në të gjitha kohërat Dritëroi ishte i sulmuar. Është kjo “lufta e egër, e përhershme, që mediokritetet i shpallin “njeriut superior”, siç do të thoshte Balzaku. Në radhë të parë ai ishte i sulmuar nga censura e diktaturës. Siç do t'i shprehej shumë sinqerisht kolegut Rexhep Qosja një mbrëmje me shi nën degët e pishave pranë hotel “Dajtit”, shkrimtarët dhe intelektualët e tjerë duronin vuajtje të mëdha. “Ne nuk guxojmë as të shkruajmë, as të mendojmë çka duam. Ne jemi të vrarë prej censurës”, – i tha. Megjithatë, falë talentit të jashtëzakonshëm ai e kapërcente atë. Iu ndaluan tregimet brilante të librit “Zhurmë e erërave të dikurshme”, dramat “Moshë e

bardhë” dhe “Fytyra e dytë” (mbaj mend se për të siguruar një biletë për atë shfaqje kam zënë radhë para Teatrit Kombëtar që në orën katër të mëngjesit), e megjithatë ai nuk u step, shpirti i tij ishte vullkan dhe dokurdo do ta gjente rrugën drejt tokës. Dhe bëri luftën e tërë jetës kundër mediokriteteve, me të gjitha mjetet, i përqeshi në surratin e Zyllos, në artikujt brilantë, në intervistat e mençura dhe të singerta, me diskutimet e qeta, por edhe të zemëruara përbrenda që mbajti në Kuvend.

“Ah, si nuk kemi edhe ne një Dritëroi!” – më thoshte hera-herës homologu im i Grupit Parlamentar të Partisë Demokratike Ali Spahia. Ndërsa Kryetari i Kuvendit, Pjetër Arbnori, thoshte: “Do të ishte një mrekulli sikur Partia Socialiste të kishte jo një, por dhjetë deputetë si Dritëro Agolli. Të sulmsh personalitete si ai është vetëm çmenduri politike, nuk është gjest fisnik i njerëzve normalë.”

Dhe me të vërtetë, diskutimet e Dritëroit në Kuvend gjithnjë bënin lajm. Kurrë nuk i kam kërkuar që të futej në listën e diskutuesve, kurrë nuk e kam pyetur nëse do të diskutonte apo jo, siç bëja me deputetët e tjerë, për të ndërtuar skemat e debateve të rëndësishme. Sapo fillonte debati, nga radha e katërt e sallës së seancave plenare, ku rrija, shikojta në radhën e parë kokën e tij të bardhë si pëllumbi. Kur ai fillonte ta tundte (përsëri si pëllumbi) dhe të lëvizte lehtë shpatullën e djathtë, e kuptoja se kishte filluar të shkruante diskutimin, për të cilin ishte menduar ndoshta edhe një natë të tërë. Atëherë qetësohesha dhe isha i sigurt se do ta fitonim debatin e ditës. Jo vetëm në Kuvend, por në tërësinë e veprimtarisë shoqërore dhe politike Partia Socialiste e kishte kuptuar se ai ishte forca e saj. Në mbledhjet e grupit parlamentar, kur diskutonim tema delikate, unë i mbaja sytë tek ai. Kur ngrinte kokën e më vështronte në sy, e kuptoja se po shkonim në drejtimin e duhur; kur ulte kokën dhe bënte ndonjë shkarravinë në një letër, që gjithnjë e mbante mbi tavolinë, e kuptoja se po shkonim në “drejtim të paditur”. Në mbledhjet e Kryesisë së Partisë Socialiste, nëse një vendimmarrje mbetej varur në ajër, shikonim Dritëroin, sepse e dinim që mendimi i tij do të na çlironte nga ngërçi i diskutimit. Nganjëherë mjaftonte vetëm një fjalë, një e vetme, për të kuptuar se kishim dallashuar. “Shkërdhatokraci” e quajti ai stërfryrjen e së ashtuquajturës “meritokraci” dhe gjithë ajo imagologji u shkri si kripa në ujë. Një fjalë e vetme e Dritëroit mjaftonte nganjëherë për të shkundur nga supet gjithë

baltën që hidhnin disa gazeta dhe gazetarë. “Gazetar, faqe pa qime, sa di ti, di bytha ime!” – replikoi me njërin prej tyre dhe bashkë me të edhe shumë të tjerë e futën penën “nën shalë”.

Shumë nga ata që kanë shkruar për Dritëroin, kohën e jetuar njëkohshëm me të e kanë quajtur “koha e Dritëroit”. Aktori i shquar Timo Flloko ka thënë se të kesh jetuar në kohën e Dritëroit, duhet ta quash veten me fat. Më 14 qershor të vitit 2017 gazeta “Panorama” botoi një copëz letër që unë ia kisha shkruar plot 26 vjet më parë. E kishte ruajtur dhe ia kishte dhënë gazetës për botim. “Dritëro, – i shkruaja, – në punën intensive për të të zgjedhur ty në udhëheqje shumë njerëzve u kam thënë: ‘Pas 100 vjetësh në një orë historie mësuesi do të pyesë se kush kanë qenë Ramiz Alia, Adil Çarçani etj., etj. Më i mençuri nga nxënësit do të përgjigjet: ‘Mos ishin disa politikanë që kanë jetuar në kohën e Dritëroi Agollit?’” Edhe parlamenti ynë ka jetuar “kohën e Dritëroit”. Kryetari aktual i tij, Gramoz Ruçi, me të drejtë ka thënë se “ai i dhuroi fisnikëri sallës së mërzitshme të parlamentit”. Ndërsa një deputet ka thënë se dallimi i tij nga të tjerët ishte mënyra njerëzore se si ai e trajtonte politikën. Fjala e tij në Kuvend dëgjohej me respekt të veçantë. “Dritëroi në sallën e Kuvendit ishte dhe një këshilltar i mirë për të gjithë ne të rinjtë e kohës së atëherëshme”, – shton një tjetër. “Pa Dritëroin gjithkujt do t'i dukej vetja disi më pak. Kush ka biseduar me të, mund të çmohet si i privilegjuari i kohës”, – ka thënë një i tretë. E kështu janë të pafundme kujtimet dhe konsideratat e deputetëve të kohës për Dritëroin, për fjalën e tij, për diskutimet, për propozimet, madje edhe për votën e tij. “Për votën?” – mund të pyes ndokush, duke menduar se votimi vendosej nga partia dhe askujt nuk ia mbante të votonte ndryshe. Por Dritëroi prandaj ishte Dritëro. Po kujtoj tri votimet më të rëndësishme të tij ndryshe nga Grupi Parlamentar i Partisë Socialiste:

Ai votoi kundër ligjit nr. 7501 për pronat. “Toka duhet t'i kthehet të zotit, fshatarit”, – tha ai. Shumëkujt prej nesh atëherë mund t'i ketë ardhur ligsht, por ajo që mendonte Dritëroi ato ditë ulërin edhe sot. Dhjetëra ligje të tjera janë miratuar për pronat, edhe nga ato që “njëri ligj ta jep, tjetri ta merr”, por problemi i pronave vazhdon të mbetet shqetësues. Në katalogun e mijëra vrasjeve të ndodhura në Shqipëri ato për çështje pronash zënë vendin e parë.

Njëherë ne kërkuam votëbesimin e qeverisë “Meksi”. U bë një debat i ashpër, u nxehtë gjakrat, por diskutimi i Dritëroit

ishte si një kovë me ujë të ftohtë mbi kokat e nxehura dhe nervat e kërleshur të të dy palëve. “Unë do të votoj kundër, – tha ai, – dhe i them edhe grupit tim t’i lërë kohë qeverisë të punojë. Po nuk punoi, rrëzimi është i lehtë.”

Në vitin 1992 ai i dha votën për president Sali Berishës. Ishte fillimi dhe ai akoma e mendonte atë si njeriun e shpresës. Por kjo gjë nuk e pengoi asfare që pesë vjet më vonë të shkruante:

Ecën plaku i Vlorës nëpër hënë,
zverdhur mjekra, zverdhur vrer këmisha:
“Djemtë e mi ç’mekat të keq të bënë,
ç’ke me djemt’ e mi, Sali Berisha?”

Lëre shtizën time të flamurit!
Në flamur! Atje ku pati nder!
Shtizën mos e ngri në vend të hurit,
huri hyn dhe ndryshe ndonjëherë.

Dikur socialisti emblematik Fransua Miteran pati thënë se “të gjithë socialistët janë demokratë, edhe pse jo të gjithë demokratët janë socialistë”. E ndër socialistët shqiptarë mendoj se njeriu me shpirt më demokrat ishte Dritëroi. Atij i buronte së brendshmi demokracia dhe nuk ishte as pozë e as alibi. “Demokracia nuk është as modë, as bujë. Është kërkesë e historisë dhe nevojë e brendshme e njerëzve”, - tha Dritëroi në një intervistë në fillimet e demokracisë. Dhe kështu e kuptoi, kështu e jetoi ai në vazhdimësi këtë fenomen sa historik aq dhe njerëzor. Prandaj mendimi i tij ka pasur një peshë të madhe në gjithë debatin kulturor, politik dhe intelektual të Shqipërisë. Botimet e librave të tij tregojnë se vlerat dhe rëndësia e këtij mendimi jo vetëm që nuk janë pakësuar, por, përkundrazi, janë shtuar. Tani, paksa të larguar në kohë, e shikojmë edhe më realisht këtë vlerë, ashtu si madhështia e një pylli perceptohet më mirë nga larg sesa brenda apo afër tij. “Ishte pothuaj i vetmi që dukej si shpresë mirëkuptimi...”, – ka shkruar ish-deputetja e Partisë Demokratike, poetja Natasha Lako.

Ka njerëz, sidomos politikanë, që për t’u dukur demokratë të orëve të para na tregojnë apo nxitin të tjerë që të na tregojnë përralla të lashta se si ata e “kanë vrarë arushën”. Përkundër këtyre Dritëro Agolli nuk i bëri kurrë as redaktim dhe as retush jetës së tij, dhe as bindjeve të tij. As unë dhe as miqtë e mi nuk e kemi dëgjuar ndonjëherë të sajonte alibi. Ai ishte i bindur se hesapet me të kaluarën nuk mund të mbyllen duke thënë “e po ashtu ishte ajo kohë”. Ky mendim buronte (dhe nuk mund të kishte tjetër burim) vetëm nga kthjelltësia e tij politike dhe morale. Ai ishte nga të rrallët intelektualë që edhe në kohën e diktaturës mjaft gjëra i tha troç, duke sjellë jo pak tronditje. Kur po analizohej përmbajtja e një dramë të tij, përpara se të shfaqej, një nga “skifterët” e komiteteve i bëri pyetjen provokuese: “Cila është më e rëndësishme, sipas dramës suaj, Partia apo familja?” – “Familja”, – tha pa asnjë hezitim Dritëroi. Në një mbledhje tjetër, ku po analizohej situata ekonomike në Kolonjë, dikush po quante sukses shtimin e një talloni mish për familjet. “Lëri tallonët, o kryetar, – e ndërpreu Dritëroi. – Në vitet ‘30 kishte aq shumë bagëti në malin e Gramozit, sa e zgjonin edhe Athinën me këmborët e tyre.” Kur derdheshin tonelata bojë për të mbajtur më këmbë famëkeqet tufëza dhe arëza, Dritëroi nuk u përmbajt: “More, a e dini ju ç’është atdheu?! Atdheu është pula, rosa, mullari i barit dhe gardhi që rrethon shtëpinë tënde. Pa to nuk ke atdhe.” Kam qenë i pranishëm në një takim me organizatat e masave, ku Dritëroi u kërkoi Ramiz Alisë dhe Adil Çarçanit prishjen e tufëzave dhe arëzave, madje edhe të kooperativave malore. “Ç’thoni, shoku Dritëro?! Kjo është një çështje shumë parimore”, – tha Kryeministri. Kur dolëm, i tregova një rast të jetuar në Shishtavec të Kukësit. “Në pushimin e një aktiviti partie, – i thashë, – të deleguarit kërkuan ujë dhe një fshatar, që po i shikonte, foli gorançe që ata të mos e merrnin vesh: ‘Ju mori etja nga mishi i qengjit, ndërsa fëmijët e mi kanë dy vjet që nuk ia kanë ndier erën!’” – “Ku dinë

këta se si jeton fshatari!” – më tha Dritëroi. Ai guxonte t’ia thoshte mendimin e tij edhe Enver Hoxhës. Kur po merrej vendimi që nga një familje t’i jepej e drejtë studimi për në universitet vetëm njërit prej fëmijëve, Dritëroi i tha Enver Hoxhës: “Po ja, kemi Naimin, poet i madh kombëtar. Po të ishte ky rregull atëherë, nuk do të kishim edhe Samiun!”

Deri në ditët e fundit të jetës ai jetoi me pulsën e kohës, me problemet e vendit. Kur në Kuvendin e Shqipërisë po diskutohej reforma në drejtësi, një nga aktet më të rëndësishme, Dritëroi bëri një deklaratë dhe ftoi intelektualët e shquar të vendit që t’i bashkoheshin thirrjes së tij për të votuar ndryshimet kushtetuese. E firmosën “apelin e Dritëroit” anëtarë të Akademisë së Shkencave, ish-presidentë, shkrimtarë, mjekë dhe juristë të shquar. Kur e nënshkroi apelin Ismail Kadareja, kërkoi që emri i Dritëroit të vihej në krye, por gazetat (ah, këto gazetat!) vunë ishët në krye.

“Dritëroi nuk ishte vetëm i socialistëve, por i të gjithëve”, – shkruajnë e thonë të gjithë ata që e kanë njohur apo lexuar. Socialistët e pranojnë me kënaqësi këtë vlerësim, edhe pse u pëlqen të thonë: “I të gjithëve vërtet, por pak më shumë yni.” Po të lexosh diskutimet e tij në Kuvend, artikujt, intervistat, librin “Teshtimat e lirisë”, do të përjetosh në to stilin e mbrujtur me frymën polemiste të Fan Nolit, Faik Konicës, Petro Markos; do të kesh një manual për krijuesit, deputetët, gazetarët; do të kesh një model qëndrueshmërie, do të kuptosh se sa e rëndësishme është që të mos i ikësh vetes dhe së vërtetës. Do të kuptosh edhe pse Dritëroi ishte i të gjithëve. Me dashuri e dhimbje, me trishtim dhe shpresë, me mençuri dhe zemërim, me optimizëm dhe besim ai fliste për të gjithë: për shqiptarët e Shqipërisë, të Kosovës e të trojeve të banuara prej tyre. Atë e kërkonin të gjithë, e konsideronin si engjëll mbrojtës. Ramiz Alia nuk mund të shkonte në Shkodër pa Dritëroin, Fatos Nano e donte pranë vetes në takimin me studentët, zogistëve të Brukselit u dukej i mangët takimi pa praninë e Dritëroit, shoqata “Çamëria” e ftonte të shkruante në botimet e saj. Ishte me mendje të hapur, ku kishte vend për të gjithë, larg të qenit hakmarrës apo idhnak. Vetëm për një gjë nuk pranoi kurrë diskutim: për vlerësimin e Luftës Antifashiste Nacionalçlirimtare dhe 29 Nëntorin. Diskutimi më pasionant i tij në Kuvend, njëherësh edhe më i tensionuari, ishte ai për ndryshimin e datës së çlirimit. Është bërë proverbiale ajo që u thoshte skraparllinjve njëherë: “Po të bashkohej edhe Naim Frashëri me pushtuesin, unë nuk mund t’i thërrisja: ‘Largohu mënjane, Naim, se po i shtie gjermanit!’”. Dhe qëndrimin politik, si gjithnjë, e plotësonte edhe me poezi:

Ç’digjeni nga malli për heronjtë?
Kushedi kur kthehen nga kjo anë.
Ç’kërkoni? Pritja është e kotë.
S’ka heronj, tani ka pehlivanë!

Kështu ndodhte shpesh me të. Ai e kuptonte se politika ka gropa dhe hone, ka qoshe dhe stërvina me erë të qelbur, prandaj atë çka nuk e thoshte dot në politikë e derdhte me talentin e tij të jashtëzakonshëm në poezi.

Në të folur dhe në të shkruar ai ishte një princ i gjuhës shqipe. Gëtja thoshte diku se të gjithë poetët pas Homerit janë ushqyer me thërrimet e sofrës së tij. Dritëroi u ushqye në sofrën e popullit të vet. Shumë nga studiuesit e veprës së tij në poezi dhe prozë, në gazetari dhe publicistikën politike, kanë konstatuar se ai ishte një mendimtar që prodhonte në mënyrë të paimagjinueshme filozofi duke folur në mënyrën më të thjeshtë të mundshme. Humori i tij ishte sintezë e inteligjencës dhe dashurisë për njerëzit.

Përpara shpalosjeve problematike e të mençura të Dritëroit binin të gjitha sajemat e imagologëve me furçë në dorë. Prandaj, siç thoshte miku ynë Moikom Zeqo, ai, ndryshe nga shumë të tjerë, ka mandat të përjetshëm. Ai do të mbetet një lider shpirtëror më shumë se çdo përfaqësues partiak.

Luljeta Lleshanaku vlerësohet me çmimin Horst Bienek nga Akademia Bavareze e Arteve të Bukura në Gjermani

Më 20 Tetor në mbrëmje, Akademia Bavareze e Arteve të Bukura (Bayerische Akademie der Schönen Künste) në Mynih, Gjermani, shpalli poeten Luljeta Lleshanakun fituese të çmimit HorstBienek 2026. Çmimi Horst Bienek për Poezinë (Horst-Bienek-Preis für Lyrik) është një çmim letrar ndërkombëtar, që mban emrin e romancierit dhe poetit Horst Bienek dhe u jepet poetëve si vlerësim për veprën e plotë. Ai u themelua në vitin 1991, fillimisht një herë në vit, dhe një herë në dy vjet duke filluar nga viti 2010. Disa nga fituesit më të njohur të këtij çmimi në vite janë: John Ashbery (1991), Tomas Tranströmer (1992), Robert Creeley (1993), Seamus Heaney(1994), Inger Christensen(1998), Adam Zagajewski(2002), Charles Simic (2003), Yves Bonnefoy(2007) dhe fituesja e fundit Agi Mishol (2024). Ky çmim shoqërohet me një vlerë monetare prej 10,000 Euro. Çmimi inkurajues prej 5,000 Eurosh iu dha poetes ukrainase Halyna Kruk. Ceremonia e dorëzimit të çmimit do të mbahet me 2 dhjetor në Mynih.

Sipas argumentit të jurisë të përbërë nga Daniela Danz, Wolfgang Matz, Holger Pils, Elisa Primavera-Lévy, Beate Tröger dhe Jan Wagner: “Luljeta Lleshanaku shkruan poezi me një qartësi të madhe, në të cilat kujtesa vetjake dhe përvoja historike gërshetohen në mënyrë të pandashme. Gjuha e saj është e saktë dhe e përmbajtur, por mbart një tension të veçantë, i cili bën që e përditshmja të kalojë papritur në rrafshin ekzistencial. Me një ndjeshmëri të mprehtë ndaj thyerjeve, humbjeve dhe pasojave të dhunës politike, ajo bën të dukshme mënyrën se si historia gdhendet në trup, marrëdhënie dhe histori jetësore. Krijimtaria e saj përbën një nga zërat më të spikatur në poezinë bashkëkohore evropiane dhe meriton vëmendje shumë më përtej botës shqipfolëse.”

Deri tani, Lleshanaku ka dy përmbledhje me poezi të botuaranë gjuhën gjermane nën përkthimin e Andrea Grill: “*Kinder der Natur*” (Edition Korrespondenzen, 2010)“) dhe “*Die Stadt der Äpfel* (Carl Hanser Verlag GmbH, 2021).

Ajo ecte bulevardit e veshur përherë me të zeza, me një elegancë zonjash të sërës së lartë, me trupin e gjatë lastar, këmbët si të statujave antike greke, në gjoks përherë një trëndafil të kuq të punuar petal pas petali me duart e saj – Ganimetja, gruaja më e bukur e Tiranës së viteve '60.

Që kur Maks Velo botoi në vitin 1994 tregimin *Ganimeti* dhe vite më vonë, bazuar në këtë tregim, siç ka thënë, por edhe si bashkëkohës, Kadareja do të botonte romanin e shkurtër *Përballë pasqyrës së një gruaje*, Ganimete Cuka u bë idengulitja ime. Njëllor si *Koha e shkurtër e lirisë në diktaturë*, siç e ka titulluar librin e tij Fatos Tarifa, pra periudha e viteve 1960-1972 në Shqipëri.

Për Ganimeten dhe fatin e saj tragjik mësova sa munda jo vetëm nga shtypi i shkruar shqiptar, emisionet televizive, kujtimet e bashkëkohësve të saj, nga një sportist i njohur i asaj kohe në Tiranë që pati një lidhje dashurie me të, por edhe nga familjet tiranase rrënjëse që e kishin njohur mirë atë dhe familjen e saj. Në vitin 1944 Ganimetja u fejua me një oficer të Shërbimeve të Inteligjencës Britanike që vepronte në Shqipëri, anëtar i SOE-së, i dashuruar marrëzisht me të. Me nismën e Çurçillit ishte krijuar Drejtoria e Operacioneve Speciale (SOE), e cila kishte për mision të nxiste rezistencën kundër gjermanëve në Europën e pushtuar dhe të krijonte një lloj “kolone të pestë” për kohën kur do të zbarkonin aleatët. Lexova librin e një anëtarit të SOE-së, David Smile, *Vitet shqiptare '43-'45 – Kujtimet dhe fotot e kolonelit anglez gjatë Luftës së Dytë Botërore*. Një libër i veçantë, i shkruar mrekullisht mirë, që më mësoi shumë gjëra për atë kohë dhe më krijoi përfytyrimin e asaj pjese të jetës së personazhit tim.

Për fat, një mikeshë imja e ngushtë kishte hyrë dhe kishte dalë në shtëpinë e Ganimetes, një ngrehinë e bukur në Rrugën e Dibrës, me një rruginë luleborash të kaltra, çka do të më ndihmonte shumë në shkrimin e këtij libri-homazh për të, njëllor si albumet e saj. Grishja ime për të njohur jetën e Ganimetes vinte edhe nga fakti se, sipas Kadaresë dhe Velos, ajo ishte *kurtizane*, një fjalë e pazakontë e shqipes që prej autorëve përdorej si një zëvendësim i mëndafshhtë i fjalës *prostitutë*. Porse ishte e njëjta gjë. Gjithsesi, “dëshmitarët” penëmprehur të kohës, me një lloj adhurimi të eposht, i jepnin jo pak zjarr fantazisë dhe rrëfenin se kishte një klientelë të zgjedhur, se e përdorte shtëpinë, ku jetonte vetëm me të ëmën, si çerdhen e aktivitetit të saj prej putane luksi, madje flisnin edhe për tarifa... Ndërkohë që digjeshin të ishin qoftë edhe një herë në shtratin e Ganimetes.

Arrita të zbërthej, jo pa mundim, anën e errët të Hënës, atë që nuk dëshironin ta nxirrnin në dritë as pas viteve '90 dhe rënies së diktaturës. Çka zbulova ishte tronditëse. Ajo grua e kultivuar, e bukur si aktoret e filmave (thoshin se i ngjante shumë aktorese së famshme italiane Silvana Pampanini), e mirësjellë dhe elegante, prejardhëse e një familjeje tiranase të fisme, por të shpallur armike e pushtetit popullor, që dashuronte një djalosh më të ri se ajo në moshë si “fajin” e saj të vetëm, ishte viktimë jo vetëm e Sigurimit të Shtetit, e regjimit komunist që i shkatërroi familjen, të ardhmen dhe i mori jetën, por edhe e një shoqërie që mbeti e mbërthyer në darën e paragjytimeve, e izoluar dhe tokë pjellore ku kultivohej propaganda e ndyrë e kohës – së bashku me një pjesë të intelektualëve të saj.

Ky roman u kushtohet dashurive të dhunuara dhe të vrara nga pushtetet e kohërave. Lirisë së penguar dhe të vvarë nga diktatura. Është pjesë e trilogjisë për Shqipërinë e diktaturës: *Diktatori në kryq* – vdekja e diktatorit si rëndësi historike e kohës, *Parisi vret* – në kapërcyell të vitit 90 dhe *Bitëllsat i vranë pas mesnatës* – vitet e lirisë së zbehtë në diktaturë.

Gjithmonë më ka interesuar Tirana e midis dy luftërave botërore, ngrehinat

Mbi romanin e ri
“Bitëllsat i vranë para mesnatës”

PËR TË SHPËTUAR NJË KËNGË

Nga Mira Meksi

e saj, kafenetë, kinematë, restaurantet, argëtimet e shoqërisë, jeta dhe plagët e saj. Një linjë e shkurtër flet për kafenenë e famshme “Kursal”, e hapur nga vitet '30, që edhe unë e kam jetuar të shndërruar në bar-kafe “Rinia”, e cila ka qenë një qendër e vërtetë kulturore dhe argëtimi, vendi ku mblidheshin intelektualët, trupi diplomatik, aristokratët, të rinjtë shqiptarë që studionin jashtë vendit, artistët... Sipas historive që kanë qarkulluar në kryeqytetin e atyre viteve, “Kursali” është bërë dëshmitar i një dashurie të penguar. Personazhet ishin një balerinë hungareze e grupit “Caprice Girls” që jepte shfaqje në kafenenë e famshme, një djalosh shqiptar që studionte jashtë vendit dhe vetë mbreti Zog, bashkë me gruan që jetoi tre vjet me të, me emrin e vërtetë Tatiana Formova Stronovskaya, balerinë e kabaresë së njohur të Parisit “Folies Bergère” dhe me emrin e artistit Tania Visarova, e njohur në Tiranë si “moldavja e Zogut”.

Gazetarja franceze Maria Craipeau ka botuar në Francë në vitin 1980 librin *Tania Visarova: nga Kaukazi në Folies Bergère*. Është një libër shumë interesant mbi jetën e balerinës moldave me prejardhje nga fisnikëria ruse dhe mbretëresha Natalia e Serbisë. Por edhe më interesant është udhëtimi i saj nga Parisi, ku punonte si balerinë e kabaresë legjendare dhe ku e quanin “Virgjëresha e Folies Bergère”, e shoqëruar nga e ëma dhe disa nga ministrat e Zogut, për në Durrës, ku e priste vetë Ahmet Zogu. I kishte premtuar punë në një teatër në Tiranë, por i ofroi jetën pranë tij në pallat si mbret i Shqipërisë. Kujtimet, mbresat, gjykimet e Visarovës për Zogun, për vendin, për marrëdhëniet e tij me pushtetin, me ministrat, por edhe me të ëmën dhe motrat janë lëndë e vyer për shkrimësinë, sepse gjithçka mësova dhe lexova iu nënshtua procesit të trillit romanesk. Ajo që përgojohej Tiranës së viteve 1932-1933 ishte se Ahmet Zogu, me Visarovën në krah, i ra në kokë balerina hungareze e “Kursalit”, çka solli largimin

e moldaves nga pallati mbretëror dhe nga Shqipëria.

Koha magjike që ngjizi një tjetër linjë të romanit ishte ajo e viteve 1960-1972, që është konsideruar si rrezja e dritës në diktaturë, ku pati një lloj lirie që u mohua tragjikisht më vonë. Koha e “Broduejit” të Tiranës, e muzikës së Elvisit, Çelentanos, Bitëllsave... Koha e xhinseve, e rrobabanjove veç, e modës perëndimore, e librave të ndaluar, e fërnetit dhe kaçurrelit, e dashurive... Shkrimi për këtë periudhë ishte një aventurë e gëzuar në kërkim të kujtesës sime prej fëmije, të zbehur dhe të strukur diku në ndonjë skutë të trurit. Instrumenti i perëndishëm për ta nxjerrë nga skuta ishin shkrimet e atyre që kishin qenë protagonistët e asaj kohe. Kështu, lexova shkrimet e Uvil Zajmit, i mbiquajtur “biografi i nostalgjisë”, librin e mrekullueshëm *Brodueji i Tiranës* të Bedri Alimehmetit, *Koha e shkurtër e lirisë në diktaturë* të Fatos Tarifës, por edhe shkrimet e profesor Ethem Rukës dhe të tjerëve. Ishte magjike gjithçka që lexova dhe pashë me sytë e kujtimit. Aty kisha qenë edhe unë, ndonëse shtatë-tetë vjeçe në vitet '67-'68, kur zhvillohen ngjarjet e romanit.

Tirana ime. Peshkova në përfytyrimin e kujtimit pothuaj gjithë “Broduejin”, statujën e Stalinit aty ku sot është Skënderbeu, Pallatin e Kulturës, policin e trafikut me dorashkat e bardha, xhiron e famshme të Bulevardit, të cilën e jetova edhe vetë gjer në vitet '90, reklamat e kinemasë në sheshin përpara Pallatit të Kulturës, filmat, shumëçka. Kur nuk e prisja, gjeta një kujtim krejtësisht timin, një dyqan të vogël në “Broduej”, ku xhaxhai filatelist i thekur që vinte nga Vlora, me mua për dore, shkonte dhe blinte, apo edhe shkëmbente, pulla te një burrë i vjetër që ngjante si një karkanxholl plak përrallash. Diku po në “Broduej” mbaj mend një varkë metali ëndrrë ku hipnim ne fëmijët dhe lëkundeshim.

Dhe muzika. Liria vegullimë e atyre viteve lejonte të dëgjoheshin hapur këngët e botës perëndimore, sidomos ato të Beatles-ave. Diku pashë të shkruar që vetë Nexhmije

Hoxha kishte blerë jashtë shtetit disqe me këngët e djemve të Liverpulit për Radio Tiranën. Grupe muzikore roku u krijuan nëpër gjimnaze dhe në Institutin e Lartë të Arteve, dega muzikë. Kam takuar nga ata që e kanë jetuar muzikën e këtyre grupeve të mrekullueshme, sidomos në plazhin e Durrësit gjatë verës.

Dhe ardhja aksidentale e Beatles-ave në Shqipëri. Aty rreth viteve 2002-2003, kur kisha nisur të shkruaja romanin *Porfida, ballo në Versailles* dhe përdorja Google-in, gjeta krejt papritur një shkrim gazete (nuk më kujtohet emri) që fliste për ardhjen e Beatles-ave në Rinas në vitin 1968, pastaj qëndrimin e tyre në hotel “Adriatik” për një natë. Avioni me të cilin udhëtonin nga Rishikeshi i Indisë për në Londër kishte bërë një ulje të detyruar në Rinas. Në shkrim thuhej se një kameriere që u kishte shërbyer dhe u kish kënduar, për habinë e madhe të muzikantëve, pjesëza nga këngët e tyre, ruante në përparësen e bardhë të punës firmën e Beatles-ave. Këtë të dhënë, që më çmeriti, e vendosa në romanin që u botua më 2006, së bashku me ardhjen në Shqipëri të një tjetër personaliteti botëror, siç ishte Ajnshtajni. Kjo vizitë dihej nga shumë njerëz, sepse fizikani i madh kishte pasur takime me mbretin Zog për të krijuar një strehë në Shqipëri për hebrenjtë që po persekutoheshin nga nazizmi. Porse ardhjen e fshehtë të Beatles-ave pak njerëz e dinin. Më qëllloi që ato vite të pyesja një oficer të lartë të Sigurimit të Shtetit, i afërm i familjes së tim shoqi, i cili kishte punuar në Drejtorinë e Parë, dega që merrej me të huajt. Ai më pohoi uljen e detyruar në Rinas të avionit britanik me Beatles-at, pa më shpjeguar se sa nga muzikantët ndodheshin në bord. I kishin çuar për një natë në hotel “Adriatik” në Durrës. Ajo që më mbeti në mendje si e dhënë e rëndësishme ishte koha e uljes së detyruar të avionit të muzikantëve, prilli i vitit 1968.

Këtë datë të rëndësishme mora në dorë si “fillin e Arianës” për t’u mirëdrejtuar në labirintin e kohës dhe historisë së përpara pothuaj gjashtëdhjetë vjetësh. Përkimet ishin të pabesueshme. Beatles-at, në shkurt të vitit 1968, kishin shkuar në Rishikesh në këmbë të Himalajeve për të mësuar meditimn transhental pranë gurusë së famshëm Maharishi. Ringo Starr-i ishte larguar i pari pas nja dhjetë ditësh, Paul McCartney ishte larguar i dyti pak më vonë, ndërsa John Lennon-i dhe George Harrison-i u larguan pikërisht nga mesi i prillit 1968. Nga Rishikeshi në Londër. Kërkova shumë gjersa gjeta itineraret që përdornin avionët britanikë Delhi-Londër më 1968. Ajo që zbulova ishte sërish e habitshme. Itinerari ishte Delhi-Karaçi-Teheran-Athinë-Londër. Mësova se në detin Jon në prill janë jo të rralla stuhitë subtropikale. Një stuhi e tillë mund ta kish shtrënguar avionin të bënte ulje të detyruar në Rinas. Këto të dhëna sërish hynë në magjen e krijimit dhe iu nënshtuan ligjësisë të tij.

Kërkimet që më dhembën në shpirt ishin ato të arratisjeve të të rinjve ato vite, por edhe më vonë dhe shumë më vonë nga Shqipëria. Pjesa më e madhe kishin dështuar, një pjesë e vogël kishin arritur lirinë.

Gjithsesi, mekanizmi i shkrimësisë ishte vënë në lëvizje. Element i rëndësishëm i tij ishte profecia dhe Porta e Kohës. Beatles-at (dy prej tyre) ndodheshin në mes të furtunës mbi Jon, Bitëllsat e Tiranës (dy prej tyre) ndodheshin në dallgët e Jonit në mes të furtunës, në të njëjtën orë, në të njëjtën datë, pasqyrimet të njëri-tjetrit – Porta e Kohës ishte hapur për të shpëtuar një këngë, shpirtin e një brezi të tërë...

Brenda trillit të romanit, ku mund të ishte kom-pozuar *Let It Be*, një baladë, një këngë elegjiake që nuk ngjante me asnjë këngë tjetër të Beatles-ave, përveçse në tokën pa Zot që përgjerohej për të shenjtën me dritë, Nënë Mari?

Atë fillimnëntor në kryeqytet nisën të Agjallëroheshin sërish pëshpërimat mbi pushtetet e fshehta të plakës Sarë. Ato ishin tulatur pak muaj më parë, pasi kishin kulmuar aty nga mesi i majit për një parathënie që kishte bërë, e cila kish turbulluar gjithkënd që e pati dëgjuar: Shqipëria do të mbetej fillikat në botë, e pambrojtur, pa miq dhe me shumë armiq. Me vullnetin e Të Madhit. Madje, duke u drithëruar, shumëkush nëpërgojte se sipas plakës Sarë kjo do të ndodhte shpejt, në prag të vjeshtës së vitit të ardhshëm. Ajo kishte qenë e prerë për kohën.

Aty nga mesi i dhjetorit, kur shirat kishin nisur shtruar dhe fshearet gojëfëlliqura të natës, të dërr-muara nga puna, shanin dhe mallkonin gjethet e rëna të pemëve që në vend të pakësoheshin shtoheshin përditë, pëshpërimat u kthyen në thashethemnaje, duke e futur kryeqytetin në një qerthull kohe të pakohë: plaka Sarë kishte zbuluar sekretin e harruar me shekuj të kalendarit – Portën e Kohës së fshehur midis krishtlindjeve dhe Vitit të Ri. Fjala krishtlindje nuk thuhej më me zë të lartë që nga data 6 shkurt e atij viti, kur I Madhi kishte mbajtur një fjalim kundër zakoneve prapanike, paragjykimeve fetare dhe më pas, me një dekret të posaçëm shtetëror, ishte ndaluar feja në vend. Përmendej data 25 e muajit dhjetor. Përmendej edhe data 1 e Vitit të Ri. Dikush kish thënë si kalimthi se plaka Sarë kishte parashikuar edhe vdekjen e një ambasadori të huaj në kryeqytet, madje kish zëra që këmbëngulnin se, sipas saj, ambasadori do të vdiste i helmuar, por askush nuk ia vuri veshin. Të gjithë ishin përqendruar te Porta e fshehtë e Kohës që çelej së afërmi, duke parandier diçka të madhe për fatin e gjithkujt, por pa ditur më tej. Ajo që dihej me siguri, sepse përflitej nga një numër i madh njerëzish, ishte se Porta e Kohës do të qëndronte e hapur vetëm gjashtë ditë, nga data 26 deri më 31 dhjetor.

Kryeqytetasit ishin të ndarë në ata që besonin në Portën e fshehtë të Kohës dhe ata që ishin fort të mëdyshur – ndonëse askush nuk ishte në gjendje të thoshte se çfarë do të ndodhte kur ajo të hapej, nëse do të hapej dhe si lidhej ky fakt me fatin e tyre, meqë parandjenja se do të ndodhte diçka e madhe nuk mjaftonte kurrësi. Besimtarët përmendnin si argument të besimit të tyre profecinë e famshme të plakës Sarë, e cila sipas tyre ishte realizuar. Një agim të ftohtë dimri të vitit 1959 plaka Sarë kishte mbledhur në një enë të vjetër pikat e qumështit yjor që binin prej Rrugës së Qumështit nga qielli drejt e në pullazin e shtëpisë së saj. Pasi i kish vendosur pikë pas pike në Qerthullin e Tseroufit¹, ku qëndronin shumë qerthuj të tjerë më të vegjël, të cilët qarkonin germat e alfabetit hebraik, kish mundur të shihte qartë në të fshehtat e Ligjit Hyjnor. Paskëtaj kishte shpallur se për dhjetë vjet me radhë, duke filluar nga viti i ri, një rreze drite do të triumfonte mbi errësirën në vendin e tyre të vogël.

Meqenëse profecitë, falli, magjitë, yshtjet apo filtrat e dashurisë ishin të ndaluara me ligj dhe dënohej rëndë shkelja e ligjit, në shtëpinë e saj të vetmuar pranë Dervish Hatixhesë² u panë të hynin dhe të dilnin kushërinj të rremë, nipër e stërnipër të pamundur dhe krushq të padëgjuar që vizitonin plakën Sarë. Ndihej në ajër se diçka ziente rropullive të kryeqytetit.

Një nga të shtunat e përhershme kur rrethi i miqve me besë, shkrimtarë, përkthyes, artistë, regjisorë dhe muzikantë, ishin mbledhur në sallonin e madh të vilës së përkthyesit të njohur të mitologjisë greke K.

I., e cila ndodhej në një nga kthinat e Rrugës së Kavajës, dikush përmendi kalimthi Portën e fshehtë të Kohës dhe plakën Sarë. Atë çast i zoti i shtëpisë, një burrë mbi të pesëdhjetat, trupmesatar, i hajthëm, me flokë pis të zinj dhe një palë mustaqe të holla që i jepnin një pamje të fisme fytyrës së tij të hequr, ku spikasin syzet me një rreth të hollë floriri, i cili i priste përherë të ftuarit me një rrobëdhomë mëndafshi blu me ujëra argjendi përmbi këmishën e bardhë me kollare, e çoi radion në stacionin e Monte-Karlos dhe pjesë nga albumi i ri *Under the Jasmin Tree* të grupit amerikan Modern Jazz Quartet mbushën sallonin e ndenjjes. Biseda u ndërpre dhe të gjithë nisën të shijonin xhazin e mrekullueshëm. Ishin të thekur pas tij dhe një pjesë e tyre kishin në gjak nostalgjinë e prindërve, të pasionuar pas “Les Années folles”³ të Parisit, kur xhazi u bë popullor dhe jehona e tij, sidomos me

³ *Les Années folles* (fr.) – Vitet e çmendura. Në Francë është periudha pas Luftës së Parë Botërore, ku arti dhe ekonomia morën zhvillim të madh, njëlloj si dëshira për të jetuar dhe për të harruar, ku lulëzoi surrealizmi në letërsi dhe muzika xhaz e ardhur nga Amerika.

swing-un e famshëm, arriti viteve ’30 gjer në Tiranë. Disa syresh u ngritën dhe nisën të vallëzonin, secili me lëvizjet e veta, duke krijuar ca figura pa kurrfarë ritmi, aq sa dukej sikur nuk dëgjonin të njëjtën muzikë.

U duk se xhazi i bëri të harronin edhe profecinë edhe profeteshën e kryeqytetit, sepse biseda u hodh në një tjetër temë, në përkthimin në frëngjisht të një romani të kohës, me autor shkrimtarin e ri, por të afirmuar, S. K. dhe botimin e tij nga shtëpia botuese “Naim Frashëri”. Ishte një roman që, ndonëse ngjarjet i pati vendosur në Shqipëri, por edhe në Romë, që i kishte shumicën e personazheve shqiptare, por edhe disa të huaja dhe ndonëse e mira triumfonte mbi të keqen, i kishte thyer rregullat e atij që quhej realizmi socialist në letërsi. Ishte një roman i tjetërllotë që magjepste, por që kritikët letrarë të partishëm dhe ziliqarët brenda llojit të shkrimtarëve u përpoqën ta përbaltnin si dekadent, si një kundërshti ndaj ideologjisë së vendit. Nuk ia dolën. Thuhej se vetë I Madhi e pëlqente dhe e mbronte fshehurazi atë libër.

- Jam i bindur, - tha përkthyesi i romanit, një burrë i gjatë dhe i thatë, mbi të pesëdhjetat, me tipare dhe sjellje të fisme, i shkolluar në Paris, të cilin të gjithë e thërrisnin Zhorzh, - se romani do të pëlqehet në Francë. Lus Zotin të gjendet një shtëpi botuese franceze që ta botojë.

- Amin! - ia priti shkrimtari S. K. dhe të tjerët thanë njëzëri: - Amin!

- Zhorzh, - foli sërish shkrimtari, që dukej se ajo bisedë e entuziazmonte, - u bënë disa kohë që kopje të romanit në frëngjisht ndodhen në ambasadën tonë atje. Me sa kuptoj, gjithçka mbetet në dorë të ambasadorit, në lidhjet e tij, apo jo?

- Kërkon kohë gjetja e një botuesi francez që ta pëlqejë romanin dhe të planifikojë botimin e tij, - u përgjigj përkthyesi. - Ambasadori, frankofil i regjur, mendoj se duhet të ketë lidhje. Pastaj është serioz...

- Ka edhe porosi nga lart! - vijoi me zë të ulët shkrimtari.

- Mendoj se është edhe çështje fati, - foli sërish Zhorzhi, sikur të mos e kish dëgjuar atë që tha shkrim-tari S. K., - por ajo që më jep shpresë është kureshtia e madhe që europianët kanë për vendin tonë të izoluar nga bota.

- Shtoji kësaj edhe ndihmën e shtetit shqiptar, - u hodh e tha kineasti F. Ç., i cili njihej për të folurën e tij të drejtpërdrejtë, shpesh cinike, por të tjerët bënë sikur nuk e dëgjuan.

U krijua një heshtje paksa e tensionuar, të cilën e prishi Zhorzhi, duke iu drejtuar përkthyesit të mitologjisë greke:

- I dashur Kiriakos, sot pas dreke isha me një mik te bar “Rinia” dhe tek rruftisim fënetin, më kërkoi t’i tregoja për “Kursalin” e dikurshëm, lokalin më të famshëm të Tiranës, ku shkonte elita e kryeqytetit, flokët me brilantinë... Ah, rrëfimeve të mia u shtova edhe rrëfimet e tua aq interesante, sa m’u duk se i kisha përjetuar vetë.

- E mbaj mend Zhorzhin në “Kursalin” e viteve ’30, njëzetvjeçar, - ia ktheu përnjëherë përkthyesi i mitologjisë greke, duke iu drejtuar të ftuarve të tij. - Kur hynte në sallën e madhe me banakun ballor, e kam përpara syve me një kostum blu marinari dopjopetë, me pantallona të gjera, këmishë pastel me papijon dhe mokasine të errëta. I gjatë, elegant, me flokët përpjetë të shkëlqyer me brilantinën e pagabueshme “Roja”⁴, me kapelë republike në dorë dhe aromën e pashqitshme të kolonjës me bergamot⁵.

- Po kaq mirë e mbajtkë mend Zhorzhin? - pyeti ngacmues shkrimtari S. K.

Qeshën të gjithë. - Ka edhe më, - vijoi me hoka Kiriakosi. - Ishte një kameriere italiane, një bionde për ta pirë në kupë, u bë edhe një këngë për bukurinë e saj, e cila kishte sy vetëm për Zhorzhin dhe për askënd tjetër.

- Poooh, kanë kaluar mbi tridhjetë e pesë vjet, - foli ëndërrimtar Zhorzhi. - E quanin Rozana, por, për fat të keq, asokohe zemrën e kisha ende në Paris. Sidoqoftë, ti i dashur ishe ylli i “Kursalit”. Na rrëfe për shkëlqimin e atij lokali legjendar. Ke qenë një nga klientët e parë të viteve ’30. Rrëfe këtu sonte për zonjat e reja që nuk e kanë jetuar. Ka rrjedhur një lumë kohe! - ofshau ai nostalgjik.

- Përveç Rozanës, ishte edhe Brixhilda që këndonte, si edhe pesë balerina hungareze që i jepnin “Kursalit” një dritësim perëndimor dhe një joshje magjike të parezistueshme, - tha përkthyesi i mitologjisë greke. - A keni dëgjuar për “moldaven e mbretit Zog”? - iu drejtua zonjave të mbrëmjes.

- Ah, jo, jo, - e ndërpreu Zhorzhi. - Mos dil, të lutem, menjëherë te dashnorja legjendare e Zogut me gjak mbretërisht e mbretëreshash.

¹ Qerthulli i Tseroufit – Ka lidhje me kabalën (misticizmi hebraik). Është kombinimi i germave të alfabetit hebraik, zhvilluar nga kabalisti i madh i shekullit XIII, Abraham Abulafia.

² Dervish Hatixheja – Teqeja e Dervish Hatixhesë është një vend i shenjtë bektashian i ngritur për nder të një gruaje humaniste të shekullit XVIII. Ndodhet në rrugicën që lidh Rrugën e Barrikadave me bulevardin “Zogu I”.

⁴ Brilantina “Roja” – Marka historike e produkteve për flokët e vëllezërve Cousin që në vitin 1933, e cila tani i përket markës “Garnier”.

⁵ Kolonja me bergamot – Bergamoti është agrum, një frutë e vogël e ngjashme me portokallin dhe limonin, shumë i thatë dhe me aromë të fortë.

Mirupafshim në atë botë!

Trashë me ngut telefonit, ndërsa sytë i hidhja nga televizori për të parë një gaforre që kapte alga me darët e saj dhe i vinte mbi vete për t'u maskuar.

– Alo!

Një zë i njohur m'u përgjigj: Urdhëro!

Unë: – Kush je?

Zëri: – Sazan G.

– Më fal – thashë. – I kam rënë numrit gabim. – Pastaj u kujtova. – Ou! Ti Sazan qenke?! Po kur je kthyer?! Si ka mundësi!?

– Më erdhi një djallush nga Toka dhe më kallëzoi se dorëshkrimet e mia i kanë futur në një kosh të mbuluar me plastmasë në fund të oborrit pranë portës; po i hanë minjtë dhe janë mbytur nga lagështia e uji... Prandaj mora leje për ca ditë dhe erdha në Tokë të shoh e të rregulloj diçka, ç'të mundem.

Unë ende i goditur nga befasia, nuk m'u durua pa e pyetur:

– Po ti, pasi vdiqe, ku shkove? Ku je? Në Parajsë apo Skëterrë?

– Vetëkuptohe, në Skëterrë. Ti e di, unë jam pagan nga emri dhe bindjet.

– Po si është atje?

– Për mua atje ka vetëm libra, libra pa fund, që unë jam i detyruar t'i lexoj natë-ditë, edhe pse atje dita e nata nuk kanë ndryshim.

– Po ti vetë, a shkruan? A të lejojnë të shkruash?

– Po, shkruaj. Askush nuk më pengon. Por nuk më lexon askush. Fletët këtu janë të zeza. Por janë ca djaj të shkathët trafikantë, gjejnë shtigjet dhe i fusin kontrabandë në Parajsë. Atje i përpijnë engjëjt, sidomos engjëjt e rinj.

Unë për një çast gëlltita habinë dhe thashë: – Pse letërsi pornografike shkruan tash? Ti ke qenë përherë lirik i hollë, i butë, i ëmbël...

– Ç'është ajo fjalë! Tash shkruaj vetëm vepra epike, romane, epope, drama, tragjedi. Unë rikrijoj tmerrin mbi Tokë.

Unë ende s'e kisha mbyllur gojën nga habia, prandaj thashë:

– Po dorëshkrimet këtu ç'të duhen? Ato përshkruajnë Parajsën në tokë.

– Ke të drejtë. Ato duhen vetëm për në arkiva ose muze. Por dhe në to zor se i pranojnë pa dhënë diçka nën dorë. Gjithsesi, do t'i telefonoj drejtorit të Arkivit të Madh, se kam pas qenë me të shok në fakultet, dhe mbase bën ndonjë përjashtim.

– Ashtu qoftë! – thashë.

– Nesër nisem, – tha ai, – por dëshiroj të të jap një këshillë, si shokë që jemi...

– Natyrisht, – thashë, – ti ke përvojë...

– Kur të shkosh në atë botë mos harro të marrësh me vete dhe një gjilpërë.

– Një gjilpërë! Ç'ta dua?! Atje nuk ndien asgjë.

– Dëgjo mua. Sa herë që do të të vijë për gjumë, do të shposh veten me gjilpërë dhe do të jetosh. Unë kështu bëj, prandaj kam arritur të vij dhe në Tokë e të flas dhe me ty.

– Faleminderit për këshillën dhe mirupafshim në atë botë! – përshëndeta atë dhe veten.

Ai: – Të uroj vdekje të mbarë! Mirupafshim! – dhe mbylli telefonin.

Litari

A – Të pëlqen a s'të pëlqen ty, për mua Agjella më e shijshme është korrupsioni. Pa korrupsion bota do të kishte mbetur te epoka e gurit ose, e shumta, te parmenda prej druri. I zoti dhe i paafi, i pasuri dhe i varfri...

B – Pra, ti mendon se i paafi për t'u pasuruar dhe i afti për të punuar...

A – Jo unë nuk mendoj asgjë. Po të vë përpara syve faktet, të vërtetën. Gjithçka tjetër është propagandë, ideologji, moral. Dhe morali është për të dobëtit, për të varfrit, ashtu siç është drejtësia për të pasurit e të fuqishmit.

B – Drejtësia?!

A – Po, po, drejtësia. E vërteton përditë realiteti atë që na thoshte dikur një mësues,

Pesë miniatura nga Sazan Goliku

se “drejtësia është një rrjetë merimange, ku mbesin insektet e vogla, kurse të mëdhatë e çajnë e shpëtojnë”.

B – A nuk ju duket se ju po i bini në qafë realitetit dhe qytetërimit me cinizmin tuaj të skajshëm, brutal, vetëm e vetëm për të përligjur imoralitetin tuaj, pasurinë tuaj, statusin tuaj si personalitete të domosdoshme për shoqërinë.

A – Unë nuk fyem nga...

B – Bota është komplekse, plot kontradikta, konflikte pa fund... Njëanshmëria juaj djallëzore ka qëllim të mbulojë vlerën e punës e të dijes. Dhe ju i shfrytëzoni këto mrekulli të njeriut për t'u bërë zotër të atyre që i kanë dhe i zbatojnë në jetë.

A – Hahahaha...

(Ata kishin kapur për flokësh njëri-tjetrin (si disa baballarë shtetesh në disa parlamente të nderuara) dhe luhateshin sa para mbrapa, sa djathtas majtas për të hedhur tjetrin përtokë. Ashtu të mbërthyer nuk po shihnin se ndodheshin e po rrëshqitnin buzë një humnere. Po Zoti mëshirëmadh, që shikon gjithçka, u lëshoi nga sipër një litar – nga ata të peshkatarëve – dhe ata... shpëtuan. Po ngaqë Zoti nuk blihet me para, nuk e pranoi ofertën e pasunarit për ta bërë të pavdekshëm. Edhe nga ai tjetri, që nuk dihej në ishte i kamur apo i varfër, Zoti mbeti i pakënaqur e i zhgënjyer, sepse ai nuk i blatoi asnjë lutje ose falje, por heshte dhe vetëm mendonte me kokën e vet.

Pas ca dekishash për Zotin, d.m.th. vitesh për njeriun, Zoti, i fyer e i zemëruar, e lëshoi litarin dhe të dy miqtë u rrokullisën në humnerë, në fund të së cilës priste gojëhapur, kurrnjëherë e ngopur, mikja e të gjitha qenieve të gjalla, zonja Vdekje.)

Hiri

Pasi u ngop me dashuri një vit të tërë, Dafina nisi të mos mendojë më me zemër po me mendje.

– Pse nuk më njeh me prindërit e tu?

Jam shumë kureshtarë, dua t'i takoj, – i lutej ajo Trimit. Në të vërtetë, thellë në vete ajo dëshironte të shilte e të merrte vesh a ishin aq të pashëm e të mençur prindërit sa vetë Trimi, a kishin ndonjë cen të parët e tij? Ajo mendonte për fëmijët që do të kishte me Trimin.

– Unë jam njeri i lirë, nuk dua të di për asnjeri, – i tha ai me kryeneçësi. – Prindërit e mi janë dy pleq që as duan t'ia dinë për mua, as unë nuk kam pse lidhem më me ta. Ata rrojnë në botën e tyre të sëmundjeve e të kujtimeve të një kohe të harruar. Unë jetoj e shijoj kohën time. Ata kanë aq të ardhura sa u duhen dhe unë jam gati t'i ndihmoj në çdo çast.

Pra, dhe Trimi nuk po mendonte më me zemër po me mendje.

– Unë dua, – i mëshoi ajo zërit – që fëmijët e mi të kenë gjysh e gjyshe, që t'i përkëdhelin, t'i shëtisin, t'u tregojnë përralla...

Ai s'e hapi gojën. Ajo mendoi me sytë e ngulur në trungun e një pishe që kishte përpara: “Kur ky nuk ka pikë dashurie të natyrshme për ata që i kanë bërë kokën, po kur të kthehet në hi zjarri i dashurisë sonë? Atij do t'i neveritem. Egoizmi i tij do t'ia mbyisë edhe dashurinë për fëmijët.

– Prindërit e mi kanë dëshirë të të takojnë, – i tha ajo Trimit një mbrëmje pas puthjes së parë te stoli në lulishten e qytetit.

– Kjo do të thotë që ne të varrosim dashurinë tonë, fshehtësinë tonë të shenjtë, – tundi kokën i mrrolur ai. – Unë dua që dashuria jonë të jetë e përhershme...

Të nesërmen u takuan te dhoma e tij. Riti i zakonshëm. Ai e zhveshi, e shtriu në krevat ... e puthi në buzë... buzët-akull të ftohta. Trupi i saj – i ngrirë. “Si e vdekur! Apo ka vdekur?” mendoi ai lemerisur.

– Dafina! – e shkundi ai, – fol, ç'të ka ndodhur?!

Ajo, ashtu me sytë e hapur – asnjë fjalë, e ngrirë.

Kur ai u zgjua në agim, ajo ishte zhdukur, nuk ndodhej më në shtrat. Vetëm gropëza e jastëkut të saj dukej qartë.

Të nesërmen – te stoli në lulishte. Dafina erdhi fiks në orën e caktuar nga të dy. Ai erdhi dhjetë minuta më vonë. U ul pranë saj. Zgjati duart ta afronte për ta puthur, por kapi asgjë... zbrazëti. Dafina ishte po ajo prej mishi, flokësh, veshjesh, por e pakapshme. Ajo vetëm nënqeshte me një keqardhje kaq të thellë, kaq të dhimbshme, tmerrësisht ironike, therëse... Ai u çua vrullshëm, eci mbrapsht syshqyer, pastaj ia dha vrapit dhe nuk dihet ku shkoi e ku qëndroi.

Të nesërmen te stoli në mbrëmje, po në atë orë ku shkonin Dafina dhe Trimi u ul një çift i ri dashnorësh. Ndërsa po putheshin, nga pisha mbi ta ra një glasë harabeli në supin e djathtë të këmishës së djaloshit.

Një vizitë e padëshiruar

Agjencia e lajmeve ZYX dha një lajm të pabesueshëm, por dhe të pavërtetueshëm: “Në botën e përtejme të Suedenborgut shkoi një ekip i përbërë nga klerikë të disa feve, për të kryer studimin “për shkallën e besimit të shpirttrave te Zoti”.

Raporti përfundimtar, i hartuar sapo ekipi zbriti në tokë, nuk dihet pse, u mbajt sekret (aq sa mund të mbahet i fshehtë një fakt i nxjerrë nga goja ose i shkruar). Një prift protestant, që anonte pak si tepër nga ana e Epikurit, i kishte dhënë të dashurës flokëverdhe në kulmin e shpirtdehjes disa të vërteta të raportit sekret. Gazetari i ZYX–it, që e kënaqte këtë bukurroshe më tepër se prifti, sepse dinte ta çonte dy herë rresht në orgazëm, ia nxori faktet sekrete, duke u mekur së qeshuri.

Pasi ndaheshin nga kjo botë, shpirttrat e njerëzve kalonin nëpër “një vrimë të zezë”, ashtu sikurse kishin dalë nga barku i nënës, dhe paraqiteshin lakuriq para Shën Pjetrit, ku dukeshin si në radioskopi me të mirat e të këqijat e tyre. Pastaj kryenin një seminar, ku u tregohej me filmime parajsa e skëterra:

Parajsa është... si parajsa. Kopshite me lule e pemë plot fruta, pyje pa fund, liqene plot mjellma, pata e rosa; pëllumba që nuk bëjnë glasa vërtiten në hapësirë duke flladitur ballët e djersitur të shpirttrave; tryeza pa numërim plot gjellë të shijshme, mish i pjekur i të gjitha llojeve të kafshëve, shpendëve e peshqve; verë e pije alkoolike që derdhen nga çekzat e burimet...

Skëterra është... si Toka. Pak më ndryshe nga sa përshkruhet në librat e shenjtë: Fabrika e uzina me tymtarë që nxijnë hapësirën, plantacione pa fillim e fund,

makina e avionë si milingonat... Punëtorë e bujq të lodhur e të rraskapitur, pesimistë, shkencëtarë të pakënaqur, artistë të krisur dhe pragmatistë... luftëra të drejta e të padrejta – pa mbarim, greva e demonstrata dhe terrorizëm i pritur...

Pas mbarimit të seminarit, shpirttrat pyeteshin: – Ku dëshironi të shkoni? Në parajsë apo në skëterrë?

Kur ekipi i klerikëve vizitoi së pari parajsën, atje pa tek-tuk ca shpirttra klerikësh të lloj-lloj feve të vdekura e të gjalla që ngroheshin nën rrezet e antidiellit; më tej dergjeshin ca shpirttra pa formë, të ngjashëm me luanët e detit, që laheshin e notonin në një lumë floriri. Pyetën një si trupojë: – Ç'janë këta? – Kanë qenë pronarë pasurish e tokash të trashëguara nga të parët e tyre, – iu përgjigjën ca engjëj ngjyrë trëndafili me tinguj si cicërima zogjsh. Më tej ca shpirttra prostitutash, të veshura si murgesha, pinin cigare e pije shumëngjyrëshe, të ulura buzë trotuaresh e pranë semaforësh të krijuar enkas për ato. Më tej panë kriminelët e të gjitha kohërave që në vend të verës pinin gjak në disa kupa të mëdha sa kafka e njeriut që, edhe pse ata pinin pa pra, kupat mbeteshin përherë plot.

Kur ekipi hyri në portën e ndryshkur të skëterrës, kujtuan të habitur se kishin arritur në tokë, tek të gjallët.

Kur bënë bilancin përfundimtar, anëtarët e ekipit panë të skandalizuar se numri i shpirttrave në skëterrë e në parajsë ishte në raport katër me një. Si është e mundur që shpirttrat të parapëlqejnë skëterrën në vend të parajsës!? Prandaj ekipi vendosi njëzëri: Asnjë informacion. Situata të mbahet sekrete deri në një vizitë tjetër të ekipit të kontrollit dhe të verifikimit. Objektivi e qëllimi i vizitës së parë “u harrua”. Po ja që e vërteta paska krahë dhe fluturon edhe nga faqet e “raporteve sekrete”.

Dekonstruksion

Nuk e di si dhe pse më mbërthyen Negërsisht për krahësh dy burra të fuqishëm me përparëse të bardha që, nga sa pashë me cepat e syrit, m'u dukën si robotë, më hodhën me forcë në një si autoambulancë që ishte e ngjashme me një makinë burgu.

Më përplasën në një karrige, më lidhën me ca tela në kokë, rreth zemrës e barkut, në duar e këmbë. Nuk ndieja asgjë. Makina ecte me shpejtësi dhe unë nuk e kuptoja nëse ecnim përpara apo mbrapsht. Befas një zë metalik pyeti:

– E dashuron Evën?

Unë ktheva kryet majtas e djathtas për të parë se kujt i drejtohej pyetja. Dy burrat drejtuan gishtat tregues tek unë. Kaluan një, dy, tre sekonda, kur dëgjova zërin mekanik: – fMRI–ja u prish!

Shigjeta e aparatit që mat shkallën e dashurisë kaloi skajin e djathtë dhe aty shpërtheu. Befas autoambulanca frenoi dhe unë dëgjova vërshtëllimën rrëqethëse të rrotave në asfalt. U hap dera a pasme e makinës dhe dy burrat ose robotët me përparëset e bardha më zvarritën e më flakën jashtë si leckë.

Nuk di sa kohë mbeta as i gjallë as i vdekur. Hapa sytë me zor si portat e ndryshkura të një kështjelle. Përpara meje shtrihej një parajsë e vërtetë si atë që kisha parë para shumë kohësh në një film.

Tashmë isha me flatra engjëlli dhe nisa fluturimin mes një zjarri të gjelbër farfuritës. Përballë po flatornte Eva veshur e tëra me flakë të kuqe.

U përfshimë me njëri-tjetrin, u përleshëm, u rrokullisëm në hapësirë, bëmë gjithçka që mund të bëjnë dy trupa kur shkrihen në një; ndjeva kënaqësitë hyjnore që nuk i kisha provuar kurrë. Atje, në krahët e Evës, mes atij zjarri të gjelbër më zuri gjumi...

...Nuk e di sa fjeta. Ndjeva të ftohtë dhe u zgjova. Isha i shtrirë lakuriq mbi rërën e ftohtë mes një shkretëtire të pafund. Fryu një erë e ftohtë e akullt shtjella-shtjella dhe rëra më mbuloi. Më zuri sërish gjumi... Kur u zgjova e pashë veten pas hekurave të sallës së gjyqit. Isha i akuzuar për prishjen e fMRI–së me magji.

Në trembëdhjetë vjetorin tim, dikush nga ata që vinin për vizitë në shtëpi e më uronin, ishte një kohë atëherë kur ndodhte ende ky fenomen, më dhuroi librin *The Fault in Our Stars* të John Green-in në anglisht. Besoj se ka qenë libri i parë në gjuhë të huaj që kam lexuar nga fillimi gjer në fund. Kur mbusha gjashtëmbëdhjetë vjeç, ma dhuruan prapë, këtë herë në shqip. E lexova sërish, nga fillimi në fund. Ajo çka përjetova nga ky lexim i dytë ishte krejt tjetër nga ajo e leximit të parë. Mendova mos ishte për hir të dukurisë së rileximit në të cilën ende nuk kisha filluar të aftësohesha. Prandaj e lexova dhe një herë në anglisht. Vura re se përjetimi nuk lidhej me rileximin, por ishte pasojë e përkthimit. Një tekst ku flitet për dashurinë mes dy të rinjve, i rënduar gjer në padurim me fjalë të marra nga një fond leksikor i tejkaluar qysh në përkthimet e para të shtëpisë botuese “Naim Frashëri”. Pra, lexuesi i synuar për këtë libër, ai i kategorizuar si *young adult*, shmangej tërësisht nga përkthyesi dhe i jepej një tekst me një regjistër në të cilin ai kursesi nuk mund ta gjente veten, pasi nuk ka asnjë mundësi që me dikë të së njëjtës moshë, fjala bie, t’i referohet fëmijërisë si *vogëli*¹, të përdorë shprehje të tipit *të ra për hisë*², mbiemra si e *qëmotit*³ apo foljen *rëndet*⁴ e plot e plot të tjera.

Për fat të keq, kjo dukuri e zakonshme e keqpërkthimit, që ndonjëherë fshihet nën termin liriko-patetik “shqipërim” (për të cilin shpjegimin më të mirë e ka dhënë prof. Aristotel Spiro në nr. 152, fq. 18-19 të kësaj gazete) është një ndër arsyt kryesore përse shumë të rinj shqiptarë zgjedhin të lexojnë në anglisht. Përkthyes të mbetur në rrjetën e një faze të gjuhës, të pazotë për ta ndjekur shpejtësinë e saj dhe farkëtimet që i ndodhin prej çdo brezi, e ngjyjnë kalemin në po ato leksikone të përdorura gjashtëdhjetë a shtatëdhjetë vjet më parë. Sikurse në shumëçka tjetër, edhe këtu përvijohet sëprapthi një situatë krejt e natyrshme: një i rritur që lexon një libër për adoleshentë, pyet të bijën a të birin për kuptimin e një fjale. Jo, adoleshentët e këtushëm duhet të pyesin nënat a baballarët, sepse përkthimi flet me ta dhe **vetëm** me ta.

Përtej sa shtroua më lart, duke u kthyer dhe një herë te *The Fault in Our Stars*, një çështje tjetër shumë e rëndësishme lidhur me përkthimin e tij në shqip, mbetet edhe mënyra se si jepet titulli i librit të një prej personazheve në vepër, Peter van Houten. Ai që në anglisht është *An Imperial Affliction*, në shqip vjen si *një pikëllim therës*. Nuk ka kurrfarë hermeneutike që mund ta justifikojë disi këtë zgjedhje. Të dyja fjalët janë të përkthyer gabim. Sikurse duket, përkthyesi nuk ka lexuar intervistat e vetë autorit që thotë se ky titull është, në fakt, varg i marrë nga strofa e tretë e poezisë *There’s a Certain Slant of Light* e Emily Dickinson (None may teach it – Any –/ ’Tis the Seal Despair –/ **An imperial affliction/** Sent us of the Air –), çka do ta nxiste që, minimalisht, ta shihte se si do të pozonte në kontekst ky variant në shqip me të cilin ai zgjedh ta përkthejë. Për fat të mirë, kjo poezi ka së paku dy përkthime, të dyja më vonë se libri i Green-it, një nga Herman

1 Shq.: Lisharësi ndodhen ende aty, barishtet e këqija ishin rritur në hendekun e vogël që ishte krijuar në vendin ku ngrihesha më lart, në vogëli. (Fq. 126) / Angl.: That swing set was still back there, weeds growing out of the little ditch I’d created from kicking myself higher as a little kid.

2 Shq.: As ti nuk duron dot më, por ajo s’është e detyruar. Kurse ty të ra për hisë ta mbash këtë barrë. (Fq. 67) / Angl. Neither can you, but she doesn’t have to handle it. And you do.

3 Shq.: Unë, - ia nisa, e sigurt që pjesa tjetër e fjalisë do të dilte nga ajri që kalonte në kordat e mia zanore. Por asgjë nuk ndodhi. Më në fund thashë. – Unë ndihem pak e veshur. – Ah, qenke vajzë e qëmotit? – tha, dhe më vështroi buzagaz. (fq. 162-163) / Angl. “I,” I said. I kept thinking the rest of my sentence would emerge from the air passing through my vocal cords, but nothing happened. Then finally, I said, “I feel underdressed.” “Ah, this old thing?” he said, smiling down at me.

4 Shq.: S’të rënder fakti që është më e zgjuar se ti. (Fq. 312) / Angl. You never worry if she is smarter than you.

Kur autorit i rritet lexuesi

Nga *Andreas Dushi*

Çuka, pubikuar në KultPlus më 18 janar 2022 (Askush nuk mund t’ja u mësojë atë – të tjerëve –/ është vula e dëshpërimit –/ si një pikëllim perandorak/ i dërguar prej ajrit) dhe një nga Roland Gjoza, botuar në ExLibris nr. 168, fq. 10 (Askush s’mund ta thotë aq qartë/ Se si e zë trishtimi, vaji/ Se si kjo vuajtje perandorake/ Vjen nga lart, nga ajri).

Kur e lexova atëherë, këtu e më shumë se një dekadë më parë, sigurisht, nuk i dija të gjitha sa shkrova deri tani. Por shija e mbrapshtë e atij leximi që më kthehej sa herë më kujtohej a lexoja diçka nga John Green që ajo që më nxit më pas të kërkoj e të kuptoj. Dhe ky është elementi i parë i *rritjes së lexuesit*. Një libër që dikur ka pasur një lexues të ri, tani ka një lexues të rritur. Në dy faza të ndryshme, përvojat e leximit janë krejt të ndryshme, kjo nuk diskutohet. Por po ashtu, në dy faza të ndryshme, arsyeja pse një tekst nuk të shijon, shpaloset krejt ndryshe. Zakonisht është një proces që ndodh nga brenda-jashtë. Në këtë rast, është sërish sëprapthi: nga jashtë-brenda. Megjithatë, këto janë çështje të lidhura me lexuesin. Ato çështje që mundojnë autorin janë shumë më sfiduese.

Lexuesi, pra, e ka mundësinë ta rilexojë, ta rikuptojë, ta rivlerësojë dhe ta rizbërthejë librin në çdo lexim; e ka mundësinë të evidentojë gabime të autorit a lajthitje të përkthyesit, të njohë më mirë veten nëpërmjet krahasimit të mënyrës se si e ndien dhe e kupton veprën në dy çaste të ndryshme leximi e kështu me radhë. Kurse autori, në rastin kur e tejkalon me sukses sfidën me lexuesin nëpërmjet një vepre, gjendet menjëherë para sfidës së radhës, e cila, sipas të gjitha gjasave, është shumë më e vështirë për t’u kapërcyer: si të shkruajë një libër më të mirë? Ndërsa një autor i librave *young adult*, sikurse John Green në rastin tonë, kur lexuesi i cili ka pëlqyer librat e tij të parë e ka humbur tanimë epitetin *young* dhe është vetëm *adult*, gjendet përballë një pengese edhe më të ndërlikuar: si të vazhdojë të komunikojë me atë lexues besnik? Dhe zgjidhja është një sentencë e thjeshtë për t’u thënë dhe shumë herë e pamundur për t’u realizuar: shkruaj për të rritur. Këtë ka bërë autori ynë me librin e tij të fundit *Hollywood, ending*, i pritur jashtëzakonisht shumë mirë nga lexuesi dhe nga kritika duke tërhequr vëmendjen e disa prej mediave më prestigjioze.

Natyrshëm, kjo më bën të mendoj për letërsinë tonë dhe mendja menjëherë më shkon te Viktor Canosinaj dhe eksperimenti i tij me romanin *Meriyll*.

Fëmijët e brezave të mbramë të *milenialëve* dhe të gjitha breznitë e *Gen-Z*, këtë roman e kanë bërë me detyrim në shkollë. Mes tyre, edhe unë. Nuk e di a bëhet ende. Atëherë kur më kanë detyruar ta lexoj, e kam konsideruar si një libër panevojshmërisht të rëndë. Kam qenë në klasë të gjashtë, dymbëdhjetë vjeç. Kurse tani, sa më shumë kalon koha, aq më shumë bindem se subjekti i tij ka ndikuar disi në traumën kolektive të *milenialëve* të fundit dhe të *Gen Z-ve* shqiptarë. Është historia e një vajze trembëdhjetëvjeçare, e cila miqësohet me një komshie dhe nëpërmjet saj, njihet me dy çuna. Paraprakisht, duhet thënë se kësaj vajze i kishte vdekur e ëma dhe se i ati ishte i papunë dhe i alkoolizuar. Dy çunat me të cilët e njej komshia i propozojnë të shkojë në Greqi me ta – duan ta trafikojnë. Një vajzë trembëdhjetë vjeçe! Dhe ketë histori, të mos e harrojmë, është i detyruar ta lexojë një fëmijë dymbëdhjetë vjeç. Njëri nga djemtë, madje, e fut me zor në makinë dhe e dhunon, aq sa e bën për spital. Në fund, shpëton dhe mbështetja e një tjetër djali, Sidit, e ndihmon ta përballojë situatën.

Njëzet e ca vjet pas këtij libri, autori boton *Pandashmërisht Meriyll*, ku Sidi dhe Meriylli janë rritur. Sikundër vetë autori thotë, shumë lexues ia kanë kërkuar ta shkruajë vazhdimin e jetës së Merit dhe të Sidit. Këtu jemi të detyruar të kthehemi dhe një herë te *The Fault in our Stars* për të treguar se si kjo kërkesë nuk mund të jetë shtysë për një autor që të krijojë letërsi. Autori i atij libri me titull të përkthyer keq, Peter van Houten, kur lexuesit i kërkojnë një vijim për librin, thotë: “Ai roman është krijuar duke shkruar shkronjat në letër, e dashur. Personazhet që banojnë në të nuk mund të jenë jashtë atyre shkronjave. Çfarë ndodhi me ta? Që të gjithë reshtën së jetuari nga çasti që romani përfundoi.” (fq. 194-195) E përdor dhe vetë herë pas here këtë fjali, kryesisht kur më pyesin për personazhe me emër apo karakteristika si të miat në romanet e mia.

Por le të rikthehemi te *Meriyll*. Çfarë ndodhi kur lexuesi u rrit? Autori, i cili ka shkruar edhe romane për të rritur, vendosi ta përcillte heroinën e tij, gjurmët e së cilës disa lexues qenë të detyruar t’i mbanin

përherë me vete, në një moshë tjetër, sa më pranë moshës së re të lexuesve të atëhershëm. Duhet mbajtur parasysh se breznitë që s’kanë pasur nga t’ia mbanin pa e lexuar këtë libër përbëhen nga fëmijë që e përjetuan ’97-ën në vetë të parë dhe ata që u rritën duke dëgjuar për të. Prandaj, të gjithë atyre, kur u vinte mosha për ta lexuar librin *Meriyll*, e kishin të gjallë në mendje idenë e ngjarjeve të atij viti të mbrapshtë. Megjithatë, tani gjendeshin në atë qetësinë e zakonshme pas një stuhie të furishme. S’kishte drita, s’kishte ujë, s’kishte rrugë, por kishte njëfarë sigurie se llahtaret e atëhershme nuk do të përsëriteshin. Ky roman, sikur asgjë tjetër, ka thirrur stresin post-traumatik sa herë është lexuar dhe këtu e kam fjalën si për atë stres të kaluar pasi je vetë pjesë e një traume, si për atë të ndierën kur trauma bashkë me detajet e saj që e kanë ndikuar familjen tënde të rrëfëhet prej të tjerëve, kryesisht prej atyre tek të cilët ke më së shumti besim. Çdo tentativë krejt sporadike për ta tejkaluar shijen e baruttë të asaj periudhe, rrëzohej sapo detyroheshe të lexoje këtë roman. Pastaj, vetë subjekti. Një paraadoleshente që si trafikimin, ashtu edhe shpëtimin, e gjen te djemtë. Një shenjë e pamundësisë së saj për të qenë e pavarur apo e zonja që t’i tejkalojë situatat e vështira pa pasur nevojë për dikë në krah. Një lëvizje aq e shpejtë nga frika prej trafikimit dhe dhuna, te dashuria e çiltër dhe shpresëdhënëse, saqë duket krejt e pamundshme për një fëmijë trembëdhjetë vjeç. Një histori ku trajtohen problematikat sociale, me situata krejt të panatyrshme të spërkatura mbi kontekstin e një traume të gjallë. Asnjëherë nuk u punua për shërimin e shoqërisë prej asaj traume. Përkundrazi, u bënë hapa në forcimin e gjurmëve të saj mbi një brez të tërë! Fëmijëve u duheshin dhënë libra që t’i bënin ta kuptonin dhunën, jo të atillë që kur lexoheshin, i nxisnin ta përjetonin edhe vetë atë, bashkë me shpëtimin e përrallshëm nga një princ që ke në klasë. Diskutohet shpesh mbi indoktrinimin e rinisë së dikurshme nga tekste të realizmit socialist dhe shumë mirë që bëhet ky diskutim. Por pse, aty mbaron e keqja e librave që u jepen nxënësve me detyrim? Pas ’90-ës, gjithçka shkoi mbarë? Shkolla e tanishme dhe programet e saj ku deri vonë, në mos ende, përfshihej edhe *Meriyll* i kanë bërë mirë formimit të të rinjve?

Është e pakuptimtë rropatja e shkrimtarit për t’iu përshtatur lexuesit të tij, si në ato raste kur e ka fituar vetë me një vepër shumë të mirë, ashtu edhe atëherë kur i është dhënë i gatshëm pasi vepri i është imponuar disa breznive. Sot në Shqipëri, letërsia për fëmijë gjendet në një plan të dytë. Matanë saj, në një plan të harruar në të shkuarën, gjendet letërsia për të rinj. Unë nuk di sa nga gishtat e njërës dorë teprojnë po t’i numërosh autorët që e lëvrojnë atë. Kur lexuesi rritet aq sa të mos e pëlqejë më një autor që ka lexuar kur ka qenë i vogël, ky i fundit duhet të heqë dorë e të arrijë ndër lexues të tjerë. Në rast se nuk i gjen, s’ka asnjë kuptim të kthehet e të kërkojë strehim tek lexuesi i dikurshëm duke i ledhatuar egon e kureshtjes. Njëlloj edhe në ato raste kur lexuesi është aq i ri sa të mos i kuptojë si sinonime shalën e mushkës me sediljen e avionit veç pse të dy konsiderohen mjete transporti. Këtu s’ka faj askush përveç botuesit që atë çka kursen me përkthyesin, e paguan me prishjen e shijes së letërsisë së përkthyer në një brez të tërë lexuesish.

Letërsia nuk duhet të bëjë asgjë. As të frymëzojë ndryshime, as të paraqesë a të ndryshojë shoqërinë e as të mposhtë të keqen. Letërsia duhet të jetë, të ofrohet, të paraqitet si mundësi. Rruga për ta bërë këtë sa vjen e i bëhet më e vështirë. Nuk duhen shtjerë shkopinj të tjerë në rrotat e saj të lëmuara. E mes këtyre shkopinjve, ndër më të dëmshmit mbetet dëshira për të mos e lejuar lexuesin të rritet.

Nuk jam i sigurt se “Arratisja e fundit e Baltazar Ketës” është roman distopik. Ose, së paku, problemi nuk mbaron duke e quajtur të tillë.

Distopia zakonisht e zhvendos botën. E çon në një kohë tjetër, ia zmadhon një prirje, e çon një mundësi deri në skajin e saj dhe, prej asaj largësie, na e kthen si paralajmërim. Mirëpo Agron Tufa nuk duket se ka pasur nevojë ta zhvendosë Shqipërinë për ta bërë të frikshme. Atij i ka mjaftuar ta hapë.

Pas hapjes dalin të gjitha ato që e tashmja i mban pranë njëra-tjetrës, por përpigjet t’i paraqesë si të ndara: politika dhe krimi, media dhe biznesi, familja dhe dhuna, e kaluara komuniste dhe liria e sotme. Secila ka emrin e vet, institucionin e vet dhe gjuhën me të cilën arsyetohet. Por romani i lidh derisa kufijtë ndërmjet tyre bëhen të pasigurt.

Prandaj kjo botë nuk është e frikshme sepse është e pamundur. Është e frikshme sepse është tepër e mundshme. Tirania e dikurshme, dhuna e vitit 1997 dhe mekanizmat e sotëm të pushtetit nuk qëndrojnë si tri kohë të ndara. Ato kanë hyrë në njëra-tjetrën dhe qarkullojnë nëpër të njëjtët njerëz, familje dhe institucione. E kaluara ka ndryshuar trajtë, por nuk ka humbur forcën.

Kjo është e tashmja e arrestuar e romanit. Jo një kohë që ka ndalur, por një e tashme që nuk arrin të ndahet prej asaj që ka ndodhur. Ajo ecën, prodhon lajme, zgjedhje, pasuri, dashuri dhe krime të reja, ndërsa përbrenda bart tërë atë që shpall të përfunduar. Njeriu jeton në të tashmen, por e tashmja nuk jeton vetëm në kohën e vet.

Parateksti i marrë nga Një mijë e një net e hap këtë botë përmes një imazhi: skëterra ruhet nga një mal tjetër, stuhia e përhershme e të cilit e zbut zjarrin e saj. Shpëtimi nuk vjen nga shuarja e zjarrit, por nga një forcë tjetër, po aq e skajshme, që e mban atë nën kontroll. Bota mbetet skëterrë; vetëm bëhet e jetueshme.

Kjo është ironia e parë e romanit. Njerëzit nuk shpëtojnë prej skëterrës. Ata gjejnë mënyra për të jetuar brenda saj. Disa largohen, disa përshtaten, disa harrojnë dhe disa e shndërrojnë zjarrin e saj në pushtet. Mali i stuhisë nuk e çliron botën. Ia mundëson vazhdimin.

Por Tufa nuk e shikon këtë botë nga larg, as nga maja e Everestit. Ai hyn mepërmasë saj, prej një garsoniere që ngjan me morgun, në Tiranë, deri te majat politike dhe kriminale të vendit. Skëterra shfaqet e mishëruar në njerëz që dashurojnë, frikësohen, bëjnë plane dhe përpigjet në mbeten gjallë. Ajo nuk është vetëm mekanizëm pushteti. Është mënyrë jetese.

Këtu hyjnë Baltazar Keta dhe Ardian Proseku. Ata nuk janë vetëm dy protagonistë të lidhur prej të njëjtit vend, së njëjtës historie dhe së njëjtës grua. Janë dy drejtime të së njëjtës dëshirë për jetë. Baltazari kërkon të jetojë duke dalë nga kjo botë. Proseku kërkon të jetojë duke mbetur brenda saj.

Ndërmjet tyre, romani e hap pyetjen e vet më të rëndë: nëse bota është bërë skëterrë, a shpëton ai që ikën prej saj, apo ai që mëson të jetojë në të?

Dy drejtime të dëshirës për jetë

Baltazar Keta është i pari që e kupton se bota ku ndodhet nuk mund të përmirësohet nga brenda. Për të, largimi nuk është udhëtim, aventurë apo kërkim i një bote më të mirë. Është shkëputje. Ai ngjitet drejt malit, drejt asaj hapësire ku jeta bëhet pothuajse e pamundur, sepse pikërisht atje mund të shpëtojë prej jetës që i është bërë e pamundur këtu poshtë.

Mali nuk është e kundërta e skëterrës. Është vazhdimi i saj në një trajtë tjetër. Poshtë, njeriu mbytet nga politika, krimi, kujtesa dhe marrëdhëniet që nuk mund t’i zgjidhë; lart, ai përballet me të ftohtin, mungesën e ajrit dhe kufirin e trupit. Baltazari nuk zgjedh ndërmjet jetës dhe vdekjes, por ndërmjet dy pamundësive të jetës. Ai largohet nga një botë që nuk mund ta durojë dhe hyn në një hapësirë ku nuk mund të qëndrojë.

Prandaj kthimi i tij është më shqetësues sesa largimi. Ai kthehet prej një vendi prej nga, në kuptimin e romanit, nuk do të duhej të kthehej askush. Por kthimi nuk ia rikthen vendin në botë. Përkundrazi, e bën edhe më të dukshme se Baltazari tashmë nuk mund t’i përkasë asaj. Ai është i pranishëm dhe i munguar njëkohësisht: njeri që ecën ndër të gjallët, por që e ka kaluar kufirin pas të cilit jeta e zakonshme nuk mund të rifillojë.

Ardian Proseku lëviz në drejtimin e kundërt. Ai nuk kërkon daljen nga skëterra, por mënyrën për të jetuar brenda saj. Ndryshon, përshtatet, hyn në marrëdhënie, i nënshtrohet rrezikut dhe përpigjet të përfitojë nga hapësirat që hapen përpara tij. Nëse Baltazari e çon dëshirën për jetë drejt largimit, Proseku e çon drejt mbijetesës.

Por mbijetesë ka një çmim. Sa më shumë që Proseku përpigjet ta gjejë vendin e vet në këtë botë, aq më shumë bota hyn në të. Politika, media, krimi, pushteti dhe dashuria nuk shfaqen si fusha të ndara, ndërmjet të cilave njeriu mund të zgjedhë. Ato kalojnë njëra në tjetrën, ndërrojnë gjuhë dhe emër, por ruajnë të njëjtën forcë. Proseku mbetet gjallë duke u përshtatur me to, ndërsa çdo përshtatje e afion me atë prej së cilës mendon se po shpëton.

Këtu ndryshimi ndërmjet tyre bëhet dramatik. Baltazari e rrezikon jetën duke refuzuar botën. Proseku e rrezikon veten duke e pranuar atë. Njëri ikën aq larg sa humb mundësinë e kthimit; tjetri qëndron aq thellë brenda sa rrezikon ta humbë mundësinë e daljes.

Megjithatë, ata nuk janë kundërshtarë. Janë dy përgjigje të papajteshme ndaj së njëjtës gjendje. Dëshira e Baltazarit për jetë merr trajtën e arratisjes; dëshira e Prosekut merr trajtën e përfshirjes. Njëri kërkon një vend jashtë kësaj bote, tjetri një vend brenda saj. Por romani ua mbyll të dyve atë që kërkojnë: jashtë nuk ka një botë të lirë, ndërsa brenda nuk ka një vend të paprekur.

Mbi romanin “Arratisja e fundit e Baltazar Ketës”

Agron Tufa “E tashmja e arrestuar”

Nga *Ballsor Hoxha*

Edhe Sesila, e vendosur ndërmjet tyre, nuk është vetëm pika ku kryqëzohen dy histori burrash. Ajo është lidhja e tyre me një jetë që ende mund të imagjinohet si e afërt, intime dhe njerëzore. Për Baltazarin, ajo mban të hapur mundësinë e kthimit. Për Prosekun, mundësinë që qëndrimi në këtë botë të mos jetë vetëm mbijetesë. Por pikërisht për këtë, ajo bëhet edhe vendi ku të dyja rrugët tregojnë kufirin e tyre.

Baltazari dhe Proseku vijnë nga e njëjta botë, nga e njëjta histori dhe nga i njëjti ankth. Ata nuk ndahen nga dëshira për të jetuar, por nga drejtimi që ia japin asaj. Dhe megjithëse lëvizin në kahe të kundërta, romani i sjell vazhdimisht drejt së njëjtës pikë: drejt një të tashmeje që nuk i lë as të ikin, as të qëndrojnë.

Bota që hyn në njeri

Bota e romanit nuk sundohet nga një qendër e vetme. Askush nuk e zotëron plotësisht dhe, megjithatë, ajo funksionon. Politika kalon në media, media në biznes, biznesi në krim, ndërsa krimi kthehet përsëri në politikë. Secila duket si fytyrë më vete, por nën fytyrat e ndryshme qarkullon i njëjti rend.

Prandaj pushteti nuk shfaqet vetëm te njerëzit që urdhërojnë. Ai jeton edhe në marrëdhëniet e zakonshme, në afërsitë, borxhet, frikën, dashuritë dhe heshtjet. Njeriu mund të hyjë në këtë rend pa vendosur kurrë të bëhet pjesë e tij. Mjafton të kërkojë një punë, një mbrojtje, një afërsi apo një rrugëdalje. Nevoja që e mban gjallë bëhet njëkohësisht hyrja përmes së cilës bota e përvetëson.

Proseku nuk futet në të si në një organizatë. Ai nuk kalon një prag pas të cilit bëhet papritur njeri tjetër. Përfshirja ndodh ngadalë, përmes një vargu lidhjesh që, të marra veçmas, mund të duken të rastësishme. Por rastësitë shtohen, ndërthuren dhe fillojnë t’ia përcaktojnë drejtimin. Në një çast, ai nuk është më vetëm njeriu që kalon përmes tyre. Është njeriu nëpër të cilin kalojnë ato.

Kështu, skëterra e romanit nuk ka nevojë për mure. Ajo nuk e mbyll njeriun nga jashtë; e bën të banueshme brendinë e vet. I jep arsye të qëndrojnë, i krijon rreziqe prej të cilave duhet të mbrohet dhe pastaj i ofron mënyrat e mbrojtjes. Njeriu nuk mbahet vetëm me frikë. Mbahet edhe me shpresën se, po të lëvizë me kujdes, mund të shpëtojë vetëm për vete.

Këtu dëshira për jetë bëhet e dykuptimtë. Ajo është forca më njerëzore e Prosekut, por edhe pika ku rendi mund ta kapë. Ai ndryshon sepse dëshiron të jetojë; përshtatet sepse dëshiron të vazhdojë. Por çdo ndryshim që e shpëton përkohësisht e largon pak nga njeriu që mendonte se ishte. Nuk kemi të bëjmë me një rënie të vetme morale, të pastër dhe të dallueshme. Kemi të bëjmë me një mbijetesë që, hap pas hapi, e humb pafajësinë e vet.

Baltazari e ka kuptuar këtë në mënyrën e tij: nuk mund të qëndrosh brenda pa u prekur nga brenda. Prandaj kërkon

largësinë përfundimtare. Mirëpo edhe arratisja e tij kthehet në ngjarje të kësaj bote. Emri, mungesa dhe rikthimi i tij hyjnë në qarkullimin publik; interpretohen, përdoren dhe marrin peshë politike. Edhe ai që largohet nga rendi mund të përdoret prej tij. Nganjëherë mungesa është po aq e dobishme sa prania.

Media zë një vend të veçantë në roman. Ajo nuk pasqyron thjesht atë që ndodh. I jep ngjarjes trajtën në të cilën mund të hyjë në botën publike. Një njeri mund të humbasë, të kthehet, të rrëfejë apo të heshtë; por kuptimi i këtyre veprimeve nuk i mbetet më atij. Midis jetës dhe asaj që thuhet për jetën hapet një hapësirë ku e vërteta mund të ndërrohet pa u zhdukur krejt.

Rrëfimi i Prosekut bëhet i rrezikshëm pikërisht këtu. Jo vetëm sepse nxjerr në dritë diçka të fshehur, por sepse tregon se rendi publik nuk është ndërtuar jashtë jetëve private. Ajo që duket si histori personale është e mbushur me fjetet e politikës, medias dhe krimi; ndërsa ajo që paraqitet si politikë e madhe mbahet nga trupat, frika dhe dëshirat e njerëzve të veçantë.

Sesila: jeta që pret

Sesila i lidh Baltazarin dhe Prosekun, por nuk ekziston vetëm për t’i lidhur ata. Po të mbetej thjesht gruaja e njërit dhe dashuria e tjetrit, ajo do të ishte një e komplotit, jo forcë e romanit. Rëndësia e saj fillon pikërisht aty ku trekëndëshi i dashurisë nuk mjafton më për ta shpjeguar.

Baltazari largohet, Proseku mbetet, ndërsa Sesila pret. Por pritja e saj nuk është palëvizje. Ajo është ndoshta forma më e rëndë e qëndrimit brenda kësaj bote: të vazhdosësh të jetosh pa e mbyllur atë që ka mbetur pezull. Baltazari i ka premtuar se do të kthehet, dhe kjo mundësi e kthimit hyn në jetën e saj si diçka që nuk mund të dëshmohet, por as të përjashtohet.

Për të tjerët, mungesa e Baltazarit mund të kthehet në lajm, dyshim, fenomen apo ngjarje politike. Për Sesilën, ajo mbetet marrëdhënie. Publikja kërkon ta emërtojë atë që ka ndodhur; Sesila duhet të jetojë me atë që nuk merr emër. Për këtë arsye, besimi i saj nuk është vetëm besnikëri ndaj një burri. Është mospranim i vendimit që bota kërkon ta marrë në vend të saj.

Mirëpo kthimi i Baltazarit nuk e çliron. Ai e bën edhe më të rëndë pritjen, sepse njeriu që kthehet nuk është më ai që mund ta vazhdojë jetën e lënë përgjysmë. Premtimi përmbushet dhe dështon njëkohësisht. Baltazari kthehet, por jo krejtësisht në botën e saj; shfaqet, por nuk rivendoset. Ajo që pritej si fund i mungesës bëhet një formë tjetër e saj.

Në anën tjetër është Proseku, njeriu i pranishëm. Ai nuk vjen nga përtej vdekjes, por nga brendia e së njëjtës botë ku jeton Sesila. Afërsia me të duket sikur mund t’i kthejë jetës trupin, çastin, të tashmen. Por e tashmja që Proseku sjell me vete është e mbushur me po atë dhunë prej së cilës asnjëri nuk ka mundur të dalë.

Marrëdhënia e tyre nuk mund të lexohet si zgjidhje e mungesës së Baltazarit. Ajo bart paqartësinë e botës së romanit, ku afërsia dhe dhuna nuk ndahen gjithmonë në kufij të pastër. Në Pargë, në hapësirën që do të mund të ishte largim nga Shqipëria dhe nga e kaluara, Labirinti shfaqet përsëri. Ndërron vendi, por jo marrëdhënia e njeriut me atë që e ndjek.

Sesila e bart këtë më herët se të dy burrat. Humbja e prindërve të saj në dhunën e vitit 1997 nuk është vetëm e kaluar personale. Është vendi ku historia ka hyrë në trupin e një njeriu dhe ka mbetur aty. Për shoqërinë, viti 1997 mund të mbyllet në një datë, në një shpjegim politik apo në kujtesën e një kaosi të tejkaluar. Për Sesilën, ai nuk ka përfunduar. Ajo jeton pas tij, por jo jashtë tij.

Këtu e tashmja e arrestuar merr kuptimin e saj më njerëzor. Nuk është vetëm sistemi i vjetër që vazhdon përmes institucioneve të reja. Është edhe jeta që nuk mund ta lërë pas atë që nuk është pranuar, gjykuar e as vajtuar deri në fund. E kaluara nuk kthehet sepse dikush e kujton; ajo nuk ka shkuar askund.

Sesila, prandaj, nuk qëndron ndërmjet Baltazarit dhe Prosekut si një pikë ku përplasen dy dëshira mashkullore. Ajo është ajo që i vë në provë të dyja. Çfarë vlere ka kthimi i Baltazarit, nëse ai nuk mund të kthehet te jeta? Çfarë vlere ka qëndrimi i Prosekut, nëse afërsia e tij bart dhunën e botës ku ka mbijetuar?

Te Sesila, dëshira për jetë nuk shfaqet as si arratisje, as si përshtatje. Ajo shfaqet si vazhdimësi: një njeri jeton duke bartur atë që bota do ta quante të përfunduar. Kjo nuk e shpëton prej skëterrës. Por ia ndalon skëterrës fitoren e saj më të lehtë: ta shpallë të kaluarën të vdekur vetëm sepse të gjallët janë detyruar të vazhdojnë.

E kaluara që ka ndërruar trup

Pyetja që përshkon romanin nuk është se çfarë ka ndodhur me tiraninë, por ku ndodhet ajo tani. Ku ka shkuar dhuna që

për më shumë se gjysmë shekulli ka organizuar jetën, frikën dhe kujtesën e njerëzve? A ka përfunduar bashkë me sistemin që i kishte dhënë emrin, apo vetëm ka humbur emrin e saj të vjetër?

Përgjigja më e lehtë do të ishte se ajo i përket së kaluarës. Regjimi ka rënë, institucionet kanë ndryshuar, gjuha politike është zëvendësuar dhe njeriu, së paku formalisht, është i lirë. Por romani i Tufës fillon pikërisht aty ku kjo përgjigje nuk mjafton. Sepse e kaluara mund ta humbë pamjen e vet pa e humbur forcën.

Ajo vazhdon në njerëzit që ka formuar, në mënyrat e bindjes dhe të frikës, në afërsinë ndërmjet pushtetit dhe dhunës. Vazhdon edhe në nevojën për mbrojtje, në heshtjen që shpërblehet dhe në të vërtetën që duhet të negociohet përpara se të thuhet. Ajo që dikur shfaqej si aparat i hapur tiranie tani shpërndahet ndërmjet politikës, medias, biznesit dhe krimit. Nuk është më një trup i vetëm. Pikërisht për këtë bëhet më e vështirë të dallohet.

Aristidhi është epiqendra e kësaj vazhdimësie, por nuk është shpjegimi i saj i plotë. Po ta mbyllnim tërë të keqen brenda tij, do ta qetësonim botën e romanit: do ta kishim përbindëshin, emrin dhe burimin e fajit. Mirëpo ai funksionon më shumë si Minotauri i një labirinti që ekziston edhe përtej tij. Është krijesë e së kaluarës, por njëkohësisht edhe dëshmi se e kaluara ka gjetur mënyrë të riprodhohet në të tashmen.

Minotauri mund të fshihet në qendër, por labirinti ndërtohet nga të gjithë. Nga ata që sundojnë dhe nga ata që ndërmjetësojnë; nga ata që përfitojnë dhe nga ata që, për të mbijetuar, pranojnë një pjesë të rregullave të tij. Kjo nuk i bën të gjithë njësoj fajtorë. Por tregon se tirania nuk vazhdon vetëm përmes vullnetit të një tirani. Ajo vazhdon edhe përmes marrëdhënieve që ka lënë pas.

Prandaj romani nuk na e paraqet të kaluarën si kujtim. Ajo është vepruese. Hyn në zgjedhje, në media, në dashuri, në trup dhe në familje. Kalon prej një brezi në tjetrin jo si tregim i mësuar, por si mënyrë jetese. Edhe kur askush nuk e përmend, ajo përcakton se çfarë mund të thuhet, kujt mund t’i besohet dhe sa larg mund të shkojë njeriu pa u ndëshkuar.

Kjo është gjurma: jo mbetja e zbehtë e diçkaje që ka kaluar, por prania e saj në një formë që nuk paraqitet më me emrin e vet. Tirania fshihet duke u shpërndarë. Sa më shumë që shoqëria bindet se ka dalë prej saj, aq më lirshëm ajo mund të veprojë përmes trajtave të reja.

Edhe puna e Prosekut është e lidhur me këtë paradoks. Si gazetar i krimeve të së kaluarës, ai kërkon t’i rikthejë ato në vëmendjen publike. Por, sa më thellë hyn në to, aq më pak mund t’i mbajë në largësinë e një kohe të përfunduar. Krimi që heton nuk qëndron pas tij. Ai vazhdon përreth, prek njerëzit e së tashmes dhe, më në fund, hyn edhe në jetën e tij.

Proseku kërkon gjurmën dhe zbulon se jeton brenda saj. Kjo është arsyeja pse hetimi i tij nuk mund të mbetet punë profesionale. Ai nuk është një vëzhgues që shikon nga jashtë. Çdo zbulim ia prish edhe më shumë kufirin ndërmjet asaj që ka ndodhur dhe asaj që po ndodh, derisa historia që kërkon ta tregojë fillon ta përfshijë.

E tashmja arrestohet pikërisht kur shpallet e ndarë nga e kaluara. Ajo ndërton pamjen e lëvizjes, ndryshimit dhe lirisë, por nën këtë pamje vazhdojnë të veprojnë të njëjtat lidhje. Koha ecën, ndërsa mekanizmi mbetet. Ndryshojnë emrat, fytrat dhe fjalët, por njeriu vazhdon të endet në të njëjtin labirint.

Bash-Ëndrra dhe gjeografia e skëterrës

Tufa nuk e ndërton botën e romanit vetëm përmes ngjarjeve. Ai i jep asaj edhe një gjeografi: Afrati, Tirana, “Bermudat”, Parga, Labirinti, Everesti. Këto vende nuk janë thjesht pika ku kalojnë personazhet. Secili është një mënyrë tjetër e së njëjtës botë, një formë e veçantë e dëshirës për të ikur dhe e pamundësisë për të dalë.

Afrati është fillimi. Prej tij vijnë Baltazari dhe Proseku, por prej tij vjen edhe historia që do t’i ndjekë. Vendlindja nuk është strehë e humbur ku mund të kthehen për ta rigjetur veten. Ajo është vendi ku janë lidhur për herë të parë fijet e krimit, pushtetit dhe mbijetesës, fijet që më vonë do të shtrihen nëpër tërë romanin. Edhe kur largohen prej Afratit, ata vazhdojnë ta bartin atë.

Në këtë gjeografi shfaqen “Bermudat”, bastionet ku format e ndryshme të krimit nuk qëndrojnë më pranë njëra-tjetrës, por bashkohen. Aty politika nuk e lufton krimin, biznesi nuk ndahet prej tij dhe pushteti nuk ka nevojë ta fshehë plotësisht prejardhjen e vet. Gjithçka hyn në gjithçka tjetër. Njeriu që futet brenda nuk humbet sepse nuk di nga të dalë, por sepse çdo dalje e çon në një hyrje tjetër.

Kjo është Bash-Ëndrra e romanit: një ëndërr e përbashkët që askush nuk e ka zgjedhur dhe nga e cila askush nuk zgjohet i vetëm. Ajo përmban ëndrrën e pasurimit, pushtetit, shpëtimit, dashurisë dhe largimit. Por, sapo njëra prej tyre duket se po realizohet, zbulohet lidhja e saj me makthin që kërkonte ta kapërcente.

Bash-Ëndrra nuk është vetëm mashtrim i vendosur nga lart. Po të ishte e tillë, njeriu mund ta njihte dhe ta refuzonte. Ajo funksionon sepse ndërtohet edhe nga dëshirat e atyre që jetojnë brenda saj. Secili hyn me diçka njerëzore: me nevojën për siguri, para, dashuri, njohje apo një fillim tjetër. Pastaj ëndrra e tij lidhet me ëndrrat e të tjerëve, derisa dëshira personale bëhet pjesë e mekanizmit të përbashkët.

Edhe Parga, që në pamje të parë është jashtë kësaj bote, nuk sjell çlirim. Largësia gjeografike krijon për një çast mundësinë se personazhet mund të dalin prej historisë së tyre. Por Labirinti shfaqet edhe atje. Dhuna nuk ka mbetur në Shqipëri, sepse nuk është vetëm pronë e një vendi. Ajo ka kaluar në marrëdhënien ndërmjet njerëzve, në mënyrën si afrohen, si dëshirojnë dhe si e humbin kufirin e tjetrit.

Prandaj skena ndërmjet Prosekut dhe Sesilës nuk mund të përcaktohet lehtë as si afërsi, as si dhunë. Pikërisht kjo paqartësi e bën të rëndë. Marrëdhënia seksuale nuk del jashtë botës së romanit; ajo e përmbledh atë në trup. Dëshira kërkon bashkim, ndërsa brenda saj vepron forca. Afërsia premtan dalje nga vetmia, por mund të bëhet vazhdimi më intim i skëterrës.

Everesti qëndron në skajin tjetër. Atje Baltazari nuk kërkon më një vend më të mirë brenda botës, por kufirin ku bota nuk mund ta ndjekë. Megjithatë mali i stuhisë së përhershme nuk është utopi. Ai nuk ofron jetë, por një afërsi tjetër me vdekjen. Baltazari ikën nga zjarri duke hyrë në akull; nga një pamundësi e jetës kalon në një tjetër.

Kështu, lëvizja e personazheve krijon përshtypjen se të gjithë po ikin. Profesori Pajtor largohet në mënyrën e vet; Baltazari ngjitet; Proseku endet; Sesila pret një kthim që do ta nxirrte nga pezullia. Por ikjet e tyre nuk e zbrazin skëterrën. Ato vetëm i zgjerojnë kufijtë e saj.

Tufa e ndërton këtë botë si një Kështjellë pa mure të jashtme. Nuk dihet saktë ku fillon, sepse njeriu është tashmë brenda saj. Edhe rruga për t’u larguar është pjesë e ndërtimit. Afrati, Tirana, Parga dhe Everesti duken si vende të largëta, por romani i lidh si dhoma të së njëjtës hapësirë.

Prandaj pyetja nuk është më se ku mund të ikë njeriu. Pyetja është nëse ai mund të dalë prej mënyrës së jetesës që e ndjek nga një vend në tjetrin. Sepse skëterra më e plotë nuk është ajo që nuk ka dalje. Është ajo që e shndërron edhe daljen në një nga rrugët e saj.

Trupi që nuk bindet

Brenda kësaj bote ku politika, kujtesa dhe krimi kalojnë nga një trajtë në tjetrën, romani vendos edhe një pyetje më intime: çfarë bart trupi prej asaj që ka kaluar? Jo vetëm çfarë mban mend njeriu, por çfarë vazhdon të jetojë në të edhe kur vetëdija e quan të përfunduar.

Këtu hyn telogonia. Jo si e vërtetë biologjike që romani kërkon të dëshmojë, por si fantazi e trashëgimisë: mundësia që trupi i gruas të ruajë gjurmën e një burri të mëparshëm dhe ta bartë atë në një jetë të krijuar më vonë. Në marrëdhënien ndërmjet Sesilës, Baltazarit dhe Prosekut, kjo ide bëhet më shumë se çështje prejardhjeje. Ajo pyet nëse ajo që ka munguar mund të vazhdojë përmes një trupi tjetër.

Baltazari, i humbur dhe i kthyer pa mundur të kthehet plotësisht, mund të lindë përsëri në jetën që krijohet ndërmjet Sesilës dhe Prosekut. Por kjo nuk është ringjallje e thjeshtë. Nëse fëmija do të bartte gjurmën e Baltazarit, ai njëkohësisht do të vinte prej trupit të Sesilës dhe marrëdhënies së saj me Prosekun. Prejardhja nuk do të mund të mbyllej më në një emër të vetëm.

Këtu telogonia e çrregullon rendin që zakonisht kërkon ta zotërojë trupin e gruas. Ky rend dëshiron të dijë kujt i përket fëmija, cila marrëdhënie është e ligjshme, cili burrë vazhdon përmes tij. Romani ia kthen kësaj kërkesë një trup që nuk jep përgjigje të pastër. E kaluara, e tashmja, dashuria, humbja dhe dhuna mund të jenë të gjitha të pranishme në të njëjtën jetë.

Rreziku do të ishte që Sesila të shndërrohej vetëm në enë të vazhdimësisë së dy burrave. Por fuqia e figurës qëndron diku tjetër. Trupi i saj nuk është vendi pasiv ku Baltazari dhe Proseku lënë shenjat e tyre. Është vendi ku shenjat humbin pronarin. Ajo që hyn në të nuk del më e paprekur, nuk ruan kuptimin e parë dhe nuk mund të rikthehet si pronë e atij që e ka lënë.

Në këtë kuptim, trupi i Sesilës punon kundër Publikes së romanit. Publikja emërton, ndan, shpall fajtorin dhe viktimën, të gjallin dhe të vdekurin, të shkuarën dhe të tashmen. Trupi i

saj i përzien këto ndarje pa i pajtuar. Ai bart atë që rendi publik dëshiron ta ketë përfunduar dhe prodhon diçka që rendi nuk mund ta përcaktojë deri në fund.

Edhe himeni, në mendimin e Derridas, e humb sigurinë e shenjës së vendosur. Ai është menduar si kufi ndërmjet para dhe pas, paprekshmërisë dhe marrëdhënies, pastërtisë dhe humbjes së saj. Por kufiri nuk dëshmon atë që shoqëria kërkon prej tij. Shenja fizike nuk arrin ta stabilizojë të vërtetën morale që i është ngarkuar.

Telogonia kryen një lëvizje të ngjashme në roman. Ajo duket sikur kërkon ta vendosë në trup një të vërtetë të prejardhjes, por përfundon duke e bërë prejardhjen të papërcaktueshme. Në vend që ta mbyllë gruan brenda shenjës biologjike, e hap trupin si një hapësirë ku koha nuk ecën pastër nga e kaluara drejt së ardhmes.

Kjo nuk e idealizon trupin e gruas dhe as nuk e vendos jashtë dhunës. Përkundrazi, gratë e romanit e bartin skëterrën në mënyrën më të drejtpërdrejtë: përmes humbjes, përdorimit, frikës dhe dhunës seksuale. Por pikërisht trupi që pushteti kërkon ta shënojë, ta zotërojë dhe ta vendosë në hierarkinë e vet, mbetet edhe vendi ku shenja mund të mos bindet.

Nëse e tashmja e arrestuar përpiqet ta mbajë secilën gjë në vendin e vet, trupi i Sesilës e çan këtë rend. Brenda tij, Baltazari mund të jetë njëkohësisht i humbur dhe i pranishëm; Proseku baba dhe jo i vetmi fillim; e kaluara e përfunduar dhe ende e aftë të krijojë pasoja.

Jeta që mund të lindë prej kësaj nuk është pajtim. Ajo nuk e shëron dhunën dhe nuk i bashkon në harmoni ata që janë ndarë. Është diçka më e trazuar: dëshmia se bota nuk mund ta kontrollojë plotësisht atë që vazhdon pas saj. Përballë një rendi që trashëgon pushtetin dhe krimin, trupi prodhon një trashëgimi që nuk pranon një zot të vetëm.

Arratisja që nuk përfundon

Në fillim pyetëm nëse kjo është vërtet një distopi. Pas gjithë kësaj rruge, përgjigja mund të jetë edhe më e pasigurt. Romani i ka shenjat e distopisë, por nuk ka largësinë e saj. Nuk ndërton një të ardhme të frikshme për të na paralajmëruar mbi atë që mund të vijë. Ai hap të tashmen dhe na tregon çfarë tashmë jeton brenda saj.

Prandaj “arratisja e fundit” e Baltazar Ketës përmban një kundërshti. Ajo quhet e fundit, por Baltazari premtan të kthehet. Ai largohet prej një bote në të cilën nuk mund të jetojë dhe kthehet në një botë ku nuk mund të zërë më vend. Arratisja nuk mbyllet as me largimin, as me kthimin. Ajo vazhdon ndërmjet tyre.

Proseku nuk arratiset në të njëjtën mënyrë. Ai lëviz përbrenda botës, ndërron rrugë, role dhe afërsi, duke shpresuar se diku në këtë lëvizje do ta ruajë jetën. Por edhe udhëtimi i tij është arratisje: jo largim nga vendi, por shmangie e vazhdueshme e fundit që e ndjek. Filozofia e tij “ku rafsha mos u vrafsha” është njëkohësisht humor, frikë dhe mënyrë mbijetese.

Megjithatë, as Baltazari dhe as Proseku nuk janë vetëm viktima të një mekanizmi të gjithëfuqishëm. Secili e çrregullon botën në mënyrën e vet. Kthimi i pashpjegueshëm i Baltazarit e trondit rendin publik, sepse fut në të diçka që nuk mund të administrohet. Pranimi i Prosekut e ekspozon po atë rend nga brenda, sepse njeriu që ka kaluar nëpër mekanizmin e tij ia kthen Publikes atë që ajo është përpjekur ta mbajë të padukshme.

Për një çast, një njeri i vetëm duket se mund ta përpijë botën që e ka rrethuar. Por bota nuk mbetet e rrënuar. Pas tronditjes, ajo fillon të mblidhet përsëri, të prodhojë shpjegime, të rregullojë pamjen e vet dhe ta kthejë çarjen në një ngjarje tjetër të konsumueshme. Publikja mbijeton edhe duke përfshirë atë që e demaskon.

Kjo është forca më e errët e së tashmes së arrestuar. Ajo nuk e ndalon ngjarjen; e përvetëson. Nuk e ndalon të vërtetën të dalë; ia ndryshon vendin derisa ajo të mos kërcënojë më. Edhe kthimi nga vdekja, edhe pranimi i fajit, mund të hyjnë në qarkullim si lajm, spektakël dhe material politik. Rendi nuk fiton sepse asgjë nuk ndodh. Fiton sepse mund të vazhdojë pasi gjithçka ka ndodhur.

Por romani nuk e mbyll njeriun plotësisht në këtë fitore. Dëshira për jetë që e shtyn Baltazarin të largohet, Prosekun të mbijetojë dhe Sesilën të presë, është e njëjta forcë që i fut në kurth dhe që njëkohësisht nuk lejon të përfundojë gjithçka. Ajo nuk është e pastër, heroike apo e pafajshme. Mund të prodhojë ikje, përshtatje, dhunë dhe besim. Megjithatë, pa të, skëterra do të ishte e përkryer.

Rëndësia e romanit të Tufës qëndron këtu. Ai nuk e përshkruan Shqipërinë vetëm si vend të kapur nga politika dhe krimi. E sheh si një botë ku e kaluara ka hyrë në mënyrën si njerëzit dashurojnë, frikësohen, kujtojnë dhe kërkojnë të jetojnë. Historia nuk qëndron mbi personazhet si shpjegim; ajo kalon nëpër trupat dhe marrëdhëniet e tyre.

Për këtë arsye, romani nuk është vetëm rrëfim mbi një shoqëri të dështuar. Është rrëfim mbi pamundësinë e njeriut për ta ndarë jetën e vet nga bota që e ka prodhuar. Njeriu përpiqet të ikë prej saj me trup, me dashuri, me harresë, me të vërtetën apo me një ngjitje drejt majës. Por çdo rrugë mban një pjesë të botës prej së cilës niset.

A është kjo arratisja e fundit e Baltazar Ketës? Ndoshta po, nëse “e fundit” nënkupton kufirin ku një njeri nuk mund të shkojë më larg. Por jo, nëse arratisja është dëshira për të dalë nga një botë që vazhdon të kthehet brenda nesh. Atëherë ajo nuk përfundon me Baltazarin.

Ajo fillon përsëri sa herë që njeriu e kupton se skëterra nuk është vetëm vendi ku jeton, por edhe ajo që ka mësuar të quajë jetë.

Shtëpia botuese “Vakxikon” vazhdon të na befasojë këndshëm me botimin e veprave të shkrimtarëve të shquar edhe nga vendet tona fqinje të gadishullit të shumëvuahtur Ballkanik. Së fundmi, ajo solli në dritë Preç Zogajn, një nga poetët, prozatorët dhe gazetarët më të rëndësishëm të Shqipërisë bashkëkohore.

Me këtë rast, vlen të theksohet se ky intelektual ishte edhe Ministri i parë i Kulturës në vendin e tij pas rënies së totalitarizmit, në vitin 1990. Ai ka luajtur një rol të rëndësishëm jo vetëm në jetën politike të Shqipërisë, por edhe në zhvillimet kulturore të saj, duke botuar dymbëdhjetë përmbledhje poetike, si dhe shumë libra me tregime, romane dhe ese.

Përmbledhja poetike e tanishme, “Afrohu, orë e lumtur e poetit” është një përzgjedhje poezish nga të gjitha vëllimet e tij të mëparshme. Vepra e Zogajt ndahet dhe analizohet domosdoshmërisht përmes dy periudhave krejtësisht të ndryshme kohore: periudhës së vështirë para vitit simbolik 1990, për shkak të censurës së rreptë dhe këmbëngulëse shtetërore, dhe asaj pas rënies së pashmangshme të komunizmit.

Ai u shfaq në letërsi gjatë viteve ’80, duke arritur të dallohej dhe të afirmohej si një krijues në ngjitje, veçanërisht si poet. Ishte ai që e quajti metaforikisht brezin e tij “brezi i antenës që ngrihet në mjegull”, siç lexojmë në hyrjen e çmuar dhe informuese të botimit nga Niko Katsalida.

Në poezinë “Afrohu, orë e lumtur e poetit”, e cila i dha titullin botimit grek, lexojmë: “Ka disa kohë që shkrimi i poezisë / më shkakton vuajtjen dhe dehjen e dhurimit të gjakut”, duke lënë të kuptohet barrën e rëndë të poetit gjatë lindjes, daljes në pah dhe ngulitjes së vargjeve të tij, por njëkohësisht edhe dhuratën e madhe të poezisë, si një lloj gjaku të ofruar në procesin fisnik dhe shoqërisht të domosdoshëm të dhurimit të tij.

Me hapjen e Shqipërisë ndaj botës së lirë dhe largimin e qindra mijëra bashkatdhetarëve të tij drejt Greqisë, poeti vazhdoi të krijojë pa u lodhur për më shumë se tri dekada. Në vargjet e tij lirike pasqyrohen qartë ndryshimet e shumta që ndodhën brenda vendit të tij, shpresat e brezave të rinj dhe, natyrisht, zhgënjimet e pashmangshme të tyre.

“Mblidhet si erashkë jeta ime”, shkruan ai në një poezi, “shkrihen vitet e ngjarjet në një shenjë/ Është zemra që përhidhet / që kërkon të shpëtojë / me të gjitha plagët.”

Por, sigurisht, poezia e Preç Zogajt është shumëdimensionale. Kudo, dashuria, erotika dhe ndjenjat njerëzore zënë një vend qendror. Kalimi i kohës, humbja njerëzore dhe vdekja e pashmangshme skicohen gjithashtu në shumë prej poezive të tij.

Në poezinë e fundit të kësaj përmbledhjeje, “Pleqtë që na merr lufta e padukshme”, ai shkruan me emocion, por edhe me një pranim të plotë të asaj që ndodh:

“Asnjë feksje, asnjë magjepsje
s’ia del të ndalojë luftën e fundit
të këtyre pleqve me fytyra përralle
Kodrave të prillit, fushave të majit
goditur në zemër bie përdhe
shoqja a shoku i vdekjes.
Të tjerët vazhdojnë përpara duke shtyrë
rrethimin.
Pas pak orësh nga padukshmëria
qitësja do të marrë shenjë përsëri.

Në shumicën e poezive të Zogaj hyn elementi i dialogut të brendshëm, zëvendësimi gradual i protestës shoqërore me meditimin dhe pjekurinë e zërit poetik, si dhe përfundimet që nxirren nga kalimi i jetës që ecën pandalur drejt fundit të saj. “Turma,” është një poezi karakteristike ku Preç Zogaj shpalos pikëpamjet e tij, duke pasur mbi supe shumë vite përvojë jetësore: “E kam fituar jetën time duke shkruar dhe folur.

Botohet në greqisht nga Shtëpia botuese “Vakxikon” përmbledhja poetike “Afrohu orë e lumtur e poetit”, e Preç Zogaj me përkthimin e poetit të shquar shqiptaro-grek Niko Kacalidhas. Bashkë me lajmin gazeta ExLibris boton një shkrim nga Nga Georgios Nik Skhoretsanitis dhe disa nga poezitë origjinale të përmbledhjes në greqisht

SHËNIM I SHKURTËR PËR POETIN E SHQUAR SHQIPTAR, PREÇ ZOGAJ

Nga Georgios Nik Skhoretsanitis

Fundi i rrugës ngjan të jetë heshtja.
Mësimi që tani nuk më duhet më.
Lajthita dhe unë të mejtoj
Si mund të ndreqet njerëzimi.
Turma është një mostër në të cilën
askush nuk njihet.”

Në disa prej poezive të tij shfaqen shpesh referenca që lidhin botën e tij me Greqinë, si për shembull bukuria e peizazheve të caktuara dhe emblematiche të Athinës, si dhe kujtimet e tij personale nga qëndrimi ose vizitat në këtë qytet.

Duke mbyllur këtë shënim të shkurtër për këtë poet të madh shqiptar, po paraqes të plotë poezinë prekëse dhe thellësisht të ndër “Vdekja e nënës”, e cila rrotullohet rreth humbjes së nënës së tij:

“Kështu u bashë këtë pranverë.
të numëroj me gishtat e dorës
ditët e saj të fundit
Pesë, katër...

Ka qenë në mëdyshje gjatë
të rrinte me ne a të shkonte pas burrit.
Derisa ndaloi me marrë ushqim dhe ujë
Vetëm ajrit nuk ka çfarë t’i bëjë.
Hyjnorë e gjen vetë rrugën
Ta mbushë ngadalë me frymë...

Tre... Dy...
Sa do të trishtohet babai
kur ta shohë të vogël, të vogël-
qese me eshtra fildishi.
Sikur e dëgjoj të na thotë
Çfarë i bëtë kështu gruas sime?
Erdhi koha të mbaj
ashtu siç e la të thënë
shkrehje e saj prej mjellme.
Të shoh hirin e engjëllit
Duke iu hapur në fytyrë..
Dhe gishtat e mi u zhdukën,
pasi mbaruan së numëruari
ditët e saj të fundit.
Vedi meno

Afrohu, orë e lumtur e poetit

Shtëpia fle e shpirti vuan gjatë:
një mijë zëra përqark, asnjë fytyrë,
një mijë fjalë si bletë dhe asnjë varg,
një mijë thirrje në xham, asnjë pasqyrë.
Afrohu, orë e lumtur e poetit!

Duhet të shkruaj patjetër,
po deri te letra e bardhë
zverdhon një tufë flakësh.
Si të kalosh pa u djegur?
Si ta shtypësh kalemin
kur engjëlli i pazbutur
dridhet nëpër gishta?
Ka disa kohë që shkrimi i poezisë
më shkakton vuajtjen dhe dehjen
e dhurimit të gjakut.
Afrohu, o orë e lumtur e poetit!

1987

Çast poetic

Zogj të bukur këndojnë...
Po ku janë pemët?
Pas murit përplasen dallgë,
por nuk duket deti.
Vjen aromë lulesh dhe bar pranvere,
por livadhet blerojnë në kujtesë
dhe më çmendin.

Zjarr s’ka gjëkund, toka mbushet shkëndija,
Shi s’ka rënë gjithë verës, plot janë lumenjtë.
Është dimër dhe zogjtë vijnë nga arratia,
Unë e kam penën dhe të gjithë janë poetë.

1984

AKUARELE

Gjithë ditën eca me buzëqeshjen time
thuaje të pashkak: E pse ta dija?
A duhet pyetur dita e prillit,
pse i skuq trëndafilat?

Po pushojnë dhimbjet për ty në zemrën
time.
Malit të Velës si piramidë
paralel ngjitemi unë dhe një re
me sytë katër:
kush do qajë para.

Dashuria nuk flet, vetëm vështro
në pikën ku mblidhen ngjarjet
që s’mund të ndodhin prapë.

Po të mund të të çoja një lajm
nga ato që shumë ke dashur të dish,
do të thosha: ka Fushë të Elizesë!
Prej andej çdoherë më sjell
një tufë me fllade Safoja.
Por mua s’më shqitet
e s’më shqitet hidhësia

Si një trëndafil i mbledhur në gem
Një vajzë e re po fle
poshtë dritares.
Vuan që është e errët nata.

Bota është rinore.
Këtë nuk e dija
Kur isha i ri.

Vajzat kanë stilin dhe mendësinë e luleve
në jetë të jetëve.
Kurrë nuk i shohim,
as duke çelur,
as duke u rritur.

Në orën kur dole tej horizontit
një klithmë e mprehtë m’u derdh m’u në
zemër.
Përpara perëndimit perëndova.

Buzëqeshja e para dallon cakun ku nuk kalohet me rrahje zemre. Përgjithmonë bie nga buza. Asnjë lutje nuk e spraps errësirën. Përpara njeriut vdes buzëqeshja.

Sepse je gjallë, sepse do të kthehesh, Unë sillem herë e herë nga horizontet. Koha shkund me duar si pemë të rrahura zemrash, por nuk e tregon numrin e tyre.

Borë dhe bardhësi. Nga lart, shumë lart diej rrokullisen dhe shkojnë në det. Tani kungohen

Një buzëqeshje harrove këtu. Kur ta shohësh në sytë e mi pas shumë vjetësh, do të kujtohesh, do të magjepsesh.

PA CAK

Sot bie shi. Magjistrat e përrallave hapin fletët dhe ikin, Edhe unë iki sipër metaforave. U mërzit lumturia këndeje enigmave. Tani e ngriti figurativisht spirancën. Kam vizë nga Homeri, mbreti ynë demokrat, për t’u ngjitur pa cak.

Ç’hapësirë e rrafshët, e pandashme, limane qiellore me emrin Nëna Jote, shpirtra shëtitës në qiell të gjithkujt, pasqyrë që s’pasqyron, por i huan tokës fytyrën e vet...

Në shkrepat e Velës do ta pres shpirtin tim, endacakun që mbledh andej-këndeje figura.

Shkurt, 1990

PËRSERI PËR NËNËN

Tani që dimri erdhi nga të katër anët, ti, nënë, mbështillesh me duart e tua. Në fund të oborrit shikon me habi si bien gjethet, si zhvishen drurët... Dhe loja e zogjve në çerdhe duket! Lakorja e rugës deri larg duket! Vija e bardhë e avionit duket! Nënë, nënë! Vetminë tënde zbulon papritur si të ishte fshehur nën futën e verës, të verës që iku si një dallëndyshe. Tani që dimri erdhi nga të katër anët, përse s’të bën zemra të hysh në shtëpi? Kujt i thërret ashtu: “Ejani brenda?!” Ah, gjethe që ratë! Nëna më ka ditur prapa perdes suaj. Po unë kam ikur, motrat janë martuar. Me radhë na hoqi koha nga shtrati yt, nënë. Tani që dimri erdhi nga të katër anët dhe veriu fishkëllen fushës pambarim, netëve vonë shtrin duart e ëndërrta sikur do të na lindësh përsëri... Dhe zgjohesh tashmë nga të qarat e tua.

1989

Peizazhi i rrugëve

Njëzet e katër orë udhët udhëtojnë. Greku i ri me çantën e zezë kaliqafë mbledh pikë-pikë minutat, orët... Vrapojnë trolejtë, taksitë, këmbësorët ndanë supermarketeve dhe statujave antike, mespërmes shtëpive, mespërmes miteve, Ka një pikë diku.

Pikë e orës blu në prapun e së cilës zulmi i furishëm shkëputet nga toka...dhe lind dita tjetër. Gjithçka rifillon, e re dhe e vjetër, Mbi këtë vërvitje pambarim, marramendëse enden si avuj meloditë greke. Plot me kohë e trishtim shkojnë nga Perëndimi, Greqinë e shpërndajnë dritare më dritare.

Janar, 1990

Në Muzeun Nacional të Athinës

..... Një vajzë atje qante duke parë Afërditën, ndoshta nga gëzimi i bukur për të Bukurën, ndoshta nga grishja e lartë për të Lartën, ndoshta për botën që numëron antikatat, ndoshta për rrobat e veta në trup përballë lakuriqësisë...

E kam si tani përpara syve, në sallën numër katër, në orën njëmbëdhjetë, mes gjithë statujave më ka mbetur në mendje trupi i saj si rigë e harkuar shiu, dhe era në dritare që i merrte dënesjet.

E djeshme dhe e sotme Athina është e bukur, por lotët e asaj vajze si dy burime rrodhën, u përdrodhën dhe ngrinë rreth statuetit tim të bardhë të kujtimit. I mbaj me vete, gërshet dhe plaçkë e mreku limitit.

Janar, 1990

Ndërprerje

Atleti i Miron akoma merr vrull, por diskun s’e ka hedhur. Në Panteon Athinaja ndjell trurin e kaltër nga lindi. Afërdita është e re, e bukur, por ende s’është martuar... Të dashuruarit e shohin dhe qajnë. Ngrihet e ngrihet shekull pas shekulli piedestali i saj prej sumbulla lotësh.

Dafinat në kokën e fitimtarit janë mërzitur. Vrapon, vrapon një djalë, por ende finishin s’e preu. Dhe ne vazhdojmë të lindim, të vdesim, të lindim gozhuar prej pritjeve, plagëve tona...

Janar, 1990

I dashuri im i vdekur me buzë në gaz Kujtimit të Markut

Qaj në Athinë, qaj në Pire, ju e dini përse... Kaluan shumë vite qysh atëherë kur erdhëm këtu, rrugë pa rrugë, me këmbë, të joshur dhe të mbrojtur piksëpari nga mosha dhe trishtimi i melodive greke. Janë zbehur vijat e bardha të rrugëve, Kisha dëgjohet më pak nga politika. Greqia ka hallin e Mastrihtit! Ç’gjuhë e çuditshme kjo e Mastrihtit në një vend që s’i ngjan asnjë tjetri! Pa zemër, pa frikë, në mëdyshe voton afrimin, bashkimin me Europën.

Nuk e kisha idenë e kohës.. Pothuasje kisha harruar se... Por sot në udhëkryq, në Sindakma, thellë në zemër m’u ngul kujtimi i Markut të ndjerë, mund të vdiste këtyre anëve, ndanë semaforëve, në metro, autostradë, me një hutim të llahtarshëm në fytyrë. Për fat u sëmur në atdhe dhe nuk e di a e diti se tek po e linte fryma po buzëqeshte...

Sytë ia mbyllëm, buzëqeshjes s’kishim ç’t’i bënim, patëm tmerr ta çonim ashtu në varr.

Qaj në Athinë, qaj në Pire, ju e dini përse... Ai erdhi këtu nga Mirdita në një moshë të shtyrë, Tamam në moshën kur njeriu fillon e mendon kujt t’ia lërë trashëgim plëngun dhe shtëpinë. Ai erdhi këtu dhe shpejt kuptoi ca gjëra të rënda, Për shembull, nuk e ditkësh mirë gjuhën shqipe. Përpiqej të fliste shqipgreqisht me ca fjalë të gjymtuara, ku klithte shpresa për punë, vëmendje, familjaritet, por syri i kuq shuhej dhe Greqia ikte me enigmat e saj pa përgjigje. Greqia në fakt ishte aty, prapa kodrës Likabet. Në ishuj dhe në Atikë si në llogore, duke pritur çastin e vet që nuk vjen më. Greqia ishte aty, por Marku i shkretë nuk e pa. Ndezi llambën e saj, hëngri bukën e saj, piu ujin e saj, u kthye dhe vdiq buzagaz me një “Jasas”... Sytë ia mbyllëm, por buzëqeshjes s’kishim ç’t’i bënim, Patëm tmerr ta çonim ashtu në varr.

Mars, 1998

Të dashuroj duke të pare

Nuk e di ku ka ikur ai kurmi që më mbante në këmbë tash sa vjet! Nuk e di ç’është kjo formë e re ku prapë përmblidhem! Kjo dashuri që kam për ty më zvogëlon dhe më tret, më bën sa një sy. Prekja, shtrëngimi, puthja, dëshirat përfunduan të gjitha në vështrim. Tani të dashuroj duke të parë dhe drita s’ka të sosur.

Babai dhe Shelbuemi

Mendonte se ishte një burrë i shëtitur, por vonë e kuptoi se u plak përballë Shelbuemit.

Ah, moj zemër që po shkon të çlodhesh!

Kur ishte i ri i merrte në këmbë sa çel e mbyll sytë të përpjetat, thjesht për të nxjerrë mërzinë e fushës. Pastaj qysh e përse... Ra mes qyteteve e shekujve Pa fillim e pa fund. Vonë e kuptoi se u plak përballë një mali. I shtangur tani shikon me habi si bëhet jeshil piramida e shegëve mu përkarshi flokut të tij borë. Mendon: si është e mundur të shkasin kështu pranverat pa u menduar dy herë! Do të vijë vdekja të mbyllë sytë e tij prej fëmije ku vetëm një re është kujtesë.

Gusht, 2002

Më vijnë lajme të zeza

Më vijnë lajme të zeza për Anjezën, Më thonë del me armiqtë e mi, të cilët s’mjaftohen duke u shërbyer nga duart e saj, nga goja e saj, Por duan të dinë si e doja unë, si më donte mua, si isha si burrë... Ajo, e mjera, e gjitha bllokuar, me duart e tyre si pranga në qafë, mezi shqipton “hë, s’ishte gjë”. Ç’të bëjë tjetër e zeza Anjezë! Ç’të bëjnë vajzat kur dashuria i lë fillikat në rrugë të madhe... Më vijnë lajme, lajme të tmerrshme për të bukurën Anjezë, sikur ajo... Por unë kujtoj lotët e saj, kur dera ndante më dysh hijen time

dhe vështrimi i saj që binte nga sytë, sikur s’do të kthehej më në zgavra...

Gusht 1990

Na ishte njëherë Bajroni

Na ishte njëherë Bajroni, Fisnik anglez, i mërzitur, si lulja e magjishme që s’ka dashur të ngrihet nga amshimi. E dinte patjetër se kotësia është një sëmundje që kosit vrulle dhe buzëqeshje. Në moshë të re u nis drejt Greqisë me ëndrrën për të zgjuar nga gjumi perënditë e bardha. Atje dha shpirt një natë me shi larg, shumë larg Anglisë së tij. Akoma më larg kohës së tij. Me kupa të pista ia derdhën gjakun. Oh, sërish nuk do ta shohim kur të mbijë si një lule e zezë prej amshimit.

Korrik 2009

Histori

Duhet të ecja ngadalë, të kthehesha ngadalë majtas, djathtas, të merrja frymë ngadalë duke duruar dhimbjet e plagës shpërndarë qeshje më qeshje.

Çdo minutë stamponte fytyrën tënde në fytyrën time. Ashtu po zhdukesh duke të dashur.

Ylli yt

Me zemrën në duar për të shmangur derdhjen e gjithë të rrahurave, mbërrita sot në mëngjesin më hënë të kësaj ujdhese, ku ti mbretëron si hyjnesha Kalispo në yllin e ri, të porsaformuar, “Rini dhe ëndërr”.

Të shëtit mbi krye bukuria jote. Vetëm më ka lënë të menduarit, Këtu më hodhi dhe u zhduk si dhelpër. Shoh, veç shoh, veç magjepsëm. Me kokë e pagova hyrjen në yllin “Rini dhe ëndërr”.

Fytyra e dashurisë

Zoti s’u kthye, s’e tregoi fytyrën as në jetën time. Dashuria po, e tregoi fytyrën. Përgjatë gjithë vitit erdhi e erdhi duke marrë formë në eter. Linjë vishnje e mendimit të pasosur, e vështrimit të ngulur në boshin e botës. Krojet, fluturimet, trenat kishin ndaluar, I lehtë si prej pambuku rrotullohej globi.

Nuk ka kohë për dashurinë

Duar të reja po dalin nga forma ime. I dashuruar lind në formën e diskut diellor mbi pyllin me pisha. Jam i verbuar. Në një tjetër jetë ndodhin këto gjera. Kohë nuk ka, nuk ka kurrë për dashurinë.

Qershor 1978-2013

E dashura ime është re.
Jo nga ato që enden shkujdesur
mbi çatitë e qyteteve të përgjumura.
Është re shtatzanë,
me barkun mbushur me vetëtima,
një mitër e zezë që ngjiz
shpërthimin e qiellit.

Ngjitet,
ngjitet deri në zenitin e vranësimit,
atje ku horizonti humbet emrin
dhe Zoti, nëse ekziston,
fsheh fytyrën pas telave elektrikë.
Bubullin. Shkrep e vetëtin
Dhe trupi i saj qiellor
kryqëzon jataganë drite
brenda syve të mi.
Më bën copë-copë.
Pastaj hap damarët e qiellit
dhe derdh mbi mua
shira të pafund si shtampa të thyera vjeshte.

Më lag të tërin.
Lëkura ime bëhet lumë,
kockat e mia ura
që nuk të çojnë askund.
Dhe ajo, mbi kokën time,
një re që nuk e di
nëse ka ardhur të më shpëtojë
apo të më zhdukë.

Vija e plumbtë që zgjatet në horizont,
përtej pushtetit të syve të mi,
është një anije.
Një anije pa atdhe portual,
pa mol ku të gjunjëzohet,
pa një pëllëmbë tokë që t'i thotë:
këtu mund të ankorohesh.
Lundron.
Rilundron gjer na pafundësinë vrastare.
Dhe prapë lundron pa drejtim.
Me direkun ngulur në kraharorin e erës,
me velat e shqyera
si letra të vjetra dashurie,
që askush nuk kujton më
se ç'dorë i shkroi
dhe kush u vuri shkrepe.

Shtrëngatat e rrethojnë
si qen të zinj të apokaliptit.
Valët ngrenë kokat e tyre prej hekuri
dhe e kërcënojnë me zhdukje.
Anija nuk ka ku të shkojë.
Dhe bota, nga bregu, vështro.
Disa numërojnë fuçitë e naftës.
Disa numërojnë të vdekurit.
Të tjerë numërojnë fitimet
nga shuma e të dyjave.

Në Ngushticën e Hormuzit
Historia mban një thikë ndër dhëmbë dhe
pret.
Ngushticat e tjera rrezatojnë një valëzim
iluzor.
Anijet-cisternë duken si arterie të zeza
të një planeti që po pëson infarkt.
Motorët kolliten tym të zi.
Ekranet vezullojnë të kuqe.
Dhe raca njerëzore pret të mësojë
nëse bota do të vazhdojë të lëvizë,
të marrë frymë, të shtërngojë grushtin.

Por kush i kujton
anijet që nuk mbërritën?
Kush i kujton fytyrat
që vështronin nga dritaret rrethore
tokën e tyre të fundit?
Kujtesa e njeriut
është një doganë me vula të thyera.
Gjithçka kalon. Gjithçka fshihet
Me një trok të shurdhët Kali Trojan.
Pastaj bota rihap bursat,
sikur të mos kishte rënë kurrë
asnjë pikë gjaku.

Anija vazhdon të lundrojë.
Kundër fatit. Kundër motit.
Kundër asaj harrese të madhe
që gëlltit gjithçka
dhe gjithmonë kërkon më shumë.
Dhe pranë saj, një mjellmë. E plagosur.
Ra në ujë pa arritur të hapte sqepin,
pa arritur të të kafshonte gjirin,
të të linte mbi lëkurë
shenjën e një dhembshurie të egër.

E dashura ime është re ose vitro vetëtimash

Poemë nga Petro Çerkezi

Zeusi u kthye sërish në mjellmë,
por kësaj here Leda nuk priti një perëndi,
vetëm një trup që rrotullohej në ujë,
si një mit që kërkon të lindë nga e para.

Tani pluskon
mbi kadifenë e kaltër të shtratit dashuror,
me krahët hapur
si flamuj të bardhë të një disfate
që askush nuk e nënshkroi.
Uji mban erë deti dhe diçka tjetër.
Diçka metalike. Ndoshta gjak.
Ndoshta vetëtimë, ndoshta bombardim.
Ndoshta aroma e vjetër e gjërave që deshëm
dhe nuk arritëm t'i shpëtonim.

Bukuria, nganjëherë, është e pamëshirshme.
Nuk hap rrugë. I ngushton. U! barrierat, kyç
daljet,
shtrëngon me gishtat e saj fytin e mirësisë.
Dhe mirësia, ajo zorkadhe e pambrojtur,
që fle në oborrin e botës,
nuk mund të kalojë më.
T'u thyen krahët. Ah!
Kush? Kush e bëri këtë krim
Mos më shiko mua.
Unë mbaja vetëm një pasqyrë.
Brenda saj kalonin ushtri,
të dashuruar, fëmijë, bomba, dhe një grua
që kërkonte fytyrën e saj mes rrënojave.

Kush t'i theu krahët, dashuria ime e brishtë?
Kush vuri tela me gjemba
në rrugën që të çonte te shtrati i ëndrrës
sonë?
Nga do të kalosh tani për ta zbukuruar
atë natë të çuditshme hënore
që e kishim projektuar si shtëpi kuklle
dhe pallat princëror?
Ku do t'i mbështetësh krahët e thyer?
Në supin tim? Mbi jastëk?
Apo mbi hartën
e një vendi që nuk ekziston më?

Pse u ngushtua kështu befas
nata e syve të tu?
Kush e uli tavanin e qiellit
dhe na detyroi të shiheshim
nën një tavan kaq të ulët?
Natë yjesh të vjedhur.
Natë me zgavra të zbrazëta.
Natë kur yjësitë
janë arratisur në drejtim të panjohur
dhe astronomët kërkojnë nëpër kanalizime
kufomën e Rrugës së Qumështit.
Kush t'i vodhi yjet erotikë?
Kush i fiku dritëzat që ndizeshin brenda teje
kur shqiptoje emrin tim si emrin e lirisë?
Mos u përgjigj.
Përgjigjja është transmetuar tashmë
nga të gjitha rrjetet televizive,
me edicione të jashtëzakonshme,
me harta, me shigjeta, me pika të kuqe
mbi qytete të huaja.

Përgjigjja tashmë është harruar.
(Sa shpejt harron njeriu!?)
E megjithatë, sonte, në thellësinë e natës,
njerëzimi vazhdon të bombardojë
atë që nesër do ta quajë
kujtesa jonë e përbashkët.

Kupa e hënës
ishte mbushur me petale trëndafilash.
E mbanim së bashku,
si dy njomzakë që kishin zbuluar
një pije të fshehtë,
të harruar në kuzhinën e universit.
Pastaj erdhën duar të panjohura.
Duart pa fytyra.
Duart me unaza pushteti e pranga.
Duart që dinë të nënshkruajnë urdhra,
por nuk dinë të përkëdhelin.
E trazuan hënën. Shpërndanë petalet.
Dhe kupa ngriu në buzët tona.

Pija u bë koktej i hidhur. Pije e njelmët,
sikur ta kishte përgatitur
vetë Poseidoni, perëndia e detit,
duke përzier me sfurkun e tij
kristale kripe, anije të mbytura
dhe trishtimin e një dielli
që perëndon pa dëshmitarë.
E pimë. Nuk e dinim nëse po pinim dashuri
apo ujin e fundit të mërgimit tonë.
Nuk e dinim nëse kripa ishte e detit
apo e lotëve tanë.

Vetëm goja jote ruante ende pak ëmbëlsi.
Prandaj, mos e kthe gotën.
Mos e kthe fytyrën nga ana tjetër e botës.
Mos e shiko ngjyrën. Më mjafton një pikë
nga nektari i buzëve të tua, vetëm një pikë,
ta mbyll në herbariumin e kujtimeve,
mes dy gjetheve të zverdhura,
atje ku ruhen lulet që i mbijetuan
vdekjes së stinës së tyre.
Mos më kërko më shumë.
Bota tashmë e ka shpenzuar të gjithë gjakun
e saj.

Dhe unë nuk kam më veçse një pikë prej teje.
Një pikë që nesër mund ta harroj.

Mos ma vrit zogun e zemrës,
atë zog të vogël, llafazan,
që këmbëngulte të ligjëronte edhe kur qielli
binte copë-copë mbi çatitë.
Mos ma vrit. Ai e deshi kaq fort këtë qiell,
këtë kaltërsi të pafund
që dukej sikur ishte pikturuar
për një stinë të pestë.
Një stinë që nuk gjendet
në kalendarët e meteorologëve,
që nuk e njeh asnjë shtet,
që nuk ka kufij, flamur as ushtri.
Një stinë e krijuar
nga trupa që përqafohen,
nga buzë që nuk kërkojnë pasaportë,
nga njerëz që kujtojnë
se dikur mbanin një pjesë të timonit të botës.
Mos u kthe. Mos e lër zogun të shohë
ç'i ka ndodhur qiellit të tij.
Nuk dua t'ia helmoj qelizat këtij idili.
Nuk dua që Historia të hyjë me çizme
në laboratorin e vogël të butësisë,
të ngrejë çarçafët, të kërkojë nën jastëk
ëndrra të dyshimta.
Mos u kthe, të them.
Por fjalët e mia
kanë filluar tashmë të dridhen.

Ngjyrat e peizazhit
përputhen me ngjyrat e motit.
E gjelbra humbet të gjelbrën.
E kaltra nxihet.

E bardha vesh uniformë kamuflazhi.
Si flamur dorëzimi
Një peizazh i pashpjegueshëm.
Qielli plumboset. Syri mjegullohet.
Dhe mes tyre një vijë e hollë
ku realiteti ndërron turnin me makthin.
Zigzage vetëtimash! Zigzage zemërimi!
Rrufetë çajnë terrin si bisturi kirurgjikale
në duart e një perëndie të verbër.
Një shkarkim i beftë.
Një grusht shteti elektrik
brenda kafkës së botës.

Dhe gjarpërinjtë ngrënë kokën!
Gjarpërinj që gërshetohen,
shkëputen, kafshojnë bishtat e tyre
dhe ngjiten në trurin e Kohës.
Atje, mbi fronin e saj, Meduza.
Me flokë prej gjarpërinjsh,
me sy të mbushur me klithma të gurëzuara,
me fytyrën kthyer
nga e ardhmja që shndërrohet në gur.
Kushdo që e sheh bëhet statujë.
Kushdo që pushon së vështuari harron.
Dhe kështu njerëzimi
gjen gjithmonë një mënyrë
për t'u mbijetuar krimeve të veta:
ose ngurtësohet, ose harron.

Lumturia nuk përputhet kurrë
me shenjat e qiellit.
Është një tingull i çakorduar
në simfoninë e shkatërrimit,
një lule e kuqe
që mbin në grykën e një topi.
Përkulu pak. Më lër të lexoj
pergamenin e natës, atë shkrim të mykur
që njerëzimi e mbart pas qepallave të tua.
Dua të lexoj historinë e syve të tu,
jo gënjeshttrat e profetëve.

Natën e turbullt, natën e lashtë,
natën që kalon nga brezi në brez
si një testament mallkim familjar.
Mos iu drejto pemës së horoskopit.
Mos prit nga yjet
të të japin udhëzime përdorimi për kaosin.
Lëre erën t'i shkulë gjethet e fatit.
Lëre t'i shpërndajë nëpër sheshe,
nëpër shkolla, nëpër varreza,
në sallat ku të fuqishmit
projektojnë të nesërmen
me vizoren e vdekjes.

E ardhmja nuk është fallxhore.
E ardhmja është një pemë
që e presim vetë dhe pastaj qajmë
mbi trungun e saj.
Qielli është nxirë. I fshehu të gjitha shenjat.
Asnjë yll nuk tregon rrugën.
Asnjë yjësi nuk merr përgjegjësinë.
Errësira është verbuar nga e zeza e vet.
Horizonti është bërë demonjak,
një gojë gjigante që gëlltit largësitë
dhe pështyn rrënoja.

Era i zhveshi pemët.
Ua rrëmbeu gjethet një nga një,
sikur t'u hiqte fjalët e fundit.
Tani përpiqet të na zhveshë edhe ne.
Të na gryejë lëkurën, të na zhveshi kujtesën,
të na marrë edhe atë zë të brendshëm minor
që pëshpërit: mos e bëj, është njeri.
Kjo epokë delirante me Kasandrat e saj
histerike,
me profecitë që transmetohen drejtpërdrejt,
me klithmat që përshkojnë
skajet e planetit nga njeri te tjetri
dhe humbasin brenda pak sekondash.
Kasandra me sy hapur,
që vrapojnë çmendurisht drejt askundit.
Askush nuk i beson.
Pastaj, kur katastrofa ndodh,
të gjithë deklarojnë se e prisnin.
Po ne? Ne përse vrapojmë bashkë me to.

Vrapojmë pa cak, pa busull,
pa atë fillin e hollë të Arianës
që do të na udhëhiqte përsëri drejt vetvetes.
Dhe sa më shumë vrapojmë,
aq më shumë humbasim fytyrën.
Së pari e harrojmë. Pastaj e shpërfytyrojmë.
Në fund e njohim
vetëm në fotografitë e të vdekurve.

Bletët, të ngarkuara me polen,
u ngjiten deri te kosheret e yjeve.
U kacavarrën në kosheret qiellore,
me trupat e tyre të vegjël
që dridheshin si motorë të artë,
dhe mbushën hojet me mjaltin e dritës.
Punuan në heshtje.
E bartën pranverën nga lulja në lule,
nga jeta në jetë,
nga një mrekulli e vogël te tjetra.
Dhe vdiqën për hir të mbretërshës.
Për hir të një pushteti
që nuk ka nevojë të prodhojë mjaltë,
mjaltin t'i mbajë bletët në robëri.

Ide e vjetruar, mbretërit, do të thuash.
 Kurorat e tyre kanë ndërruar material.
 Nuk shkëlqejnë gjithmonë prej ari.
 Herë janë prej letrash, herë prej aksionesh,
 herë prej flamujsh që valëviten mbi varre.
 Mbretërit kanë ndërruar emër.
 Pushteti e ka ruajtur gojën.
 Dhe tani? Tani pjellin larva.
 Larva të vogla, të padukshme,
 që futen në rrënjë, gjëmojnë nën lëvore,
 brejnë fijet e jetës.

Breza larvash që ushqehen me kalbëzimën,
që rriten në zemrën
e vetë pemëve që i mbajnë gjallë.
Dhe ndërsa ne shohim lart,
ato punojnë poshtë.
Gllabërojnë gjithnjë e jetës,
klorofilin e ditëve me diell,
gjakun e gjelbër të Tokës.

Derisa një ditë pemët mbeten të zhveshura
nën një diell që vazhdon të shkëlqejë
sikur të mos dijë asgjë.
Dhe njerëzit shohin degët
dhe pyesin: Kur ndodhi kjo?
Ku humbi e gjelbra? Kush e hëngri
pranverën?
Askush nuk i kujton larvat.
Askush nuk i kujton bletët. Askush nuk e
kujton
për çarsye kishte filluar i gjithë ky
shkatërrim.

Dhe, për një arsye të pashpjegueshme,
ajo fytyrë
që ngjante me fytyrën e Shën Mërisë,
ishte fytyra e një dashurie të shqyer më dysj.
Një dashuri mëkatore,
që lindi jashtë ligjeve, jashtë lutjeve,
jashtë regjistrat zyrtar të mrekullive.
Një ëndërr pagane, që nuk gjunjëzohej
para asnjë faltoreje,
sepse shenjtëria e saj ishte trupi.
Dhe trupi nuk kishte më siguri.
Një buzëqeshje pa buzë.
Një zemër pa aortë.
Një fytyrë që kishte harruar si lind shprehja,
por vazhdonte të vështronte
me një mall të çuditshëm,
sikur sapo të ishte kthyer
nga një botë që nuk kishte ekzistuar kurrë.

Dhe dinte, ose ngjante se dinte
t'i pëshpëriste kaq ëmbël
ato dy fjalë: TË DUA.

Dy fjalë që dilnin nga një gojë pa buzë,
nga një zemër pa arterie, nga një trup
që kishte filluar tashmë të bëhej kujtim.

E megjithatë, sa herë që i thoshte,
diçka brenda meje ringjallej.

Krizantemat e arta të shpirtit përpëliteshin,
petalet e tyre hapeshin
si diej të vegjël në errësirë,
dhe shpirti im i fryrë mbushej me dritë,
një dritë absurde, pothuajse të ndaluar.
Sepse edhe tani, mes kalbëzimit,
mes luftërave, mes kalimeve të mbyllura të
detit
dhe kujtimeve që fundosen
pa arritur të bëhen histori, njeriu mund të
thotë:

TË DUA! TË DUA

Dhe për një çast të mos harrojë.
Shelgu nis e qan. Kurora e tij është prej reje.

E dashura ime është re.
Dhe shtrati ynë lundron mbi valë,
si një anije që ka harruar
për ku lundron e ç'emër ka porti?
Ç'far do të na drejtojë në detin e trazuar?

Stuhia ngrihet. Qielli përplaslet mbi detin.
Erërat çjerrin velat e natës
dhe unë, me duar prej mishi e frike,
nuk arrita të ndërtoja Arkën e Noes.
Por e dua tokën.
E dua tokën edhe kur dridhet,
kur rrënjët e saj dalin nga varret
dhe pemët ecin të verbra
nëpër rrugët e njerëzve.
E dua pranverën. E dua prillin,
kur lulet shpërthejnë
si lambada të vogla drite
në fytyrën e bardhë të dimrit.

E dashura ime është re.
Unë e dua dhe rend ta nxjerr
nga zemra e shkatërrimit,
kur stuhia i fshin kufijtë e botës
dhe shiu i verdhë
bie mbi kujtimet tona.
Ku shtrihet tani rruga e zemrës?
Në ç'hart ta gjej? Në ç'horizont?
Kush e ka zhvendosur shenjën
që na tregonte kthimin?
Kush i ka shuar dritat drejt Itakës
në stacionin ku prisnim
të mbërrinin dashuria?

Dhe nëse nesër askush nuk kujton
se ku lulëzonim bashkë,
kush do të dëshmojë
se dikur ekzistonte
një stinë që pranveronim?
Kush do t'i thotë tokës
se ne ishim këtu,
se dashuruaam, se për mote të tëra
i dolëm përpara stuhisë
me gjoksin zbuluar;

Dua një vilë rrush, the ti.
Rrushi ende i papjekur
u përvëlua nga ngrica.
Dhe ne, të mërguar nga stina jonë,
qëndrojmë para vreshtit
si dy hije që kanë harruar portretet e tyre.

E dashura ime, re e purpurt,
e mybill portën e zemrës dhe çelësin
e hedh larg, në det.
Por dashuria nuk ka nevojë për çelësa.
Ajo hyn nga çarjet e mureve,
nga plagët e mishit dhe gurëve,
nga një pikë drite
që depërton në burgun e natës.

Dashuria nuk ka varreza.
Mos e zgjoni. Lëreni të flejë
në gjumin e saj të thellë,
larg nga toka e të vdekurve
nuk kanë më emra dhe të gjallët
nuk kanë më frikë nga humbja.
Ndoshta një ditë do të vijë stina e pestë.
Një stinë pa kufij, pa qiej të shqyer
pa tela me gjemba, pa racizëm,
pa shfrytëzues që peshojnë djersën e të
tjerëve
si monedha në kasafortat e tyre.
Një stinë pa ngjyrën e monedhave
që blejnë ndërgjegjen,
pa gjak që paguan faturat e historisë,
pa njerëz që shiten
dhe pa ata që besojnë se janë zotër të tokës.

E dashura ime është stuhi.
Dhe unë nuk dua ta ngrij
brenda një sarkofagu prej heshtjeje.
Le të flejë, si një zog i lirë
nën çatinë e botës,
me krahët hapur drejt një qielli
që askush nuk e zotëron.
Le të flejë dhe të ëndërrojë
atë stinë të pamundur,
ku dashuria nuk kërkon leje
dhe njeriu nuk ka nevojë
të urrejë tjetrin
për të ndier se ekziston.
E dashura ime, tokësore.
E dashura ime, hyjnore.

KLARA KODRA

Nata ishte e kaltër

(Fragment nga “Zjarri i jetës”)

Nata ishte e kaltër, me një tejdukshmëri tërë dritë. Nga qielli mavi i errët binin yjet si kokrrat e pjekura të një peme.

Aila buzëqeshi duke menduar se si
gjuha nuk ishte çliruar ende nga ajo
shprehje naive e primitive “yjet binin”.

Ajo kërkoi me sy yllin, domethënë planetin, ku duhet të ndodhet Inoja.

Në poemën e tij të fundit kishte
vargje të tilla:

Duke u kthyer nga shkretëtira e Hënës
njeriu dashurohet pas planetit të tij
dritëkaltrë
me zjarr të dyfishuar...

Me zjarr të dyfishuar.

✿

✿

Kopshti lulëzonte.
Kameljet e kuqe e të bardha
alternoheshin me manjolat.

Në një kënd të kopshtit lulëzonte lulja e çajit: një lule si yll i bardhë me pikë të verdhë.

Inoja e pat dashur shumë këtë lule – iu kujtua Ailatit.

Po trëndafilat ishin mrekullia e atij
kopshti: trëndafila flakë të kuqe si gjaku,
si zjarri, si buzët e një vajze, trëndafila
delikatë bojë rozë që u ngjanin kupave të
brishta prej porcelani, trëndafila të bardhë
me atë magjinë e tyre të pashpjegueshme
që shprehet përmes aromës.

Ailati, kur punonte në këtë lulishte të shumëgjyrëshe, e ndjente veten të shlodhur e të përtëritur.

Një flutur iu ngatërrua papritur te fustani blu. Ishte e kaltër me pikla të bardha e bojë kafe.

Ailati e liroi dhe iu kujtua se si
dijetarët e kanë quajtur këtë insekt
simbol të ortobiozës.

Në mbrëmje ajo ia tregoi këtë episod
Betit të vogël.

E bija buzëqeshi.

Donte mama ajo, - vërejtje duke bërë aluzion për fluturën dhe Ailati u çudit edhe një herë më tepër për atë konceptim poetik të botës që i dallon fëmijët.

Ailën tani e shqetësonin mundësitë e tjera që kishte hapur para saj artikulli i daktoreshës Lora.

✱

✱ ✱

Nuk mund ta them me saktësi se kur jam njohur për herë të parë me veprimtarinë letrare të Ismail Kadaresë. Me siguri kjo ka ndodhur gjatë shkollës fillore, në klasën e gjashtë ose të shtatë, kur, sipas planprogramit të lëndës Gjuhë dhe Letërsi Shqipe, kishimmësuar dy poezi të tij: “Portreti i Skënderbeut” dhe “Ikja e Moisi Golemit”. E para duhet të ketë qenë pjesë e programit të klasës së gjashtë, ndërsa e dyta e klasës së shtatë.

Natyrisht, pjekuria e një nxënësi të shkollës fillore nuk është e mjaftueshme për t’i kuptuar dhe vlerësuar plotësisht vlerat letrare të një poezie. Por mbresat, emocionet dhe ndikimet që më lanë ato vargje duhet të kenë ardhur, para së gjithash, nga thurja e tyre e përkryer, nga një stilistikë që, me thjeshtësi, përcillte mesazhe të fuqishme atdhedashurie.

Së dyti, ndikimin e tyre e forconte lidhja që kjo pjesë e programit të Gjuhës dhe Letërsisë Shqipe kishte me lëndën e Historisë. Pikërisht në atë kohë kishim filluar të mësonim Epokën e Skënderbeut.

E mbaj mend orën e parë kur mësuesi i historisë, Ganiu, filloi ligjërimin për Skënderbeun.

Hyri në klasë dhe nuk na e ktheu përshëndetjen “Mirëdita!”, siç e kërkonte rregulli. Sipas zakonit, e gjithë klasa duhej të ngrihej në këmbë dhe ta përshëndeste mësuesin. Ai vetëm bëri me dorë që të uleshim. Nuk e shënoi as orën në ditar. Pa thënë asgjë, iudrejtua dërrasës së zezë dhe filloi të shkruante.

Gjesti i tij i pazakonshëm na bëri të kuptonim se ajo orë do të ishte ndryshe. Me shkrimin e tij të bukur kaligrafik, mësuesi shkroi në dërrasë vargjet e Naimit për Skënderbeun:

O Krujë, o qytet i bekuar,
Prite, prite Skënderbeun,
Po vjen si pëllumb i shkruar,
Ta shpëtojë mëmëdheun.

Pasi mbaroi së shkruari, i lexoi vetë me zë të lartë. Pastaj na kërkoi t’i përsërisnim të gjithë së bashku. Klasa ushtoi. Me siguri, ushtima jonë u dëgjua edhe jashtë saj, sepse mësuesi na kërkoi që përsëritjen ta bënim me zë sa më të lartë. I përsëritëm pesë herë radhazi. Kur u bind se të gjithë i kishim mësuar, ra një heshtje e shkurtër. Mësuesi mori qëndrimin e tij të zakonshëm, gati-gatitu, dhe na tha se po fillonte ciklin e mësimave për Epokën e Skënderbeut, kryetrimin shqiptar, emrin e të cilit me krenari e mbante edheshkolla jonë.

Ndoshta pikërisht ai moment ishte shkëndija që më bëri t’i përpjia me më shumë ëndje poezitë e Kadaresë dhe të filloja të interesohem për shkrimtarin.

Vargjet e poezisë për Skënderbeun:
“Çka mangut linte ditën Gjergji, plotësonte natën Skënderbeu...” dhe ato të poezisë për Moisiun: “...veç ndërjegjes sate, prapa s’të ndjek kush... Në kalldrëme shekujsh, troku yt i zi, Moisi i Golemëve, Gjeneral Moj-Zi...”, u ndërthurën në mendjen time me historinë e Skënderbeut që po mësoja në shkollë dhe, më vonë, me jehonën e demonstratave studentore të vitit 1981.

Ato vargje filluan të mbushnin brenda meje një burim që nuk e njihja ende mirë: atdhedashurinë.

Dhe bashkë me të, edhe një ndjenjë tjetër, më e ashpër: urrejtjen ndaj tradhtisë.

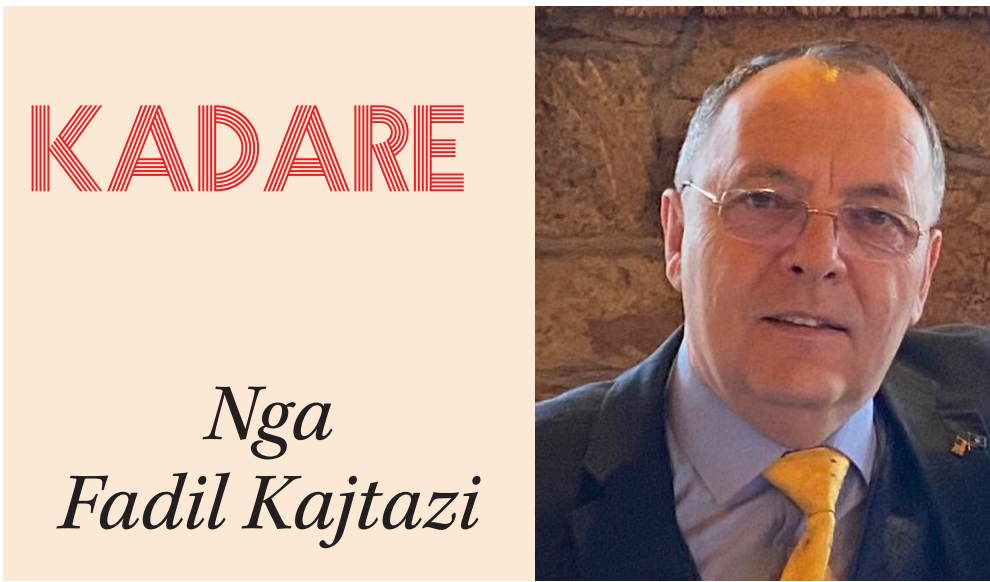
Diku nga fundi i klasës së tetë, dikush në klasë solli romanin e ilustruar “Kështjella”. Ishte një befasi e këndshme për mua. Në garën për ta marrë i pari, ia dola. Sapo u ktheva në shtëpi, gjëja e parë që bëra ishte ta lexoj. E lexova me pasion dhe shpejtësi, pasi ishte i konceptuar për lexues të rinj, ishte i ilustruar dhe nuk kishte shumë faqe. E përfundova shpejt, por iu ktheva edhe disa herë.

Më pas fillova ta kërkoja për ta blerë në libraritë e qytetit. Ishte shitur. Në atë kohë, Gjilani kishte tri librari. Në asnjërën nuk gjeta ndonjë vepër tjetër të Kadaresë. Ndërkohë, me bashkëmoshatarët e mi, lexonim dhe qarkullonim libra të shkrimtarëve nga Shqipëria. Ndër më të lexuarit dhe më të komentuarit ishin “Me valët e jetës” i Vedat Kokonës, “Këneta” e Fatmir Gjatës, “Zgjimi” dhe “Afërdita” të Sterjo Spasses, “Përsërinë këmbë” i Dhimitër Gjuvanit, “Shembja e idhujve” e Skënder Drinit, “Njeriu me top”, “Komisari Memo” dhe “Shkëlqimi dhe rënia e shokut Zylo” të Dritëro Agollit, “Lulja e kujtimit” e Foqion Postolit, “Për mëmëdhenë” e Thoma Kacorrit, “Para agimit” e Shefqet Musarajt, “Fshati midis ujërave” i Kolë Jakovës e të tjerë. Por, nga Kadareja, përveç “Kështjellës” së ilustruar, ende nuk më kishte rënë në dorë asgjë tjetër.

Në qershor të vitit 1982 e përfundova klasën e tetë me sukses shembullor. U ktheva në shtëpi me dëftesën të mbushur me pesa.

Familja u gëzua pa masë.

Në kulmin e gëzimit, babai nxori nga portofoli një bankënotë dinari me vlerë të madhe. Nuk kishte ndodhur më parë që të më jepte aq shumë para.

- Dil në qytet dhe blej çfarë të duash! - më tha, pasi më përqafoi dhe ma dha bankënotën.

Për dy-tri ditë e mbajta atë shumë në xhep dhe shëtita vërdallë qytetit pa ndonjë adresë të caktuar. Shikova vitrinat e dyqaneve të rrobave dhe këpucëve, kryesisht në qendër të qytetit. Pastaj u drejtova nga dyqani i pajisjeve sportive, në rrugën e shkollavetë mesme. Me paratë që kisha mund të blija një top futbollit dhe një palë atlete. Më pëlqenin shumë. I shikova gjatë. Ndoshta tepër gjatë, sepse shitësi, një burrë tullac i moshës së mesme, më qortoi me neveri:

- Nuk janë për reklamë. Këtu vjen vetëm kush ka para. Blej ose ec! I ktheva atletet në vend.

Për një çast mendova ta fusja dorën në xhep dhe t’ia tregoja paratë. Por ai e kishte shqiptuar fjalën “reklamë” në versionin serb, me atë “il”-në karakteristike. Më irritoi. Dola menjëherë nga dyqani.

Ndoshta ngjarjet politike pas demonstratave të vitit 1981, që tashmë ishin bërë pjesë e debateve rutinë të ndejave të mbrëmjes në familje, bashkë me letërsinë që lexoja, kishin bërë që të irritohesha nga ata që e konsideronin serbizimin e shqipes si diçka normale.

Mora drejtimin për nga qendra. Në cep të rrugës së tregut ndodhej libraria. Aty punonte Jakupi, një burrë trupmadh, të cilit pamja nuk ia jepte aspak atë që do të prisje nga një librashitës. Por ai ishte jashtëzakonisht dashamirës me klientët. Zakonisht, bashkë me babanë, aty blinin librat shkollorë. Por edhe kur shkoja vetëm, ai mëpriste me mirësi. Pyetjeve të mia për librat e letërsisë u përgjigjej pa përtesë:

- Po, këtë libër e kemi.

- Ky është shitur.

- E kemi porositur, vjen javën tjetër.

Sapo hyje në librari, në anën e majtë ishte një vitrinë elegante me libra letërsie, e mbyllur me xham. U afrova. Dhe e pashë. Brenda vitrinës ishte ekspozuar një komplet librash me kopertina luksoze, ngjyrë çokollate. Në pjesën anësore të secilit vëllim ishin të shënuara me ngjyrë ari numrat nga një deri në dhjetë dhe titujt e veprave.

Lexova: “Gjenerali i ushtrisë së vdekur”. E kuptova menjëherë. Kadare. Nuk hezitova.

- Sa kushtojnë?

Jakupi ma tregoi çmimin. Ishte pikërisht aq sa kisha në xhep. Nxora paratë dhe ia zgjata.

Ai buzëqeshi lehtë:

- Ke fat. Është komplet i fundit.

Nuk e dija atëherë se po blija më shumë se dhjetë libra. Po blija një verë. Ne nuk bënim

pushime në bregdet. Kështu, nga qershori deri në shtator, gjatë gjithë pushimit veror, ia dola t’i lexoja të dhjetë librat e kompletit të Kadaresë. Ishte vera e përjetimeve të veçanta. Një verë në të cilën, më shumë se në çdo kohë tjetër deri atëherë, u mbusha me dije për trugun tonë kombëtar, për historinë e tij, për lavdinë dhe tragjeditë e shumta të shkaktuara nga pushtuesit. Ishte koha kur përjetova më shumë emocione. Koha kur u mbusha me atdhedashuri. Koha e frymëzimeve për të ardhmen.

Nga ajo që lexoja, fitova edhe një lloj sigurie të re. Në intervale të shkurtra, fillova të komentoja ndonjë fragment në ndejat rutinë të mbrëmjeve familjare. Por ndejat nuk ishin më ato të dikurshmet. Situata politike ishte rënduar. Edhe audienca ishte më e zgjedhur. Edhe fjalët mateshin më shumë.

Në shtator të vitit 1982 fillova vitin e parë të shkollës së mesme. Ditën e dytë ose të tretë, në klasë hyri një burrë elegant. Fliste një shqipe të pastër, me një theks dhe intonacion jo-kosovar.

U prezantua: - Jam profesor i Bardhyl. Jam me origjinë nga Dibra.

Do të na ligjëronte Gjuhën dhe Letërsinë Shqipe. Pas prezantimit të tij dhe të nxënësve, erdhi pyetja që, me sa duket, ishte pjesë e mënyrës së tij të njohjes me klasën:

- Çfarë keni lexuar gjatë pushimit veror?

Kur më erdhi radha, u prezantova dhe u përgjigja: - Kompletin e veprave të Kadaresë.

Përgjigjja ime sikur e stepi. Në fytyrën e tij kaloi për një çast një habi. Nga ajo grimcë dyshimi, mendova se i lash përshtypjen e një nxënësi joserioz, ndoshta edhe problematik, që po fliste kuturu. M’u kujtua një legjendë që qarkullonte për lëndën e filozofisë:një nxënës i kishte thënë profesorit se kishte lexuar “Kapitalin” e Marksit, ndërsa profesori i ishte përgjigjur:

- I ndërrojmë vendet, sepse unë nuk kam arritur ta lexoj!

Por profesori Bardhyl nuk u kënaq me përgjigjen time. Më pyeti: - Cilat vepra e përbëjnë kompletin e Kadaresë të botuar nga Rilindja?

Për të mos lënë asnjë mëdyshje se i kisha lexuar, fillova t’i numëroja me shpejtësi e vetëbesim, nga e para, “Gjenerali i ushtrisë së vdekur”, deri te e dhjeta, përmbledhja poetike “Buzëqeshje mbi botë”.

Mënyra si u përgjigja duket se i solli një freski në fytyrë. Ajo ngrysje e çastit të parë u zëvendësua me një pamje miqësore, admiruese, madje entuziaste. Në klasë ra një qetësi e veçantë. Sikur të gjithë prisnin të shihnin se ku

do të përfundonte kjo bisedë.Professori filloi të më pyeste për secilën vepër. Për njërën më pyeti për ngjarjen. Për tjetrën për personazhet. Për një tjetër për vendin dhe kohën. Dhe kështu me radhë.

Në fund më pyeti:

- Cilat vepra të kanë lënë më shumë përshtypje?

I kisha renditur në mendje. E para: “Kronikë në gur”. E dyta: “Komisioni i festës”, përmbledhje e tri novelave: “Breznia e Hankonatëve”, “Komisioni i festës” dhe “Nëpunësi i Pallatit të Ëndrrave”. E treta: “Kështjella”. E katërta: “Pashallëqet e mëdha”. E pesta:“Gjenerali i ushtrisë së vdekur”.

I shpjegova për secilën përse e kisha vendosur në atë renditje. Profesori shkoi te tavolina. Deshi të më shënonte notën. Por në ditar ende nuk ishin shënuar emrat e nxënësve. Më pa dhe tha:

- Sapo të shënohen emrat në ditar, do ta lë pesë për tërë vitin. Besoj se nxënësi që e lexon komplet veprën e Kadaresë, i mëson edhe mësimet që zhvilloj gjatë vitit. Ti do t’i mësosh!

Pohova me kokë. U ula. Nuk e dija nëse ai e do ta mbante premtimin. Por atë ditë fitova diçka tjetër. Një profesor që e kuptoi se çfarë kishte ndodhur brenda meje gjatë asaj vere.

Vitet kalonin e mishërimi im me veprën letrare të Ismail Kadaresë vetëm sa thellohej. Shpesh rilexoja pjesë të veçanta ose romane të tëra. Kisha arritur të mbaja në mend personazhe, ngjarje dhe situata të panumërta. Më kujtoheshin edhe paragrafë të tërë: “Ishtenjëherë një gjeneral dhe një prift, që kishin dalë për kësmet. Jo, nuk kishin dalë për kësmet...” Edhe: “Po ariu?...” Në rrethet e mia shoqërore ishte bërë modë të flitej për letërsinë ku letërsia e Kadaresë spikaste. Na përshatej me kohën. Në tërësinë e saj, ishte letërsi historike që fliste për mbijetesën e popullit tonë ndër shekuj; për plane e komplete; për fushata të panumërta ushtarake; për përpjekjet për ta gjuhëzuar një popull dhe për përpjekjet e tij shekullore për liri.

Përshkruante tragjeditë e kësaj përpjekjeje titanike. Por edhe lavdinë. Edhe krenarinë. Në gjendjen politike të jashtëzakonshme që mbretëronte atëherë, letërsia shqipe në përgjithësi dhe ajo e Kadaresë në veçanti na brumoste me atdhedashuri. Ishte një shkëndijë lirie në fund të tunelit. Përveç dhjetë librave që tashmë i kisha në bibliotekën time, në libraritë dhe bibliotekën e qytetit nuk kishte shumë tituj të rinj. Edhe ato që vinin kohë pas kohe ishin, në pjesën më të madhe, titujt që përfshiheshin në kompletin e botuar në Prishtinë në vitin1980.

Kompleti ishte shitur shumë shpejt. Nuk gjendej për ilaç. Por sa herë që vinin tituj të rinj nga Tirana, i blija. Kështu fillova të krijoja koleksionin tim të veprës së Kadaresë, të botuar nga botues të ndryshëm. Ndërkohë, rrethanat politike pas vitit 1981kishin bërë që informacionet për gjithçka që ndodhte në Shqipëri të ishin të pakta. Përfshirë edhe veprimtarinë kulturore.

Sinjali i televizionit të Tiranës pengohej. Dritaret tona drejt Shqipërisë ishin të mbuluara me perde të dendura. Përmes tyre shihnim vetëm imazhe të zbehta. Radio Tirana. Radio Kukësi. Edhe ato dëgjoheshin me vështirësi për shkak të zhurmimit që u bënin njësitë e specializuara të regjimit jugosllav. Dhe ekzistonte edhe frika e ndëshkimit nga UDB-ja për ata që i dëgjonin.

Prandaj, në shumë raste, radiot dëgjoheshin me roje. Informacionet për shkrimtarin tim të preferuar ishin të pakta. Nuk dinim çfarë botonte. Nuk dinim çfarë ndodhte me të. Nuk dinim ato gjëra që një lexues në një vend normal do t’i dinte për një shkrimtar të adhuruar. Herë pas here, “Rilindja” jepte ndonjë copëz informacioni për botime të reja. Por librat nuk vinin. Represioni i shtetit serb i kishte dhënë dinamikë një stuhie ngjarjesh që na shpërqendronte nga veprimtaritë kulturore.

Edhe nga Kadareja. Por jo nga ajo që kishte mbjellë letërsia e tij. Shpirti i qëndresës, në masë të madhe, ishte mbushur me energji nga letërsia e shkrimtarëve atdhedashës, këndeje e andej kufirit. Kadareja ishte ndër më të spikaturit. Qysh nga “Kështjella”, kisha marrë një lloj kushtrimi për qëndresë: “Ne qëndruam dhe poqëndrojmë. E dimë që kjo qëndresë po na kushton shtrenjtë dhe ndoshta do të na kushtojë edhe më shtrenjtë. Po dikush duhet të qëndrojë”.

Me kalimin e viteve, e shihja se letërsia nuk kishte shkaktuar efekt vetëm brenda meje. Ajo po shfaqej edhe përreth në mënyra të ndryshme. Edhe në emrat e fëmijëve të lindur në atë kohë: Qëndresa, Qëndrim, Qëndron. Shkrimtarët kishin arritur të na e skalitnin,me finesë, shpirtin e vetëmohimit dhe kulturën e atdhedashurisë. I kishin dhënë qëndresës një dimension të ri. Nga historia e së kaluarës, e kishin sjellë në të tashmen. Dhe, pa e shpallur veten prijatarë, shumë prej tyre u bënë pjesë e frymës që do t’i paraprinteproceseve të çlirimit. Njëri prej tyre, çdo të premte, në konferencat me gazetarë, përcillte një mesazh të thjeshtë:

- Këtu jemi. Po punojmë.

Fjalë të thjeshta. Por, në atë kohë, fjalët e thjeshta kishin peshë.

Diku kah fundi i vitit 1990, shoqata “Migjeni” në Lubjanë botoi “Vitin e mbrapshtë”. Libri erdhi në Kosovë në rrugë gjysmë ilegale. Ma shoi sadopak etjen e letërsisë së munguar të Kadaresë. Por afshi i përmbushjes mbeti në hijen e fillimit të nëntë viteve tëmbra­pshta të Kosovës, të rrethuar nga një unazë e hekurt në formë patkoi.

Si lexues i Kadaresë, në ato vite rrethimi, e dija shumë mirë se çfarë po ndodhte. Çfarë mund të na priste. Dhe çfarë duhej bërë në “Kështjellën” e vjetër dardane, sikur e dëgjoja përsëri: “Ata provuan çdo gjë kundër nesh, duke filluar nga topat gjigantëgjjer te minjtë e infektuar”.

Prandaj nuk më përfshiu paniku. Duhej qëndruar brenda rrethimit. Rrethuesi do të lodhej.

E dija se: “Gjergji ndodhej jashtë mureve të kështjellës dhe priste çastin për të goditur”. Ishte njësoj sikur pesëqind vjet më parë. Të rrethuarit, kështjellarët, përveç furisë së sulmeve nga ushtria e madhe armike, përballeshin me të gjithë artin epushtimit: me lajkat, me kërcënimet, me joshjet, me bisedimet, me helmimet, me epidemitë, me acarin, me vapën, me urinë, me etjen.

Edhe ne kishim rrethimin tonë. Edhe ne kishim minjtë tanë. Edhe ne kishim dimrin dhe urinë. Edhe ne kishim frikën. Por kishim edhe muret. Dhe brenda tyre, kujtesën. Letërsi nuk lexoja. Kishte ardhur koha kur edhe librat ishin bërë luks. Por isha i motivuar nga ajo që kisha lexuar. Çdo mëngjes e ngrija kokën për të parë se kur do të vinte shpëtimi nga qielli. Dhe vërtet, qëndresa e kështjellarëve e lodhi rrethuesin. Pastaj erdhën “pikat e para të fillimit të stinës së shirave”. Rrethimi u hoq.

Në atë cast e kuptova edhe një herë magjinë e fjalës së shkruar. Shkrimtari, përmes stilizimit artistik, mund ta fusë një ide në shpirtin e një populli dhe ta bëjë atë të qëndrojë edhe kur libri nuk është më në dorë. Të presë pikën e parë të shiut. Të mos dorëzohet. Të jetojë.

Dhe ja, qershori i vitit 1999. Qëndresa jonë dhe ata për të cilët armiku shekullor, pesëqind vjet më parë, na kishte ngritur akuzën se “u jemi shitur frëngjve, domethënë Evropës”, këtë herë erdhën nga qielli dhe e çanë rrethimin e hekurt. Na shpëtuan nga shfarosja. I ekzaltuar nga dalja në liri, u ktheva në shtëpi, nga e cila kishim qenë dëbuar për gjashtëdhjetë ditë.

Çfarë gjeta? Tmerr. Nga shtëpia nuk kishte mbetur pothuajse asgjë. Nuk kishin mbetur as skutat ku fshihe­sha kur luanim kukafshehtas me vëllain, me fëmijët e xhaxhallarëve dhe kushërinjve. Nuk kishte mbetur as dhoma e madhe e ndejës, ku dikur zhvilloheshin debatet politike dheku zërat e burrave dëgjoheshin deri në gjysmën e oborrit. Gjithçka ishte kthyer përmbys. Nga çatia deri në themele. Trishtim dhe gëzim njëkohësisht. Sepse në këmbë kishte mbetur vetëm dhoma ime e fjetjes. Aty ishte edhe biblioteka. Ishte hera e pestë që, që nga viti 1878, trangu im familjar, nga i njëjti armik, ishte shkatërruar përtokë dhe duhej ta fillonte jetën nga hiçi. Si Feniksi. Tash kishim vetëm atë dhomë. Një strehë të përkohshme. Një vend ku të fusnim kokën. U sollëm rreth saj për të parë nga dritarja se çfarë mund të kishte brenda. Por nuk shihej asgjë. Xhamat kishin shpëtuar. Perdet ishin të mbyllura. Hapëm derën. Një kundërmim i rëndë gati na mbyti. Qeni i shtëpisë ishte ekzekutuar në shtratin tim. Mbi mur, me gjakun e tij, kishin lënë një porosi në serbisht: “Kështu do ta pësosh edhe ti”. Nuk kishte nevojë për përkthim.

Librat nga dollapi ishin hedhur në një grumbull në një qoshe të dhomës. Pastaj ishin bërë shoshë nga rafalët e automatikëve. Gropat në mur dhe në dysheme tregonin se ushtarët serbë kishin harxhuar municion mbi libra, sikur po luftonin me një batalion.

Dhe ndoshta, në njëfarë mënyre, e dinin se nga ata libra ishin frymëzuar mijëra njerëz për të qëndruar. Librat ishin ekzekutuar. Disa kishin nga dy-tri vrima. Disa ishin shqyer. Disa ishin shkelur. Pak kishin shpëtuar. Në mesin e atyre të dëmtuar rëndë ishte edhe kompleti i Kadaresë. Por tri libra kishin mbijetuar më mirë se të tjerët: “Gjenerali i ushtrisë së vdekur”, “Kështjella”, botim i Tiranës, dhe “Viti i mbrapshtë”, botim i Lubjanës.

Secili kishte marrë vetëm nga një vulë të çizmes së ushtrisë serbe. Vetëm një. Dhe ishin ende aty. Atëherë m’u kthye në mendje vera e vitit 1982. Një djalë i ri që kishte hyrë në një librari me paratë që ia kishte dhënë babai. Një komplet me dhjetë vëllime. Një verë e tërë leximi. Një jetë e tërë e ushqyer nga ato faqe. Dhe tani, shtatëmbëdhjetë vjet më vonë, disa prej atyre librave kishin dalë gjallë nga një dhomë e qëlluar me automatik.

Në atë ployë, disa libra kishin vdekur. Disa ishin plagosur. Disa kishin shpëtuar dhe ata që shpëtuan kishin ende punë. Sepse duhej të tregonin. Duhej të dëshmonin. Dhe, mbi të gjitha, duhej të frymëzonin që gjithçka të fillonte rishtas.

Si Feniksi.

IRIS SIMONI

Cordelia

poezi

Cordelia

Cordelia njeh,
Njeh qartë ajo natyrën njerzore,
Arkeologji shpirtnore,
shfaqje finale në dhomën mortore.

Cordelia jep,
mbi fillin e frymës saj,
ecë shpresa e një dite besnike.
Drita e synit të saj shpon heshtshëm
mikro-ekranin e ndërgjegjeve tueja.

Cordelia don,
Çdo qënje hibride
mes shpërthimit qelizor dhe vesës së
përlotun.

Cordelia vret,
Pa mendue, pa dashtë, pa veprue,
Gjest i shprehun nga thjeshtsija e
anarkisë saj.

Nata të njeh

Kur nata derdhet mbi qylymin e odës,
dhe fëmijët vrapojnë tashma ndër
andrrat e tyne.

Trupi jem i brishtë mshehet nën
jorgan
Dhe hedh do çaste, luftat e ditës
matanë.

Qerpiku i lehtë cakitë shokun e vet.
E bashkë festojnë natën që i pret.

Atëhere, e heshtun del një pikë loti,
dhe në erresinë, tretet dhe rrëshqet.

Në atë lot, jam un e tana.
Se te ai lot,
ty,
të sheh hana.

Fragment I

Universi çahet.
Nji perde hyjnore, e bardhë si qumësht,
më len me pa mes fleteve të lagta nga
djersa e ankthit,
nji horizont pafund.
Sytë me djegin,
Ja e vërteta !
dhe papritë,
me mirësi, ajo më nxjerr nga vetvetja.

Mbrendësija

Sa herë rikthehem në barkun tand,
nxeh­tsija e zanit tand me lëkund.
Dhe ditët e mija janë shigjeta në ujë.

Ti je ngjyrë e kuqe.
E kuqe dhe blu.

Pak rozë gjithashtu,
si luleborat tueja,
mbështetuna mbi mur.

Koha kalon, ti rritesh,
Rritesh por nuk çlirohesh ...nga ti.
Edhe se madhësija jote shkëlqen përtej
Si shkëlqen ftyra e nje vajze shtatzanë !
Edhe pse në rrugicat tueja vetëm
qeshje shpërthen,
Këto qeshje nuk i shqiten magmës së
principeve tueja.

O Shkodër, o dashni.

Fragment II

Kur pika e gjakut bie në ujë,
Shumë shpejt ngjyra e saj
shkatërrohet...
Dhe ajo merr rrugen kadalë, kadalë...
Deri sa drita e së kuqes tretë pa za në
transparencen e qetë të ujit.

Petalja e gërvishtun e drandifilles

Ka miresjellje që vrasin,
që me mjalte të rjepin.
Ai respekt i tepërt,
acid mbi lëkurë,
thellësin e fjalës
e mban të ngurtë.

Disa nuk e dijnë se fjala çahet,
shpërthen në ftyrë, e ti hap rranjët.
Ata kanë fundin pak tepër të cekët.
Pak tepër të cekta,
i kanë edhe fajet.

Por do të tjerë, e dijnë fort mirë
që hija ka një anë të lirë...
Ku dielli rrjedh ngjyra t’papame,
Gërsheta të zjarhtë,
të fjalës së thanun.

Por kto të fundit, se l’shojnë përherë,
Fjalën e thellë, që sjell pranverë.
E mbajnë në fyt, me litarë t’ngrehun,
Cerberë së mbrapshti të mbrehun.

Mue, më bezdis ky akt i tretun,
thesar i thurun dhe i pagjetun.
Me vjen shpesh herë,
me shume fuqi, nji *spleen* i thellë
ditën shoh zi.
Njerzve i iki,
vetmisë ia kërkoj fillin,
Në atë çast,
un jam,
petalja e gërvishtun e drandofilles.

Iris Simoni ka lindur në Tiranë dhe më pas ka studiar filozofi dhe shkenca të edukimit në Francë ku edhe jeton. Ajo është mbesa e themeluesit të revistës « Cirka » dhe përkthyesit të « Pinokut », Cuk Simonit, prej nga ndoshta ka marrë diçka që e shtyn ta shohë botën nën hirin e poezisë.

FLETË TË VERDHA

Prapë u ul mëngjesi në kryet e tremës,
me erën që mbushte arkat e vjeshtës;
flokët e mi si fije të padukshme,
qepnin në ajër kopsat e kujtesës.

Mendja mbushej me frutaartat,
të pjekura në stinën e kolerës
dhe një gjethe e arratisur Swarovski
më ra mbi supe si një kumt prej pemës.

E qepa në këmishën e mëngjesit atë kopsë,
në një tetor të mbështjellë me pëlhurë
rozë;
kujtoja veten fshehur në një qosh
kur i trembesha diellit në një burg luksoz.

Atëherë në mësimin e letërsisë së huaj,
mbaja poezi të palosura në një fletë,
i flisja Bajronit si një udhëtare e huaj:
“Rrugëve të tua kam shkruar më shpejt”.

Sot era i shfleton përsëri ato fletë
dhe mëngjesi më lexon me sytë e trishtuar,
një pikë loti ju del fjalëve mbi shkronja
në mallëngjim të ëmbël për vjeshtat e
harruara.

Për fjalët që brenda shpirtit të trembur,
i dogja në flakët e inkuizicionit,
i lashë të flenë nën hijen e të vdekurve,
e vetëdijshme se po varrosja destinacionin.

Prapë u ul mëngjesi në kryet e tremës.
Era m'i shfletoi flokët si faqe të vjetra.
Gjethe, kopsë, Bajron, tetor gjithçka mbeti
shkruar në fletoret ku prehej e verdha.

Dhe unë prap i hapa ato një nga një,
si të hapja dyer që askund s'të çojnë
der` në faqen e fundit ku zbardhte
kuptimi :
“Nje gjethe, dhe e vyshkur mengjesin e
zgjon”

GJASHTË BRINJËT E NJË
TREKËNDËSHI

Tre pika
u betuan për njëra-tjetrën.

E para quhej Unë,
e dyta Ti,
e treta të DY.

Midis tyre
u shtri një vijë udhë.
Pa krye.

Pastaj një tjetër.

Pastaj një tjetër.

Trekëndëshi u mbyll
si një gojë
që kishte harruar puthjen.

Nata
po sjell edhe tri brinjë të tjera.

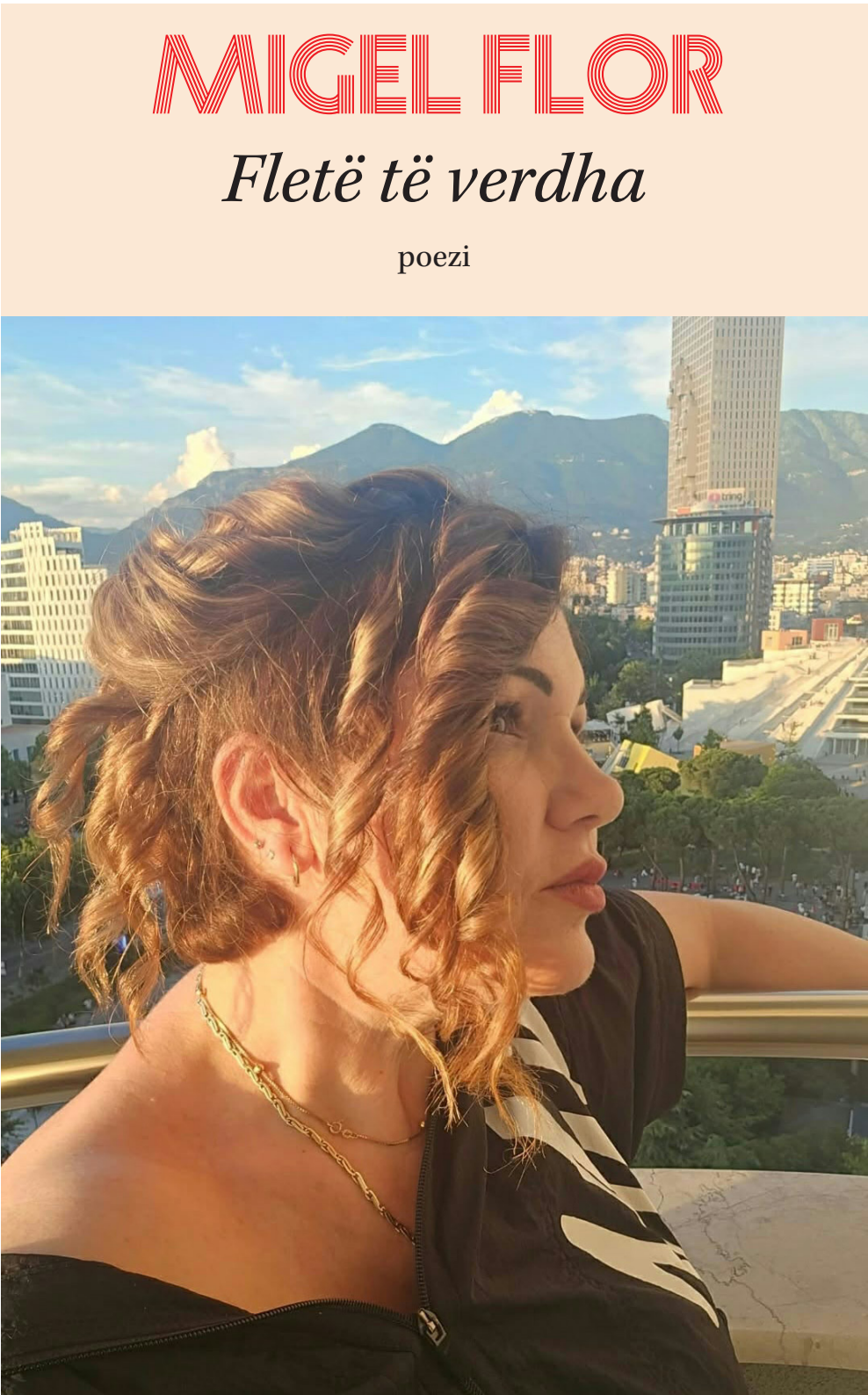
Njëra qetësia,
njëra largimi,
njëra kthimi.
Kur do të ndodhë?

Sonte
trekëndëshi kishte gjashtë brinjë.

Matematika
uli sytë
para teoremës time.

Dashuria
kishte shpikur
një gjeometri tjetër:

dy njerëz,
një mungesë

dhe gjashtë mënyra
për të mos u prekur.

Në qendër
mbeti pika “të dy”.

Aty
u var gjithçka.

Edhe ne
aty.

TI E PRET

Dhe ndërsa pret,
ditët bëhen gjethe,
javët degë,
muajt një pemë.

Ti prapë e pret.
E kërkon në ajër
atë një rrahje krahësh
që do ta ndryshojë
ngjyrën e ditës.

Dallëndyshet kalojnë,
ditët gërsherë kalojnë pas tyre.
Ti te dritarja
ende
me sytë nga qielli.

ZOTI

Sheh dhoma,
sheh dritarja.
Por dhe unë
shoh një palë duar mbi kokë
që i kujtoj si të tuat.

Vonë kuptoj
se janë të zotit tim.
Po ti
pse s'ndal ai të jesh?

PARASHIKIM

Në ditët tona të ardhshme,
në betejë me kujtimet dhe endjet,
ne ushtarët e tyre
mbetëm kufoma të përmalluara
nën tokën e mendjes.

APOKALIPS

Qielli varrezë kozmike
mbushur me gurë varresh mëkatarësh.
Fertrarët vjellin flakët
duke vrrarë dëshmitarët.

Një fërshëllimë shigjete
dhe një i vdekur më tepër,
meteorët ngjyrë gjaku
shohin mediokritetin
tek shpallen kryevepër.

Nga terri i qiejve
djajtë hanë njëri tjetrin
me dhëmbë ujkorë
ndërkohë gjyqtarët ngërdheshen
paturpësisht.

Nesër
nuk ka si të mos ketë Apokalips.

GRATË QË JAM BËRË

Mos më numëro rrudhat,
numëro gratë që jam bërë për ty.
Atë që digjet si verë,
atë që të pret si dimër,
atë që të dashuron si vjeshtë.
Njëra më fjeti në sy,
tjetra m'u zgjua në buzë,
një tjetër u mbyt
në të mungëtit e një pasqyre.
I mbaj të gjitha
nën të njëjtën lëkurë.
Po i numëroj sot
duke u bërë për ty
gruaja që ende s'kam qenë.

POROSIA E HËNËS

Vetmia ma plasariti gotën
mbi buzë.
Sozia ime
pi e etur përballë meje.
Deti i mëshirshëm
mjekon plagët tona.
Hëna e trembur pëshpërit:
“Mos u përmbyt vetëm”.
Në fyt fle i dehur
kurmi i kësaj nate pagane.

KOZMOSI YNË

Nga gjendje
në qenie
më kthen ti.
Më rrotullon,
rrotullohem edhe unë.
Si toka rreth diellit
apo ti
si dielli rreth tokës sime?
Marramendemi të dy
në një qiell
pa qendër.
Në orbitat e njëri-tjetrit
duart tona.
Dy degë të verbra
kapen pas ajrit
dhe frymës që ndërruam dje.
Mbajmë njëri-tjetrin
me mish e dhëmbë
që të mos biem
nga qielli ynë.
Dashuria
nuk na kërkon tokën që shkelëm
por humbjen e njërit
në orbitën e tjetrit.

MOS U ZGJO

Mbi buzë
i kishte mbetur
një puthje e vjetër.
E preka
dhe koha u ça
si xham i fjetur.
Në fund të natës,
më tha :
“mos më zgjo”.

Të dy kishim vdekur
në të njëjtën kohë.

VODKA

Një car fle
nën akullin e Kremlinit,
ndërsa nata
i numëron gotat.
Vodka zbret në gjak
si një lëng pa ngjyrë
ne damaret e mpire.

Në fund të gotës
mbetet vetëm bora...
E bardhë,
E ftohtë,
E pashkrirë...

Zonjës Uilliam H. Grenfell të oborrit Taplou – Ledi Desborou

Ishte ditëlindja e infantës¹. Ajo sapo kishte mbushur dymbëdhjetë vjeç dhe dielli shndriste fort mbi kopshtet e pallatit.

Megjithëse ishte një princeshë e vërtetë dhe infanta e Spanjës, ajo kishte vetëm një ditëlindje çdo vit, porsi fëmijët e njerëzve më të varfër, ndaj edhe ishte e natyrshme për të gjithë vendin që kalimi i një dite vërtet të këndshme prej saj të përbënte një çështje me rëndësi të madhe. Dhe me të vërtetë ishte një ditë e këndshme. Tulipanët shtatlartë me vija qëndronin drejt mbi kërcenjtë e tyre, si ushtarë të rreshtuar në radhë të gjata, dhe duke i vështruar në mënyrë sfiduese trëndafilat, u thoshin: *“Ne jemi po aq të bukur sa ju tani.”* Fluturat ngjyrë vjollcë fluturonin përreth me pluhur ari nëpër krahë, duke vizituar secilën lule me radhë. Hardhucat e vogla dilnin prej të çarave të mureve dhe ngroheshin nën shkëlqimin e bardhë. Shegët ndaheshin e çaheshin me të nxehtin, duke shfaqur zemrat e tyre të gjakosura. Edhe limonët e verdhë, të zbehtë, që vareshin me shumicë mbi kornizat e drurëve të kalbura dhe përgjatë kalimeve të errëta të mbuluara, dukeshin se kishin marrë një ngjyrë më të pasur prej dritës së mrekullueshme të diellit. Pemët e magnolias po ashtu hapën lulet e tyre të mëdha, në trajtë globi, si prej fildishi të palosur, duke e mbushur ajërin me një aromë të ëmbël e të rëndë.

Vetë princesha e vogël shkonte lart e poshtë me miqtë e saj nëpër tarracë, dhe luante kukafshehti rreth vazove prej guri dhe statujave të vjetra të mbuluara me myshk. Në ditët e zakonshme asaj i lejohej të luante vetëm me fëmijët e të njëjtit rang me të, ndaj i duhej të luante përherë vetëm, ndërsa për ditëlindje i bëhej përjashtim. Mbreti kishte dhënë një urdhër që i lejonte asaj të ftonte cilindo nga miqtë e saj që dëshironte për të ardhur e për t’u argëtuar me të. Kishte një hijeshi madhështore tek këta fëmijë të hollë spanjoll ndërsa endeshin lirshëm: djemtë me kapele të zbukuruara me pendë të mëdha e pelerina të shkurtra që u valëviteshin, dhe vajzat që mbanin lart bishtat e fustaneve të tyre të gjata me motive dhe mbronin sytë nga dielli me erashka të mëdha ngjyrë të zezë dhe argjendi. Por infanta ishte më e hijshmjja prej të gjithave, dhe e veshura më me shije, sipas modës disi të rënduar të kohës. Fustani i saj ishte prej sateni gri. Fundi dhe mëngët e gjera e të fryra ishin të qëndisura dendur me fije argjendi, ndërsa korseti i ngurtë ishte i mbuluar me radhë perlash. Dy këpucëza me trëndafila të mëdhenj rozë dukeshin poshtë fustanit të saj teksa ecte. Në dorë mbante një erashkë stofi ngjyrë perle dhe rozë, ndërsa në flokët, të cilët i qëndronin mbi fytyrë si një aureolë floriri e zbehur, një trëndafil të bardhë.

Prej një dritareje në pallat mbreti i trishtuar dhe melankolik i vështronte të gjithë. Pas tij qëndronte i vëllai, Don Pedro i Aragonit, të cilin e urrente, ndërsa në krah të tij ishte ulur Inkuizitori i Madh i Granadës. Edhe më i trishtuar se zakonisht shfaqej mbreti ndërsa vështronte infantën, e cila përulej përpara oborrtarëve që mblidheshin, ose qeshte pas erashkës së saj me dukeshën e zymtë të Albukerkut, që e shoqëronte gjithmonë. Ai mendonte për mbretëreshën e re, mamanë e saj, e cila i dukej sikur jo shumë kohë më parë kishte ardhur prej shtetit të lumtur të Francës, dhe ndërkaq ishte shuar brenda shkëlqimit të zymtë të oborrit spanjoll, vetëm gjashtë javë pasi kishte lindur, përpara se të kishte mundësinë të shihte bajamet të çelnin për së dyti në pemishte, ose të shkulte frutat e vitit të dytë prej pemës së fikut që ndodhej në qendër të oborrit, tashmë të mbirë me bar. Aq e madhe kishte qenë dashuria e tij për të, sa nuk kishte lejuar dot as varrin që t’ia fshihte. Ajo ishte balsamosur prej një mjeku arap, të cilit në këmbim të shërbimit të tij i ishte falur jeta, (e cila, siç thuhej, i përkiste Zyrës së Shenjtë për herezi dhe dyshime për praktika magjike) dhe trupi i saj qëndronte ende mbi shtratin mortor të mbuluar me sixhade, në kishëzën prej mermeri të zi të pallatit, pikërisht ashtu siç e kishin sjellë murgjit atë ditë me erë të muajit mars, gati dymbëdhjetë vjet më parë. Një herë në muaj, mbreti, i veshur me një pelerinë të errët dhe me një fener në dorë, hynte brenda dhe gjunjëzohej pranë saj, duke thirrur: *“Mi reina! Mi reina!”* Duke shkelur ndonjëherë edhe etikën e rreptë që në Spanjë rregullon çdo veprim të jetës, e i vë kufij madje edhe hidhërimit të një mbreti. Ai i shtrëngonte duart e saj të zbehta e të stolisura

OSCAR WILDE

Ditëlindja e infantës

Përktheu: Orin Maxhari

me gurë të çmuar, në një agoni të egër dhimbjeje, dhe përpiquej të zgjonte me puthje të zjarra e të dëshpëruara atë fytyrë të ftohtë e të pikturuar.

Sot, atij iu duk se e pa sërish, ashtu siç e kishte parë për herë të parë në kështjellën e Fontenoblosë, kur ishte vetëm pesëmbëdhjetë vjeç, ndërsa ajo edhe më e re. Ata ishin fejuar zyrtarisht në atë rast nga përfaqësuesi i Papës, në prani të mbretit francez dhe të gjithë oborrit, dhe ai ishte kthyer në Eskorial duke mbajtur me vete një tufë të vogël flokësh të verdhë dhe kujtimin e dy buzëve fëminore që përkuleshin për t’i puthur dorën ndërsa hipte në karrocë. Më pas erdhi martesë, e kryer me ngut në Burgos (një qytet i vogël në kufirin mes dy shteteve), si dhe hyrja madhështore publike në Madrid, shoqëruar nga kremtimi i zakonshëm i meshës në kishën *“La Atoça”* dhe një *auto-da-fé*³ me solemnitet të jashtëzakonshëm, gjatë të cilit gati treqind heretikë (mes të cilëve kishte edhe shumë anglezë), iu dorëzuan autoriteteve civile për t’u djegur.

Padyshim që e kishte dashuruar atë marrëzisht, dhe, sipas mendimit të shumë vetave, në dëm të vendit të tij, i cili asokohe ishte në luftë me Anglinë për zotërimin e perandorisë së Botës së Re. Rrallëherë e lejonte jashtë fushëpamjes së tij. Për hir të saj, ai kishte harruar, ose dukej se kishte harruar, të gjitha çështjet e mëdha të shtetit, dhe, me atë verbëri të tmerrshme që pasioni u shkakton shërbëtorëve të tij, nuk kishte vënë re se ceremonitë, me të cilat përpiquej t’i pëlqente asaj, vetëm sa e përkeqësonin sëmundjen e çuditshme prej së cilës ajo vuante. Kur ajo vdiq, ai u shfaq për njëfarë kohe si dikush që kishte humbur arsyen. Në të vërtetë, nuk kishte asnjë dyshim se ai do të kishte abdikuar dhe do të ishte tërhequr në manastirin e madh të Granadës, i të cilit ishte tashmë *prior titullar*⁴, sikur të mos kishte pasur frikë ta linte infantën e vogël në mëshirën e të vëllait, mizoria e të cilit, madje edhe në Spanjë, ishte famëkeqe, dhe që dyshohej nga shumëkush se kishte shkaktuar vdekjen e mbretëreshës me anë të një pale dorezash të helmuara, të cilat ia kishte dhuruar me rastin e vizitës së saj në kështjellën e tij në Aragon. Edhe pas përfundimit të zisë trevjeçare, të cilën e kishte urdhëruar me dekret mbretëror në të gjitha zotërimet e tij, ai nuk pranonte kurrsesi që ministrat t’i flisnin për ndonjë aleancë të re. Madje, kur vetë perandori i dërgoi fjalë duke i ofruar për martesë dorën e mbesës së tij, arkidukeshës së hijshme të Bohemisë, ai u kërkoi ambasadorëve t’i thoshin zotërisë së tyre se mbreti i Spanjës ishte martuar tashmë me *Pikëllimin*, dhe se, ndonëse ajo ishte një nuse shterpë, ai e donte më shumë se *Bukurinë*. Një përgjigje kjo, e cila i kushtoi kurorës së tij provincat e pasura të Holandës, që pak kohë më pas, me nxitjen e perandorit, u ngritën kundër

³ *“Auto-da-fé”* ishte një ritual publik pendimi dhe dhënieje dënimi për heretikët nga Inkuizicioni spanjoll.

⁴ *“Prior Titullar”* është një titull nderi kishtar, i cili mbart një emër dhe gradë të lartë, por nuk ushtron asnjë pushtet mbi vetë institucionin.

tij nën udhëheqjen e disa fanatikëve të kishës së reformuar.

E gjithë jeta e tij martesore, me gëzimet e saj të hovshme e plot zjarr dhe me agoninë e tmerrshme të përfundimit të papritur, dukej se po i rikthehej në mendje sot, ndërsa vëzhgonte infantën duke luajtur në tarracë. Ajo i kishte të gjitha sjelljet e lezetshme të mbretëreshës: të njëjtën mënyrë kryeneçe të hedhjes së kokës prapa, të njëjtën gojë të bukur, të harkuar e krenare, të njëjtën buzëqeshje të mrekullueshme (*vrai sourire de France*⁵, padyshim), teksa ngrinte sytë herë pas here nga dritarja, apo zgjatte dorën e saj të vogël që t’ia puthnin zotërinjtë hijerëndë spanjollë. Por e qeshura e fëmijëve i vriste veshët, drita e fortë dhe e pamëshirshme e diellit tallte hidhërimin e tij, dhe një erë e rëndë erëzash të çuditshme, nga ato që përdorin balsamuesit, dukej se e ndotte (apo mos vallë ishte thjesht një përfytyrim?) ajrin e pastër të mëngjesit. Ai e mbuloi fytyrën me duar dhe, kur infanta ngriti sërish sytë, perdet ishin mbyllur dhe mbreti ishte larguar.

Ajo bëri një gjest të vogël pakënaqësie me buzë dhe ngriti supet. Vallë nuk mund të kishte qëndruar me të në ditëlindjen e saj? Ç’rëndësi kishin ato punët e kota shtetërore? Apo mos vallë kishte shkuar në atë kishëzën e zymtë, ku qirinjtë digjeshin gjithmonë dhe ku asaj nuk i lejohej kurrë të hynte? Sa e marrë nga ana e tij, kur dielli shkëlqente aq fort dhe të gjithë ishin kaq të lumtur! Përveç kësaj, ai do të humbiste ndeshjen shtirur me dema, për të cilën po binte tashmë boria, pa përmendur shfaqjen me kukulla dhe gjërat e tjera të mrekullueshme. Haxhai i saj dhe Inkuizitori i Madh ishin shumë më të arsyeshëm. Ata kishin dalë në tarracë dhe i bënë komplimente të këndshme. Kështu, ajo hodhi kokën e saj të hijshme mënjane dhe, duke e marrë Don Pedron për dore, zbriti ngadalë shkallët drejt një pavijoni të gjatë prej mëndafshi vjollcë, të ngritur në fund të kopshtit. Fëmijët e tjerë e ndiqnin sipas një rendi të rreptë, ku të parët vinin ata me emrat më të gjatë.

Një vargan djemsh fisnikë, të veshur si toreadorë, doli për ta pritur. Konti i ri i Tierra-Nuevas, një djalosh tejet i pashëm, rreth katërmbëdhjetë vjeç, pasi zbuloi kokën me gjithë hirin e një hidalgoje dhe fisniku të lartë spanjoll të lindur, e shoqëroi solemnisht drejt një karrigeje të vogël prej fildishi e të larë në ar, të vendosur mbi një podium të ngritur mbi arenën. Fëmijët u mblodhën rreth e rrotull, duke tundur lehtas erashkat e tyre të mëdhaja dhe duke pëshpëritur me njëri-tjetrin, ndërsa Don Pedro dhe Inkuizitori i Madh qëndronin te hyrja duke qeshur. Madje edhe dukësja (*Kamerera-Major* e quajtur), një grua e dobët, me tipare të ashpra dhe një jakë të rrumbullakët e të verdhë, nuk dukej aq e vrenjtur sa zakonisht. Një buzëqeshje e ftohtë i përshkonte fytyrën e rrudhur dhe e bënte t’i dridheshin buzët e holla e pa gjak.

Ishte padyshim një ndeshje e mrekullueshme

⁵ Përkthyer në shqip: *“Buzëqeshje e vërtetë franceze”*

me dema dhe, sipas mendimit të infantës, shumë herë më e bukur se ajo e vërteta që e kishin çuar të shihte në Sevillje, me rastin e vizitës së dukës së Parmës te i ati. Disa nga djemtë hidheshin e kërcenin mbi kuaj lodër të stolisur, duke tundur shtiza të gjata në të cilat ishin lidhur shirita shumëngjyrësh. Të tjerë ecnin në këmbë, duke valëvitur pelerinat e tyre të kuqe para demit dhe duke kërcyer lehtë mbi barrierë kur ai u turrej. Sa për vetë demin, ai ishte tamam si një dem i gjallë, ndonëse ishte bërë vetëm nga thupra dhe lëkurë. Ndonjëherë edhe vraponte nëpër arenë vetëm këmbët e pasme, gjë që asnjë dem i gjallë nuk do ta ëndërronte kurrë ta bënte. Ai bëri atë vërtet një ndeshje të shkëlqyer, dhe fëmijët u entuziazmuan aq shumë, saqë u ngritën në këmbë mbi stola, valëvitën shamitë e tyre prej dantelle dhe thirrën: *Bravo toro! Bravo toro!* po aq me mend sa të ishin njerëz të rritur. Megjithatë, në fund, pas një dyluftimi të gjatë (gjatë të cilit disa nga kuajt artificialë u shpuan tej e përtej dhe kalorësit e tyre u rrëzuan përtokë), konti i ri i Tierra-Nuevas e bëri demin të binte në gjunjë dhe, pasi mori lejen nga infanta për t’i dhënë *coup de grâce*⁶, ai e nguli shpatën e tij prej druri në qafën e kafshës me aq forcë, saqë koka u shkëput krejtësisht dhe zbuloi fytyrën e qeshur të vogëlushit *Monsieur de Lorraine*, djalit të ambasadorit francez në Madrid.

Më pas, arena u spastrua mes duartrokitjeve të shumta dhe kuajt artificialë të ngordhur u tërhoqën zvarrë me solemnitet nga dy shërbëtorë arap, të veshur me uniforma të verdha e të zeza. Pas një ndërprerjeje të shkurtër, gjatë së cilës një mjeshtër francez i akrobacisë dha një shfaqje mbi litar, në skenën e një teatri të vogël, të ndërtuar enkas për këtë rast, u shfaqën disa kukulla italiane që vunë në skenë tragjedinë gjysmë-klasike të *“Sofonisbës”*. Ata aktronin aq mirë dhe gjestet e tyre ishin aq të natyrshme, saqë në fund të shfaqjes sytë e infantës ishin mbushur plot me lot. Madje, disa nga fëmijët vërtet qanë dhe u desh t’i ngushëllonin me ëmbëlsira. Edhe vetë Inkuizitori i Madh u prek aq shumë, saqë nuk mundi të mos i thoshte Don Pedros se i dukej e patolerueshme që gjëra të bëra thjesht prej druri e dylli me ngjyra, e që viheshin në lëvizje mekanikisht me anë të telave, të ishin kaq të palumtura dhe të pësonin fatkeqësi kaq të tmerrshme.

Më pas doli një zhongler afrikan, i cili solli një shportë të madhe e të sheshtë, të mbuluar me një pëlhurë të kuqe. Pasi e vendosi atë në qendër të arenës, nxori nga çallma e tij një fyell të çuditshëm prej kallami dhe i ra atij. Pas pak çastesh, pëlhuara nisi të lëvizte dhe i shfaqën tingulli i fyellit bëhej gjithnjë e më i mprehtë, dy gjarpërinj ngjyrë jeshile e ari nxorën kokat e tyre të çuditshme në formë pyke dhe u ngritën ngadalë lart, duke u lëkundur në ritmin e muzikës, ashtu siç lëkundet një bimë në ujë. Fëmijët ama, u trembën disi nga majat e kokave të tyre me njolla dhe gjuhët që u dilnin me shpejtësi, ndaj u gëzuan shumë më tepër kur magjistari bëri që nga rëra të rritej një pemë e vogël portokalli, e cila nxori lule të bukura të bardha dhe vile me fruta të vërteta. Dhe kur ai mori erashkën e bijës së vogël të markezit *de Las-Torres* dhe e shndërroi në një zog blu, i cili fluturoi rreth e rreth pavijonit dhe këndoi, gëzimi dhe habia e tyre nuk kishin të sosur. Edhe *minueti* solemn, i interpretuar nga djemtë valltarë të kishës *“Nuestra Senora del Pilar”*, ishte magjepsës. Infanta nuk e kishte parë kurrë më parë këtë ceremoni të mrekullueshme, e cila zhvillohet çdo vit në muajin maj, para altarit të lartë të Virgjëreshës, për nder të saj. Në të vërtetë, askush nga familja mbretërore e Spanjës nuk kishte hyrë në katedralen madhështore të Saragosës që kur një prift i çmendur (për të cilin shumë besonin se ishte paguar nga Elizabeta e Anglisë) kishte tentuar t’i jepte princit të Asturias helm. Kështu, ajo vetëm e kishte dëgjuar të flitej për *“Vallen e Zonjës Sonë,”* siç quhej ajo, dhe me siguri që i ishte dukur një pamje e bukur. Djemtë mbanin veshje ceremoniale të stilit të vjetër prej kadifeje të bardhë. Kapelat e tyre të veçanta trekëndëshe ishin të zbukuruara me argjend dhe të kurorëzuara me pendë të mëdha struci, ndërsa bardhësia verbuese e kostumeve të tyre, teksa lëviznin nën dritën e diellit, theksohej edhe më shumë nga fytyrat e tyre të zeshkëta dhe flokët e gjatë e të zinj. Të gjithë mbetën të magjepsur nga dinjteti solemn me të cilin ata lëviznin, si dhe nga hirësia e rafinuar e gjesteve të tyre të ngadalta e përlujeve madhështore. Kur e përfunduan shfaqjen, ata hoqën kapelat e mëdha me pupla përpara Infantës. Ajo ua ktheu gjestin plot me nderim e mirësjellje dhe u zotua se do

¹ *“Infanta”* është një titull që u jepet vajzave të një monarku spanjoll.

² Përkthyer në shqip: *“Mbretëresha ime! Mbretëresha ime!”*

⁶ Përkthyer në shqip: *“Goditjen përfundimtare”*

të dërgonte një qiri të madh dylli në shenjtëroren e Zonjës Sonë të Pilarit, në shenjë mirënjohjeje për gëzimin që Ajo i kishte dhuruar.

Një grup egjiptianësh të pashëm (kështu quheshin në atë kohë ciganët) hyri më pas në arenë dhe, duke u ulur këmbëkryq në një rreth, filluan t´u binin lehtë ziterave⁷, duke lëvizur trupin në ritmin e melodisë dhe duke murmuritur, thuajse pa zë, një melodi të ulët e ëndërrimtare. Kur panë Don Pedron, disa e vështruan me vrer, e të tjerë të tmerruar (pasi, vetëm pak javë më parë, ai kishte urdhëruar varjen e dy pjesëtarëve të fisit të tyre në sheshin e tregut në Sevilje), por infanta e hijshme i magjepsi teksa mbështetej pas dhe hidhte vështrike mbi erashkën e saj me sytë e mëdhenj blu. Ata ishin të bindur se një vajzë aq e bukur nuk mund të tregohej mizore ndaj askujt, ndaj vazhduan të luanin shumë butë, duke prekur lehtësisht telat e ziterave me thonjtë e tyre të gjatë e të mprehtë. Kokat filluan t´u vareshin sikur t´i zinte gjumi. Papritur, me një klithmë aq të mprehtë saqë të gjithë fëmijët u trembën dhe dora e Don Pedros u shtrëngua mbi dorezën prej *agati*⁸ të hanxharit të tij, ata u ngritën në këmbë dhe filluan të vërtiteshin furishëm përreth, duke rrahur dajretë e tyre dhe duke kënduar një këngë dashurie të egër në gjuhën e tyre të çuditshme dhe grykore. Pastaj, me një shenjë tjetër, të gjithë u hodhën sërish përtokë dhe qëndruan aty krejt të palëvizshëm. Tingëllima e mbytur e ziterëve ishte e vetmja gjë që e prishte heshtjen. Pasi e bënë këtë disa herë, u zhdukën për një çast dhe u kthyen përsëri duke tërhequr me zinxhir një ari ngjyrë kafe me qime të shpupurisa dhe duke mbajtur mbi supe disa majmunë të vegjël. Ariu qëndronte mbi kokë me përqëndrimin më të madh, ndërsa majmunët bënëin lloj-lloj marifetesh gazmore me dy djem ciganë që dukeshin se ishin të zotët e tyre. Ata dyluftonin me shpata të vogla, qëllonin me armë dhe kryenin ushtrime ushtarake, si vetë roja personale e mbretit. Në fakt, ciganët patën një sukses të madh.

Por pjesa më gazmore e gjithë argëtimit të mëngjesit ishte padyshim vallëzimi i xhuxhit të vogël. Kur ai hyri me hapa të pasigurt në arenë, duke u lëkundur mbi këmbët e tij të shtrembra dhe duke tundur kokën e madhe e të deformuar herë në njërën anë e herë në tjetrën, fëmijët shpërthyen në të qeshura dhe vetë infanta qeshi aq shumë, saqë *kamerera* u detyrua t´i kujtonte se, ndonëse në Spanjë kishte pasur raste të shumta kur një bijë mbreti kishte derdhur lot para të barabartëve të saj, nuk kishte asnjë rast që një princeshë me gjak mbretëror të shfaqte një gëzim të tillë para atyre që ishin të rangut më të ulët se ajo. Xhuxhi ishte vërtet tejet tërheqës (edhe në oborrin spanjoll, të shquar gjithmonë për pasionin e tij të kultivuar ndaj së tmerrshmes, nuk ishte parë kurrë një përbindësh i vogël kaq fantastik). Ishte shfaqja e tij e parë po ashtu. Ai ishte gjetur vetëm një ditë më parë, teksa endej nëpër pyll, nga dy fisnikë që rastisën të ishin duke gjuajtur në një pjesë të largët të pyllit të madh që rrethonte qytetin, dhe ishte marrë prej tyre e dërguar në pallat si një surprizë për infantën. I ati, i cili qe një qymyrtar i varfër, ishte tejet i kënaqur që po e hiqte qafe një fëmijë kaq të shëmtuar e të pavlerë. Ndoshta gjëja më gazmore tek ai ishte mungesa e plotë e vetëdijes për famjen e vet groteske. Ai dukej mjaft i lumtur dhe plot gjallëri. Kur fëmijët qeshnin, ai qeshte po aq lirshëm dhe me po aq gëzim sa ata. Në fund të çdo valleje, u bënte të gjithëve nga një përkulje qesharake, duke buzëqeshur dhe duke tundur kokën drejt tyre, a thua se ishte vërtet njëri prej tyre e jo një krijesë e vogël e shfytëruar, të cilën *Natyra*, në ndonjë çast humori, e kishte krijuar që të tjerët të talleshin me të. Sa për infantën, ajo e magjepste atë plotësisht. Ai nuk mund t´i hiqte dot sytë prej saj dhe dukej sikur vallëzonte vetëm për të. Kur, në fund të shfaqjes, (teksa kujtonte se si i kishte parë zonjat e mëdha të oborrit t´u hidhnin buqeta lulesh Kafarellit, këngëtarit të famshëm italian me zë të lartë, të cilin papa e kishte dërguar nga kapela e tij në Madrid për të shëruar melankolinë e mbretit me ëmbëlsinë e zërit të tij), ajo e hoqi trëndafilin e bukur të bardhë nga flokët dhe, pjesërisht për shaka e pjesërisht për të ngacmuar *kamereran*, ia hodhi atij me buzëqeshjen e saj më të ëmbël, ai e mori shumë seriozisht. E shtrëngoi lulen te buzët e tij të ashpra, vuri dorën në zemër dhe u gjunjëzua para saj, me një buzëqeshje të gjerë që i shkonte vesh më vesh dhe me sytë e tij të vegjël e të gjallë që shkëlqenin nga kënaqësia.

Ky gjest i kishte bërë aq shumë përshtypje Infantës, saqë vazhdonte të qeshte edhe shumë kohë pasi xhuxhi i vogël kishte dalë me vrap nga arena, dhe i kishte shprehur xhaxhait të saj dëshirën që vallëzimi të përsëritej menjëherë. Por *kamerera*, me pretekstin se dielli ishte tepër i fortë, vendosi se do të ishte më mirë që madhëria e saj të kthehej pa vonesë në pallat, ku tashmë ishte përgatitur një gosti e mrekullueshme për të, bashkë me një tortë ditëlindjeje, e cila mbante kudo inicialet e saj të punuara me sheqer të ngjyrosur dhe një flamurth të bukur argjendi që valëvitej në majë. Infanta u ngrit me shumë dinjitet dhe, pasi dha urdhër që xhuxhi i vogël të kërcente sërish për të pas orës së *siestës* dhe shprehu falenderimet e saj ndaj kontit të ri të Tierra-Nuevas për pritjen e këndshme, u kthye në dhomat e saj, ndërsa fëmijët e ndiqnin sipas të njëjtit rend me të cilin kishin hyrë.

Kur xhuxhi i vogël dëgjoi se do të vallëzonte për herë të dytë para Infantës, me urdhrin e saj të prerë, u krenua aq shumë sa vrapoi në kopësht duke e puthur trëndafilin e bardhë në një ekstazë gëzimi të absurde e qesharake, duke bërë gjestë gëzimi tejet të pagdhendura e të shkujdesura.

Lulet ishin mjaft të zemëruara që ai kishte guxuar të hynte në shtëpinë e tyre të bukur, dhe kur e panë duke kërcyer lart e poshtë nëpër shtigje e duke tundur krahët mbi kokë në atë mënyrë qesharake, nuk mundën t´i përmbanin ndjenjat e tyre.

“Ai është vërtet tepër i shëmtuar për t´u lejuar të luajë aty ku gjendemi ne,” thanë tulipanët.

“Ai duhet të pijë lëng lulëkuqeje dhe të bjerë në gjumë për një mijë vjet,” thanë zambakët e mëdhenj e të kuq flakë, të cilët u nxehën e u zemëruan shumë.

“Ai është një tmerr i vërtetë!” klithi Kaktusi. *“Pse është aq i*

^[1] Ziteri është një lloj instrumenti me tela

^[2] “Agati” është një lloj kuarci (gur i çmuar)

deformuar dhe i shtypur? Kokën e ka në përpjestim të zhdrejtë me këmbët. Më bën të ndihem i gjithi me gjemba. Nëse më afrohet, kam për ta shpuar.”

“Dhe ai ka një nga të çelurat e mia më të bukura.” shtoi bima e trëndafilit të bardhë. *“Ia dhashë vetë Infantës këtë mëngjes, si dhuratë për ditëlindje, dhe ai ia ka vjedhur.”* Dhe nisi të thërriste: *“Hajdut, hajdut, hajdut!”* me sa i mbante zëri.

Edhe barbarozat e kuqe, të cilat zakonisht nuk mbaheshin me të madhe dhe dihej se kishin vetë një mori të afërmish të varfër, u tkurrën nga neveria kur e panë, dhe kur manushaqet vunë në dukje se, ndonëse ai ishte pa dyshim tejet i shëmtuar, prapëseprapë nuk kishte ç´të bënte për këtë, ato u përgjigjën me mjaft të drejtë se ky ishte pikërisht defekti i tij kryesor dhe se nuk kishte asnjë arsye për ta admiruar dikë vetëm pse gjendja e tij ishte e pashërueshme. Madje, edhe disa prej vetë manushaqeve mendonin se shëmtia e xhuxhit të vogël ishte sfiduese, dhe se ai do të ishte treguar më i sjellshëm po të dukej i trishtuar, ose të paktën i shqetësuar, në vend që të hidhej gëzueshëm dhe të merrte poza kaq groteske e qesharake.

Sa për orën e vjetër të diellit (një individ vërtet i jashtëzakonshëm, që dikur i kishte treguar orën vetë perandorit Karl V), ajo mbeti aq e shtangur nga pamja e xhuxhit të vogël, saqë për pak sa nuk harroi të shënonte dy minuta të plota me gishtin e saj të gjatë e hijezues. Madje, nuk mundi të mos i thoshte dot palloit të madh e të bardhë si qumështi, i cili po shijonte rrezet e diellit mbi parmak, se të gjithë e dinin që fëmijët e mbretërve ishin mbretër, ndërsa fëmijët e qymyrtarëve ishin qymyrtar, dhe se ishte absurde të pretendohej e kundërta. Një pohim me të cilin palloi u pajtua aq shumë, sa bërtiti: *“Sigurisht, sigurisht!”* me një zë aq të lartë e të ashpër, saqë peshqit e artë, që jetonin në pellgun e shatërvanit me ujë të freskët, nxorën kokat nga uji dhe i pyetën Tritonët gjigantë prej guri se çfarë dreqin po ndodhte.

Kurse zogjtë, për habi, e pëlqenin. Ata e kishin parë shpesh në pyll, duke kërcyer si një elf pas gjetheve që vërtiteshin, ose të strukur në zgavrën e ndonjë lisi të vjetër, duke ndarë lajthitë e tij me ketrat. Atyre nuk u bënte aspak përshtypje fakti se ai ishte i shëmtuar. Madje edhe vetë bilbili, që këndonte aq ëmbël në pemëtoret me portokaj gjatë natës, sa ndonjëherë edhe vetë hëna ulej për ta dëgjuar, nuk ishte ndonjë gjë e veçantë për t´u parë. Përveç kësaj, ai ishte treguar i sjellshëm me ta, dhe gjatë atij dimri tejet të ashpër, kur në pemë nuk kishte më kokrra, toka ishte bërë e fortë si hekuri, e ujqërit kishin zbritur deri te portat e qytetit në kërkim të ushqimit, ai nuk i kishte harruar kurrë, por gjithmonë u jepte thërrime nga thela e tij e vogël e bukës së zezë dhe ndante me ta çfarëdo mëngjesi të thjeshtë që kishte.

Ndaj ata fluturonin rreth e qark tij, duke ia prekur lehtas faqen me krahë teksa kalonin, dhe cicëronin me njëri-tjetrin. Xhuxhi i vogël ishte aq i gëzuar, sa nuk u përmbajt dot pa u treguar trëndafilin e bukur të bardhë, dhe pa u thënë se vetë infanta ia kishte dhënë, sepse ajo e donte.

Ata nuk kuptonin asnjë fjalë nga ato që thoshte ai, por kjo nuk kishte rëndësi, sepse e anonin kokën mënjanë dhe shfaqeshin të vëmendshëm, që është po aq e vlefshme sa ta kuptosh diçka, e madje shumë më e lehtë.

Edhe hardhucat e pëlqyen jashtë mase dhe, kur ai u lodh së vrapuari e u shtri në bar për të pushuar, ato lozën e kërcyen mbi të, duke u përpjekur ta argëtonin sa më mirë që mundeshin.

“Jo të gjithë mund të jenë të bukur si hardhucat,” thoshin ato. *“Do të ishte e tepërt të prisje një gjë të tillë. Dhe, sado absurde të duket, ai në të vërtetë nuk është aq i shëmtuar, me kusht, natyrisht, që njeriu t´i mbyllë sytë e të mos e shikojë.”*

Hardhucat ishin jashtëzakonisht filozofike nga natyra dhe shpesh rrinin duke u menduar me orë të tëra, kur nuk kishin asgjë tjetër për të bërë ose kur binte më shumë shi se duhej për të dalë jashtë.

Megjithatë, lulet ishin tejet të irrituara nga sjellja e tyre dhe nga sjellja e zogjve. *“Kjo vetëm sa tregon,”* thanë ato, *“se çfarë efekti vulgarizues ka ky vrapim e fluturim i pandërprerë. Njerëzit e edukuar mirë qëndrojnë gjithmonë pikërisht në të njëjtin vend, ashtu siç bëjmë ne. Askush nuk na pa kurrë duke u hedhur lart e poshtë nëpër shtigje, apo duke vrapuar me vrull nëpër bar pas pilivesave. Kur duam të ndërrojmë ajrin, thërrasim kopshtarin dhe ai na çon në një lehe tjetër. Kjo është gjëja më e denjë, dhe mënyra si duhet të jetë. Por zogjtë dhe mrekuallueshme në të njohin qetësinë e qëndrimit në një vend. Madje, zogjtë nuk kanë as adresë të përhershme. Ata janë thjesht endacakë, siç janë ciganët, ndaj edhe duhet të trajtohen në të njëjtën mënyrë.”*

Ato i ngritën hundët përpjetë, morën një pamje tejet fodulle dhe u gëzuan pa masë kur, pas pak kohësh, panë xhuxhin e vogël të ngrihej me mundim nga bari dhe të kalonte përmes tarracës drejt pallatit.

“Padyshim që duhet mbajtur brenda për gjithë pjesën e mbetur të jetës së tij,” thanë ato. *“Shikojani kurrizin e kërrusur dhe këmbët e shtrembra,”* dhe filluan të qeshnin nën zë.

Por xhuxhi i vogël nuk merrte vesh asgjë nga këto. Ai i donte pa masë zogjtë e hardhucat, dhe mendonte se lulet ishin gjërat më të mrekullueshme në të gjithë botën, përveç, sigurisht, infantës. Ajo i kishte dhuruar trëndafilin e bukur të bardhë dhe e donte atë, e kjo bënte një ndryshim të madh. Sa shumë do të kishte dashur të kishte shkuar me të! Ajo do ta kishte vendosur atë në krahun e saj të djathtë dhe do t´i kishte buzëqeshur, e për këtë nuk ai do të ishte larguar kurrë nga ana e saj, por do ta kishte bërë shoqe loje dhe do t´i kishte mësuar lloj-lloj trukesh të këndshme. Sepse, ndonëse nuk kishte qenë kurrë më parë në një pallat, ai dinte shumë gjëra të mrekullueshme. Ai mund të bënte kafaze të vogla prej kallamishtesh për karkalecat që të këndonin brenda tyre, si edhe të shndërronte bambunë e gjatë me nyje në atë fyell që Pani dëshironte aq shumë ta dëgjonte. Ai e njihte zërin e çdo zogu dhe mund t´i thërriste gargulleshat nga maja e pemës apo çafkat nga kënetat. Ai i njihte gjurmët e çdo kafshe dhe mund ta ndiqte lepurin nga gjurmët e tij të lehta, ndërsa derrin e egër nga gjethet

e shkelura. Të gjitha vallet e egra ai i njihte: vallen e çmendur me veshje të kuqe nën shoqërinë e vjeshtës, vallen e lehtë me sandale blu mbi fushat e misrit, vallen me kurora dëbore të bardhë në dimër dhe vallen e luleve nëpër pemishte gjatë pranverës. Ai e dinte se ku i bënin foletë pëllumbat dhe, një herë, kur një gjahtar kishte kapur në kurth zogjtë prindër, ai vetë i kishte rritur të vegjlit dhe u kishte ndërtuar një fole në zgavrën e një vidhi të krasitur. Ata ishin të butë dhe ushqeheshin prej duarve të tij çdo mëngjes. Ajo do t´i pëlqente ata, si dhe lepujt që vraponin andej-këndej mes fierit të gjatë, laraskat me pendë ngjyrë çeliku e sqep të zi, iriqët që mund të mblidheshin si topa me gjemba, dhe breshkat e mëdha e të mençura që lëviznin ngadalë, duke tundur kokën dhe duke kafshuar gjethet e reja. Po, ajo patjetër duhet të vinte në pyll e të luante me të. Ai do t´i jepte shtratin e tij të vogël dhe do të qëndronte roje jashtë dritares deri në agim, për t´u siguruar që bagëtia e egër me brirë të mos e dëmtonte, e as ujqërit e dobët e të uritur të mos i afroheshin shumë kasolles. Më pas ai do të hapte grilat dhe ta zgjonte, e ata do të dilnin jashtë të kërcenin së bashku gjithë ditën. Nuk ishte aq pyll i vetmuar. Me raste, përmes vendit mund të kalonte ndonjë peshkop mbi mushkën e tij të bardhë, duke lexuar një libër të pikturuar. Herë pas here kalonin mbajtësit e skifterave me kapele prej kadifeje të gjelbër dhe xhupa prej lëkure dreri, duke mbajtur zogjtë në kyçet e dorës. Në kohën e vjeljes vinin shtypësit e rrushit, me duar e këmbë ngjyrë vjollcë, të mbuluara me gjethe të shndritshme dhe lëkura prej frutit. Qymyrtarët rrinin ulur rreth mangallëve të tyre të mëdhenj gjatë natës, duke vëzhguar trungjet e thata që digjeshin ngadalë në zjarr dhe duke pjekur gështenja, ndërsa grabitësit dilnin nga shpellat e tyre dhe argëtoheshin me ta. Një herë, gjithashtu, kishte parë një vargan të bukur që shkonte përgjatë rrugës së gjatë e me pluhur drejt Toledos. Murgjit ecnin përpara duke kënduar ëmbël dhe duke mbajtur flamuj të ndritshëm e kryqe prej ari. Pastaj vinin ushtarët me parzmore argjendi, të armatosur me pushkë e shtiza, në mes të së cilëve ecnin tre burra zbashur, të veshur me petka të çuditshme të verdha, të pikturuara gjithandej me figura të mrekullueshme, të cilët mbanin në duar qirinj të ndezur. Në pyll kishte shumë gjëra për të parë dhe, kur ajo të lodhej, ai do t´i gjente ndonjë shtrat të butë me myshk, ose do ta mbante në krahë, sepse ishte shumë i fuqishëm, ndonëse e dinte që nuk ishte i gjatë. Ai do t´i bënte asaj një gjerdan me kokrra të kuqe, po aq të bukura sa kokrrat e bardha që mbante në fustan, e kur të lodhej me to, mund t´i hidhte, dhe ai do t´i gjente të tjera. Ai do t´i sillte asaj kupa të bëra prej frytit të lisit, fillikate të lara me vesë dhe dhe krimba të ndritshëm që të bëheshin si yje në arin e zbehtë të flokëve të saj.

Por ku ishte ajo? Ai e pyeti trëndafilin e bardhë, por ai nuk i dha asnjë përgjigje. I gjithë pallati dukej sikur flinte. Edhe aty ku grilat nuk ishin mbyllur, perdet e rënda ishin vendosur para dritareve për të penguar dritën e fortë. Ai u end gjithandej duke kërkuar ndonjë vend nga ku mund të hynte dhe, më në fund, pa një derë të vogël që qëndronte hapur. Hyri brenda dhe e gjeti veten në një sallë madhështore, shumë më madhështore, druhej ai, sesa pylli, pasi kishte shumë më tepër zbukurime të arta gjithandej. Madje edhe dyshemeja ishte prej gurësh të mëdhenj me ngjyra, të bashkuar në njëfarë modeli gjeometrik. Por infanta e vogël nuk ndodhej aty. Aty kishte vetëm disa statuja të mrekullueshme të bardha, të cilat e vështronin atë nga lart prej piedestaleve të tyre, me sy të trishtë e të zbrazët dhe buzë që qeshnin në një mënyrë të çuditshme.

Në fund të sallës varej një perde prej kadifeje të zezë, e qëndisur me motive dielli e yje (simbolet e preferuara të Mbretit, mbi ngjyrën që ai donte më së shumti). Ndoshta ajo po fshihej pas saj? Ai do ta provonte.

Kështu, ai kaloi me kujdes dhe e tërhoqi mënjanë. Jo. Pas saj kishte vetëm një dhomë tjetër, edhe më të bukur në sytë e tij se ajo në të cilën ndodhej. Muret ishin të veshura me një tapiceri të gjelbër, me figura të shumta që paraqitnin një skenë gjuetie (vepër e disa artistëve flamandë që kishin punuar më shumë se shtatë vjet për realizimin e saj). Ajo kishte qenë dikur dhoma e *Jean le Fou*, atij mbreti që ishte aq i dhënë pas gjuetisë, sa në delirin e tij ishte rrekur shpesh t´u hipte kuajve të stërmëdhenj që ngriheshin përpjetë, dhe të tërhiqte përtokë drerin mbi të cilin hidheshin zagarët e mëdhenj, duke i rënë bririt të tij të gjuetisë e duke goditur me kamë drerin e zbehtë që ikte fluturimthi. Tani ajo përdorej si sallë këshilli dhe mbi tryezën qendrore ndodheshin dosjet e kuqe të ministrave, të stampuara me tulipanët e artë të Spanjës, si dhe me stemat e emblemat e Habsburgëve.

Xhuxhi i vogël shikonte përreth me habi dhe druhej të vazhdonte. Kalorësit e çuditshëm, të heshtur, që galoponin aq shpejt përmes hapësirave të gjata të pyllit pa lëshuar asnjë zhurmë, i dukeshin si ato fantazma të tmerrshme për të cilat kishte dëgjuar të flisnin qymyrtarët, *Kompraçoset*, të cilat gjuanin vetëm natën dhe, nëse ndeshnin ndonjë njeri, e shndërronin në drenushë dhe viheshin pas. Por ai mendoi për Infantën e bukur dhe mori guxim. Donte ta gjente vetëm dhe t´i thoshte se edhe ai e donte. Ndoshta ajo ndodhej në dhomën ngjitur.

Ai vrapoi mbi qilimat e butë dhe hapi derën. Jo. Ajo nuk ishte as këtu. Dhoma ishte e gjitha bosh.

Ishte një dhomë froni, e cila përdorej për pritjen e ambasadorëve të huaj, kur mbreti (i cili kohët e fundit nuk e kishte bërë shpesh), pranonte t´u jepte atyre një audiencë personale. E njëjta dhomë ku, shumë vite më parë, ishin shfaqur të dërguar nga Anglia për martesën e mbretëreshës së tyre (e cila në atë kohë ishte një nga sovranet katolike të Evropës) me djalin më të madh të perandorit. Muret ishin veshur me letër Kordobe të praruar, dhe një llambadar i larë në ar me degëzime për treqind qirinj, varej nga tavani bardhezi. Nën një pëllhurë të gjerë e të artë, ku ishin qëndisur luanë e kulla të Kastiljes, lartohej vetë froni, i mbuluar nga një shtresë e pasur prej kadifeje të zezë, e stolisur me tulipanë argjendi, dhe përgjatë thekut të saj me argjend e margaritarë. Mbi shkallën e dytë të fronit ishte vendosur stoli i gjunjëzimit për infantën, me jashtëkun e tij prej pëllhure me fije argjendi. Më poshtë se ai, dhe jashtë rrethit

të pëlhurës ceremoniale, qëndronte karrigia e përfaqësuesit të papës (të vetmit që kishte të drejtën të ulej në praninë e mbretit gjatë çdo ceremonie publike), kapela prej kardinali e së cilit, me xhufkat e ngatërruara ngjyrë të kuqe të ndezur, qëndronte mbi një stol të vogël ngjyrë vjollcë, përballë. Në mur, përballë fronit, varej një portret i Karlit të V-të me veshje gjuetie dhe me një qen të madh të rracës mastif në krah, ndërsa në qendër të murit tjetër ndodhej një pikturë e Filipit të II-të që priste homazhet e Holandës⁹. Mes dritareve qëndronte një kabinet i zi, me pllaka fildishi, mbi të cilat ishin gdhendur figurat nga “Vallja e Vdekjes” e Holbainit (sipas fjalëve të disa njerëzve, nga dora e vetë atij mjeshtri të famshëm).

Por xhuxhi i vogël nuk e çante kokën aspak për gjithë këtë madhështi. Ai nuk do ta kishte dhënë trëndafilin e tij as për të gjitha perlat e pëlhurës. Madje, nuk do të kishte dhënë as edhe një petal të vetëm të bardhë të trëndafilit për vetë fronin. Ajo që donte ishte ta shihte infantën para se ajo të zbriste dhe t’i kërkonte të ikte me të pasi të kishte mbaruar vallëzimin. Në pallat ajri ishte i rëndë, kurse në pyll era frynte e lirë dhe rrezet e diellit, me duar endacake prej floriri, mënjanonin gjeteth që luhateshin. Kishte lule në pyll po ashtu. Ndoshta jo aq të bukura sa ato të kopshtit, por me një aromë më të ëmbël, si zmylbat në fillim të pranverës, që i mbushnin me valëzime vjollcë luginat e freskëta dhe kodrinat me bar, ose lulet e tjera të verdha që strehoheshin në tufa të vogla rreth rrënjëve të përdredhura të lisave, ose latrapecat e ndritshme, veronikat blu dhe iriset në ngjyrë jargavani e ari. Kishte lule gri që vareshin nëpër pemët e lajthive, dhe të tjera që përkuleshin nën peshën e rëndë të bletëve që vërtiteshin brenda tyre. Gështenja kishte majat e saj me yje të bardhë, ndërsa murrizi, hënat e tij të zbehta plot bukuri. Po, me siguri ajo do të vinte, nëse ai do të mund ta gjente! Ajo do të vinte me të në pyllin e bukur dhe, gjatë gjithë ditës, ai do të kërcente për t’i sjellë gëzim. Një e qeshur i vezulloi sytë prej atij mendimi, dhe më pas kaloi në dhomën ngjitur.

Nga të gjitha dhomat, kjo ishte më e ndritshmja dhe më e bukura. Muret ishin të veshura me damaskë nga Luka me lule rozë, të zbukuruara me figura zogjsh dhe me lule të vogla e delikate prej argjendi. Mobiliet ishin prej argjendi po ashtu, të zbukuruara me kurora lulesh të punuara imët dhe me figura Kupidësh që lëkundeshin. Përpara dy oxhaqeve qëndronin sipërfaqe të mëdha ruajtëse, të qëndisura me papagaj e pallonj, dhe dyshemeja prej oniksi në të gjelbër deti, e cila dukej sikur humbiste thellë në largësi. Ai këtu nuk ishte vetëm. Duke qëndruar nën hijen e hyrjes, në skajin më të largët të dhomës, ai pa një figurë të vogël që po e vëzhgonte. Zemra po i rrihte fort dhe nga gëzimi i shpëtoi një britmë teksa dilte në dritën e diellit. Ndërsa ai lëvizte, figura bënte po të njëjtën gjë, derisa iu bë e qartë.

Infanta! Ishte një përbindësh. Përbindëshi më grotesk që kishte parë ndonjëherë. Me një trup të formuar ndryshe nga të tjerët. Me kurriz të dalë dhe gjymtyrë të shtrembra. Me një kokë të madhe që i varej rëndshëm dhe me një tufë flokësh të zinj. Xhuxhi i vogël u vrenjt dhe përbindëshi u vrenjt gjithashtu. Ai qeshi, dhe

9 Kur një sovran i ri trashëgonte provincat e Holandës, ai ndërmerre një turne mbretëror të njohur si *Blijde Inkomst* (*Hyrja e Gëzueshme*). Gjatë kësaj, shtetet dhe qytetet e Holandës betoheshin zyrtarisht për besnikëri ndaj sundimtarit të ri.

përbindëshi qeshi bashkë me të, duke i mbajtur duart mbi ije, porsi ai vetë. Ai i bëri një përkulje tallëse, dhe tjetri i ktheu një përkulje të ulët e plot nderim. Ai shkoi drejt përbindëshit, e përbindëshi shkoi drejt tij, duke imituar çdo hap që ai bënte dhe duke ndaluar kur ai vetë ndalonte. Ai qeshi me të madhe, vrapoi përpara dhe zgjati dorën. Dora e përbindëshit preku të tijën, dhe ishte e ftohtë si akulli. Ai u tremb, dhe u përpoq ta lëvizte dorën, por ajo sa herë takohej me atë të tjetrit. Ai u përpoq ta shtynte tej, por diçka e lëmuar dhe e fortë e ndalonte. Fytyra e përbindëshit ndodhej tani fare pranë asaj të tij, dhe dukej e tmerruar. Ai i largoi flokët nga sytë. Përbindëshi e imitoi atë. Ai u përpoq ta godiste, por përbindëshi ia kthente çdo goditje mbrapsht. Ai e urrente atë. Përbindëshi i bënte grimasa të shëmtuara. Ai u tërhoq dhe tjetri u zmbraps.

Çfarë është? Ai u mendua për një çast dhe më pas i hodhi sytë rreth e rrotull në pjesët e tjera të dhomës. Ishte e çuditshme, por gjithçka dukej se e kishte shëmbëllimin e saj në këtë mur të padukshëm prej uji të kthjellët. Po, përsëriteshin pikturë pas pikturë dhe divan pas divani. Fauni që flinte në pjesën e strukur brenda murit pranë derës kishte vëllain e tij binjak që gjithashtu flinte, ndërsa Venera¹⁰ prej argjendi, e cila qëndronte në dritën e diellit, i shtrinte krahët drejt një Venere tjetër po aq të hijshme sa ajo vetë.

A ishte eko? Ai kishte thirrur një herë në luginë dhe ajo i ishte përgjigjur fjalë për fjalë. A mund ta imitonte ekoja syrin, ashtu siç imitonte zërin? A mund të krijonte një botë imituese, krejt si bota reale? A mund të kishin ngjyrë, jetë dhe lëvizje hijet e gjërave? Mos vallë... ?

Ai u trondit dhe, duke nxjerrë nga gjoksi trëndafilin e bukur të bardhë, u kthye dhe e puthi. Përbindëshi kishte një trëndafil të vetin, identik në çdo petal! E puthi me të njëjtat puthje dhe e shtrëngoi pas zemrës me gjepte të tmerrshme.

Kur e kuptoi të vërtetën, ai lëshoi një klithmë të egër dëshpërimi dhe u rrëzua përtokë duke qarë me dënësë. Pra ishte ai vetë që e kishte trupin të deformuar e gungaç, që dukej i neveritshëm dhe grotesk. Përbindëshi ishte vetë ai. Pikërisht atë po tallnin të gjithë fëmijët, madje edhe princesha e vogël, që ai mendonte se e donte. Edhe ajo thjesht po tallej me shëmtinë e tij dhe po argëtohej me gjymtyrët e tij të shtrembëruara. Pse nuk e kishin lënë në pyll, ku nuk kishte asnjë pasqyrë që t’i tregonte se sa i neveritshëm ishte? Pse nuk e kishte vrarë i ati, në vend që ta shiste për turpin e tij? Lotët e nxehtë i rridhnin faqeve dhe ai e bëri copë-copë trëndafilin e bardhë. Përbindëshi bëri të njëjtën gjë dhe i shpërndau petalet në ajër. Shëmbëllimi i zvarritej përtokë dhe, kur ai e shikoi, tjetri e vështroi me një fytyrë të shtrembëruar nga dhimbja. Ai u largua, që të mos e shihte, dhe i mbuloi sytë me duar. U zvarrit, si ndonjë krijesë e plagosur, drejt hijes dhe u shtri aty duke rënkuar.

Pikërisht në atë çast, vetë infanta hyri brenda bashkë me miqtë e saj përmes dritares së hapur, dhe kur e panë xhuxhin e vogël e të shëmtuar përtokë duke i rënë dyshemesë me grushta, në mënyrën më fantastike e të ekzagjeruar, nisën të qeshnin me të madhe, e hapën vend përreth për ta vëzhguar.

“Kërcimi i tij ishte qesharak.” tha infanta. *“Por aktrimi i tij është edhe më qesharak. Vërtet, ai duket po aq i mirë sa kukullat. Veçse, më pak natyral.”* dhe tundi erashkën e saj e më pas duartrokiti.

10 Perëndesha e bukurisë, Afërdita.

Por xhuxhi i vogël nuk e ngriti kurrë kokën. Ofshamat e tij u bënë gjithnjë e më të dobëta dhe papritur ai nxori një gulçim të çuditshëm dhe shtrëngoi brinjët. Më pas ra përsëri dhe mbeti krejt i palëvizshëm.

“Kjo po që ishte e shkëlqyer.” tha infanta. *“Por tani ti duhet të vallëzosh për mua.”*

“Po.” thanë të gjithë fëmijët. *“Ti duhet të ngrihesh e të kërcesh, sepse je po aq i shkathët sa majmunët dhe shumë herë më qesharak.”*

Por xhuxhi i vogël nuk u përgjigj. Infanta përplasi këmbën në tokë e thirri xhaxhain e saj, i cili po shëtiste në terracë me kryeshërbëtorin e oborrit, duke lexuar disa shkresa që sapo kishin mbërritur nga Meksika, ku ishte themeluar së fundmi Zyra e Shenjtë.

“Xhuxhi im i vogël e qesharak po mban mëri.” i tha ajo. *“Duhet ta zgjoni dhe t’i thoni të kërcejë për mua.”*

Ata shkëmbyen buzëqeshje dhe hynë brenda me hapa të lehtë. Don Pedro u përkul dhe i ra xhuxhit në faqe me dorezën e tij të qëndisur.

“Duhet të vallëzosh.” i tha. *“petit monsire”¹¹. Duhet të vallëzosh. Infanta e Spanjës dhe e Indive dëshiron të argëtohet.”*

Por xhuxhi i vogël nuk lëvizi kurrë. *“Duhet dërguar dikush për të sjellë xhelatin.”* tha Don Pedro me lodhje dhe u kthye në terracë.

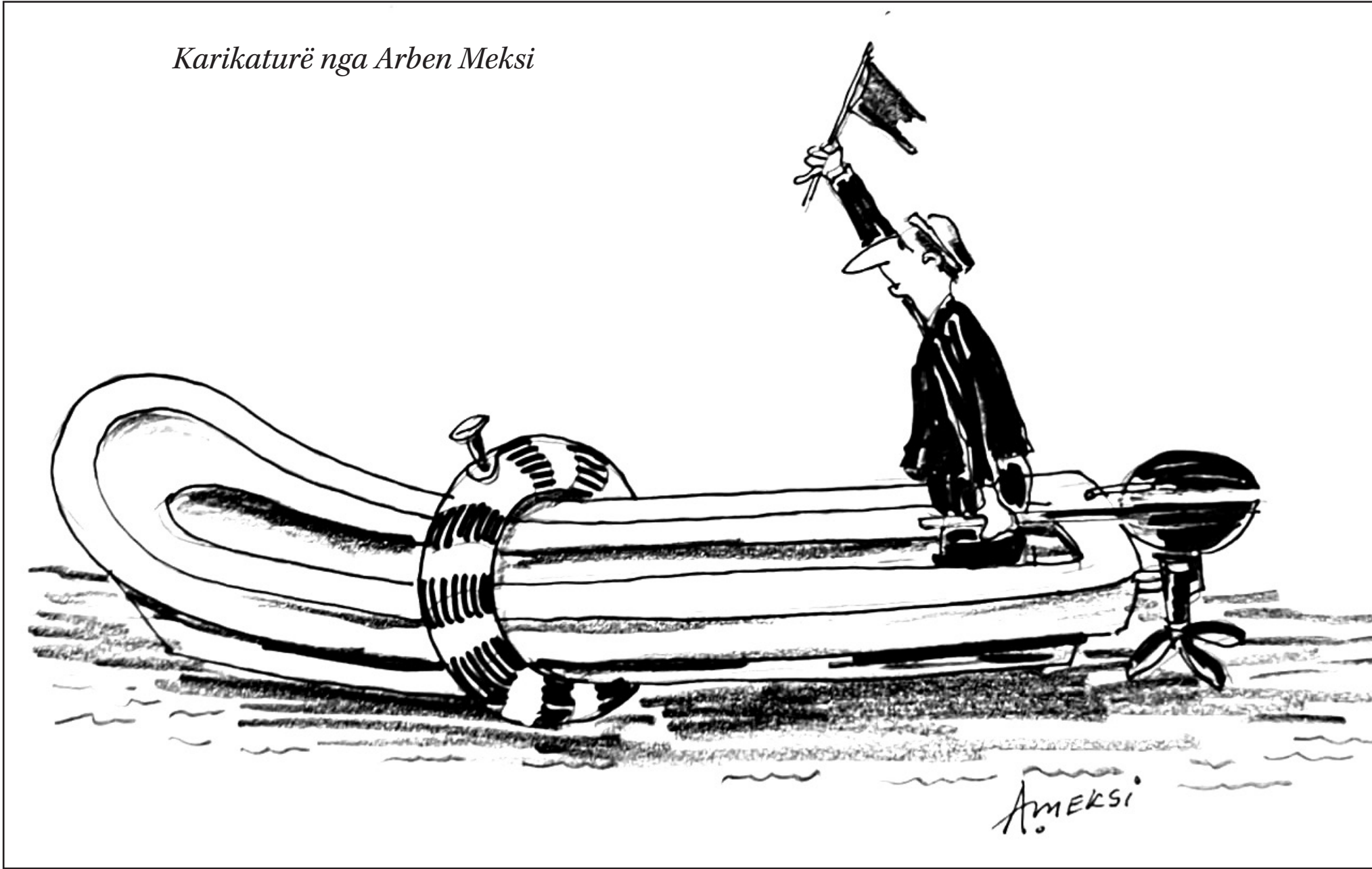
Kryeshërbëtori dukej i shqetësuar. Ai u gjunjëzua pranë xhuxhit të vogël dhe i vuri dorën në zemër. Pas pak çastesh, ai lëvizi supet, u ngrit në këmbë dhe pasi iu përkul me nderim Infantës, i tha: *“Mi bella Princesa”¹², xhuxhi jot i vogël e qesharak nuk do të kërcejë më kurrë. Është për të ardhur keq, sepse ai ishte aq i shëmtuar sa mund ta kishte bërë edhe mbretin të buzëqeshte.”*

“Por pse nuk do të kërcejë më ai?” pyeti infanta, duke qeshur. *“Sepse e ka zemrën të thyer.”* u përgjigj kryeshërbëtori.

Dhe infanta u vrenjt, ndërsa buzët e saj të brishta, si petale trëndafil, u shtrembëruan në një përbuzje hijerëndë. *“Në të ardhmen, ata që vijnë të luajnë me mua bën mirë të mos kenë zemra.”* tha ajo dhe vrapoi për në kopsht.

Fund.
Disa shprehje:
“Përcmimi i realizmit në shekullin e nëntëmbëdhjetë është zemërimi i Kalibanit kur sheh fytyrën e vet në pasqyrë.” - Parathënia e “Portreti i Dorian Greit”
“Pas çdo gjëje të mrekullueshme që ekzistonte, fshihej diçka tragjike.” - Kapitulli III, “Portreti i Dorian Greit”
“Si tjetër, veçse përmes një zemre të thyer, / Mund të hyjë Zoti Krisht?” - “Balada e burgut”
“...është më mirë të jesh i bukur sesa i mirë. Por... është më mirë të jesh i mirë sesa i shëmtuar.” - Kapitulli XVII, “Portreti i Dorian Greit”
“Aty ku ka hidhërim, ka tokë të shenjtë.” - “De Profundis”

11 Përkthyer në shqip: *“zotëri i vogël”*. Megjithatë ekzistojnë edhe disa teori të cilat e cilësojnë këtë shprehje si “të shtypur gabimisht”, dhe se synimi i vërtetë i saj ishte *“petit monstre”*, pra *“përbindësh i vogël”* në shqip.
12 Përkthyer në shqip: *“Princesha ime e bukur”*

Më 26 tetor 1957, në Freiburg të Gjermanisë, mbylli sytë një nga figurat më të mëdha dhe më komplekse të letërsisë greke dhe botërore të shekullit XX, Nikos Kazantzakis, intelektual me vetëdije universale. Vepra e tij la të hapur një dialog të përhershëm mes njeriut dhe lirisë, mes shpirtit dhe materies, mes besimit dhe dyshimit, mes luftës së brendshme dhe përgjegjësisë ndaj botës. Poet, dramaturg, eseist, udhëtar, ai ishte, mbi të gjitha, një shpirt i shqetësuar, një mendimtar që nuk pranoi të pajtohej me kufijtë e ekzistencës njerëzore. Pas tragjedive të dy luftërave botërore dhe shkatërrimit atomik të Hiroshimës e Nagasakit, Kazantzakis ishte ndër ata intelektualë që kuptuan se kriza e qytetërimit nuk ishte vetëm politike apo ushtarake, por mbi të gjitha morale.

Në vitin 1946, gjatë qëndrimit në Angli, ai bëri thirrje për krijimin e një “Internacionaleje të Shpirtit”, një bashkimi të intelektualëve të botës në mbrojtje të paqes dhe të vlerave humaniste.

Më 28 qershor 1956, në Vjenë, atij iu dha Çmimi Ndërkombëtar i Paqes, në kuadër të nismës së Këshillit Botëror të Paqes. Ishte një vlerësim i rëndësishëm për një shkrimtar që, megjithëse kishte fituar njohje të gjerë ndërkombëtare, vazhdonte të përballej me kundërshtime dhe mosbesim në atdheun e tij, për shkak të bindjeve politike, kërkimeve filozofike dhe trajtimit të çështjeve fetare në veprën e tij. Në këtë ceremoni, Kazantzakis nuk foli si një shkrimtar që kremtonte lavdinë personale, por si një njeri që ndiente mbi vete peshën e historisë dhe përgjegjësinë e fjalës.

Vjenë, 28 qershor 1956

Të dashur miq,

E pranoj këtë shpërblim të lartë, Çmimin Botëror të Paqes, ashtu siç pranon një punëtor i moshuar mëditjen e tij, kur tashmë ka rënë mbrëmja. Jam thellësisht i prekur, por njëkohësisht ndiej turp dhe nuk di ç'të bëj. A jam i denjë të pranoj një mëditje të tillë?

Në çastet e para ngurrova; më në fund, në emër të Kretës, atdheut tim, mendova se mund ta pranoj një nderim të tillë. Vetëm ajo, Kreta, ishulli tragjik që e fitoi paqen me një çmim aq të shtrenjtë, është e denjë për një shpërblim të tillë. Për shumë shekuj, Kreta luftoi për paqen, por nuk mundi ta fitonte veçse duke kaluar nëpër lumenj gjaku dhe lotësh. Ja përse, që nga fëmijëria ime, e përjetova me një intensitet të madh kuptimin tragjik të jetës dhe shijen e hidhur të luftës. Fryma e Kretës më rrëmbeu dhe u përpoqa, si njeri dhe si shkrimtar, të luftoja për lirinë, paqen dhe dinjitetin e njeriut.

Por ceremonia e sotme është shumë domethënëse për mua dhe më prek thellë në zemër. “Komiteti i Çmimeve Ndërkombëtare të Paqes” i ofron një poeti grek degën e ullirit; dhëntë Zoti që ky gjest të jetë mesazhi pararendës i paqes në mbarë tokën greke.

Përpiqem ta përmbaj dhimbjen time, por sonte, në këtë kremtim të paqes, nuk mundem, fytyra e Qipros më shfaqet përpara, e mbuluar me gjak. Në këtë çast që po flasim, forcat e errëta janë vërsulur atje dhe kërkojnë ta mbysin lirinë. Le të bashkohemi të gjithë, le të përpiqemi të gjithë që në këtë ishull heroik e martir të triumfojë liria; vetëm ajo mund t'i sjellë njeriut të mirën më sublime: paqen.

Kurrë më parë ideali i paqes nuk ka qenë kaq i domosdoshëm sa në epokën tonë. Për herë të parë, njeriu gjendet me vetëdije përballë humnerës. Ja përse shohim përreth nesh hutimin, disfatizëm dhe tradhtinë e kaq shumë shpirttrave. Për herë të parë, njëkohësisht, mjetet e shfarosjes janë bërë kaq të tmerrshme. Shkenca, kjo thikë me dy tehe, ka vendosur një fuqi djallëzore në duart e pitekanthropit. Prej mijëra vjetësh, më kot ky pitekanthrop përpiqet të arrijë majën e tij më të lartë, njeriun. Ende nuk ka

Nikos Kazantzakis dhe paradoksi i një njerëzimi që përparon, por nuk mëson të jetojë në paqe

TË ÇLIROJMË DASHURINË E BURGOSUR NË ZEMRËN E NJERIUT

Shtatëdhjetë vjet pas fjalimit të Vjenës kur mori Çmimin Ndërkombëtar të Paqes

Nga Prof.ass.dr Maklena Nika

Presidente e Shoqatës Ndërkombëtare “Miq të Nikos Kazantzakis”, Dega Shqipëri.

arritur të bëhet i tillë në të gjithë sipërfaqen e tokës. Forcat e errëta vazhdojnë të tërbohen brenda tij. Kërcënuese dhe të vendosura.

Të armatosur me këtë fuqi djallëzore, kemi hyrë në xhunglën e egër që e quajmë epoka atomike. Çasti është kritik. Midis përparimit të intelektit dhe nivelit moral të njeriut të sotëm, ekziston një hendek i madh, jashtëzakonisht i rrezikshëm. Gorilla e zbuloi zjarrin tepër herët.

Nëse nuk duam talëmë botën të fundoset në kaos, duhet që, ashtu siç çliroam forcat e fshehura brenda materies, të çlirojmë edhe dashurinë që qëndron e burgosur në zemrën e çdo njeriu. Fuqia atomike duhet të vihet në shërbim të zemrës së individit.

Liria dhe paqja, këtë nuk duhet ta harrojmë kurrë, qëndrojnë përtej kufijve të botës materiale; ato janë të dyja bija të njeriut, i cili i lindi me djersë dhe lot. Për sa kohë njerëzit do të marrin frymë mbi këtë tokë, të dyja do të jenë gjithmonë në pararojë, shoqe besnike. Por në çdo çast ato janë në rrezik. Është detyra jonë që në çdo çast të

mobilizojmë të gjitha forcat për t'i mbrojtur; duhet të qëndrojmë pranë tyre, ditë e natë, në këmbë.

Abati Munier, kjo mendje e ndritur dhe e hollë, më thoshte një ditë:

-Shkova të takoja mikun tim Bergson. Henri, i thashë, a mund të ma përmbledhësh me një fjalë, vetëm me një fjalë, të gjithë filozofinë tënde?

Bergsoni heshti për një çast, u zhyt në mendime dhe papritur thirri:

-Mobilizim! Mobilizim! Kur gjendemi përballë një pengese, duhet të mobilizojmë të gjitha forcat e shpirtit tonë dhe pengesa do të mposhtet menjëherë.

Të dashur miq,

Forcat e së Keqes janë mobilizuar; le të mobilizojmë edhe ne forcat e së Mirës. Le të japim kushtrimin për gjithçka njerëzore që mbijeton ende brenda nesh dhe përreth nesh. Le të luftojmë me të gjitha forcat për paqen dhe vëllazërimin e njerëzve.

Kinezët kanë një mallkim që në pamje të parë duket i çuditshëm: “Të zëntë mallkimi

im e lindsh në një epokë interesante!” Ne kemi lindur në një epokë interesante. Një botë po trandet, gati për t'u shembur, ndërsa një tjetër po ngrihet. Format e shkatërrimit dhe të rindërtimit rrjedhin të panumërta përreth nesh. Ja përse përgjegjësia e njeriut sot është e madhe. Ai tashmë e di se çdo veprim i tij mund të ketë jehonë në fatin e njerëzimit.

Ai e di se njerëzit, të gjithë njerëzit, të bardhë e të zinj, janë një. Nëse në skajin më të largët të botës qoftë edhe një njeri vuan nga uria, faji është yni. Nuk mund të jemi të lirë për sa kohë që, në një skaj të botës, qoftë edhe një njeri është ende i robëruar.

Por ankthi që sot e mbyl çdo njeri me vlera shoqërohet nga një shpresë e madhe, jo shpresë, por siguri. E Keqja, në fund, mposhtet gjithmonë nga gjithëfuqia e ngadaltë, por e sigurt, e së Mirës. Nëse ky ligj misterioz nuk do ta qeveriste fatin e njerëzimit, shpirti do të ishte dërrmuar prej mijëra vjetësh nga materia. Liria dhe paqja do të ishin mbytur nga Frika e Madhe.

Një legjendë e lashtë lindore e shpreh me një forcë të jashtëzakonshme këtë ligj misterioz.

Një Engjëll zbriti në tokë. Demoni, sundimtari i botës, i tërbuar nga zemërimi, iu vërsul dhe me shpatën e tij e preu në dy pjesë. Menjëherë, nga të dyja pjesët dolën dy Engjëj. Sundimtari i botës tërbohet, vërsulet përsëri dhe i ndan në katër pjesë. Dhe menjëherë dolën katër Engjëj. Tashmë i tmerruar, Sundimtari i botës u vërsul dhe i copëtoi përsëri. Katër Engjëjt u bënë tetë. Nga tetë u bënë gjashtëmbëdhjetë. Nga gjashtëmbëdhjetë u bënë tridhjetë e dy... Dhe pas pak, një ushtri e panumërt Engjëjsh mbuloi tokën.

Të dashur miq, këtë Engjëll besoj se e keni njohur: është Engjëlli i Paqes.

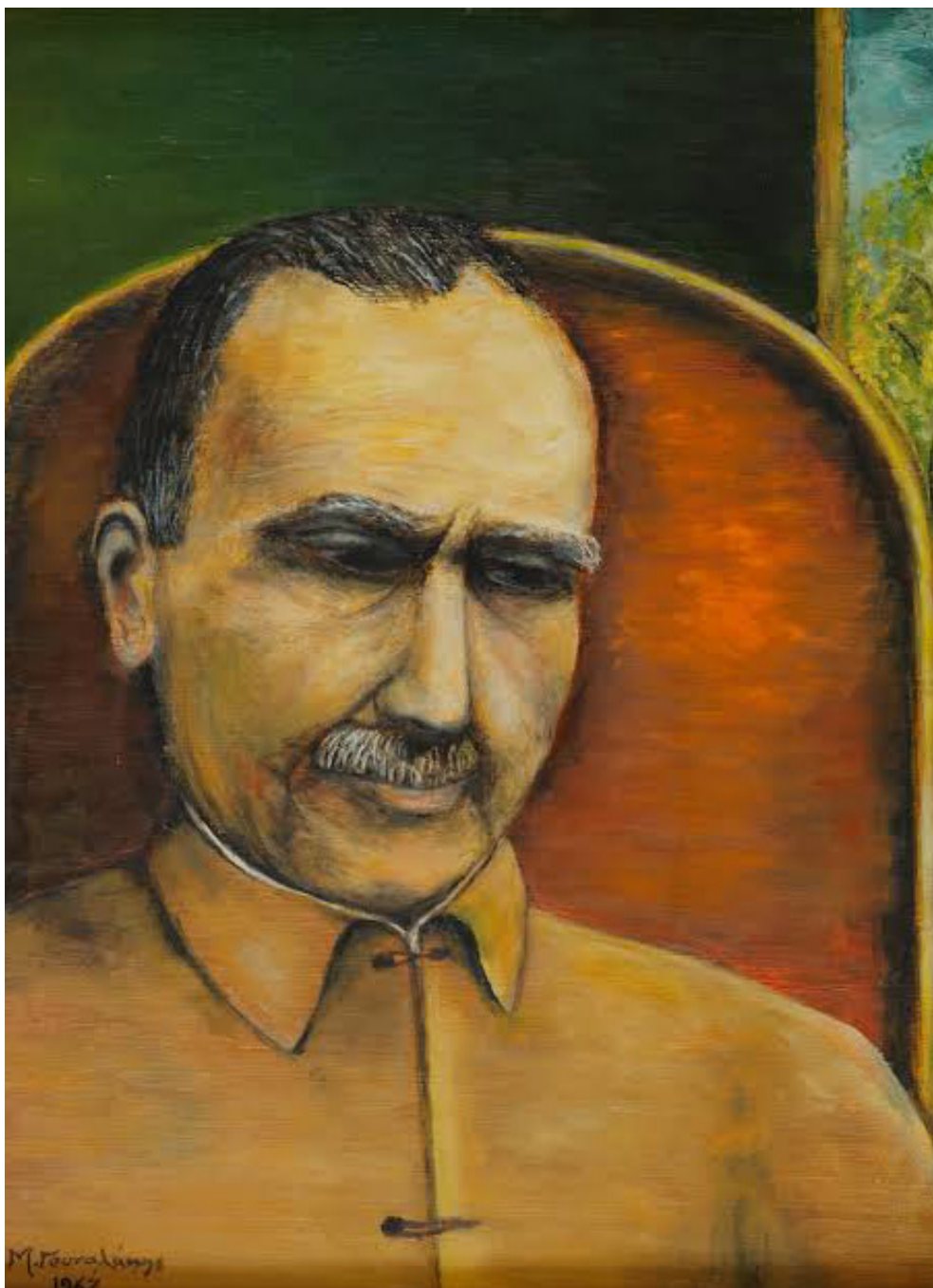
Shtatëdhjetë vjet pas këtij fjalimi, pyetja që Kazantzakis i drejtoi njerëzimit mbetet ende pa përgjigje. Njeriu ka arritur të depërtojë në thellësitë e materies, të eksplorojë hapësirën kozmike, të krijojë teknologji që dikur i përkisnin vetëm imagjinatës, por ende nuk ka arritur të çlirojë plotësisht atë që shkrimtari e quante “dashuria e burgosur në zemrën e çdo njeriu”.

Në këtë kundërthënie qëndron një nga tragjeditë më të mëdha të qytetërimit bashkëkohor: aftësia jonë për të krijuar është rritur me një shpejtësi marramendëse, ndërsa aftësia për të bashkëjetuar, për të kuptuar tjetrin dhe për të respektuar jetën njerëzore vazhdon të vihet në provë.

Në vitin 1956, Kazantzakis paralajmëronte për rrezikun e epokës atomike. Sot, këtij kërcënimi i janë shtuar forma të tjera të pushtetit teknologjik, të cilat e bëjnë edhe më urgjente pyetjen për përgjegjësinë morale të njeriut. Inteligjenca artificiale, zhvillimet e bioteknologjisë, automatizimi i sistemeve të luftës dhe mundësitë e pakufishme të manipulimit të informacionit na vendosin përballë një dileme të ngjashme me atë që formulonte shkrimtari grek: a jemi moralisht të përgatitur për fuqinë që zotërojmë për të ndërtuar një qytetërim të denjë?

Sot, shtatëdhjetë vjet më vonë, në një botë që vazhdon të përballlet me luftëra, dhunë, përçarje dhe kërcënime të reja teknologjike, fjalët e Kazantzakisit nuk tingëllojnë si një dokument i largët historik. Ato mbeten një pyetje e hapur për ndërgjegjen tonë: A ka përparuar moralisht njeriu po aq sa ka përparuar shkencërisht?

Më 26 tetor, kur kujtojmë largimin nga jeta të Nikos Kazantzakisit, nuk përkujtojmë thjesht një shkrimtar të madh. Rikthehemi te një ndërgjegje që vazhdon të na shqetësojë, sepse pyetjet e tij janë ende aktuale dhe Engjëlli i Paqes i Kazantzakisit vazhdon të kërkojë vend mbi tokë. Dhe ndoshta pyetja nuk është më nëse ai do të arrijë të mbijetojë, por nëse ne do të dimë ta mbrojmë.

Autorja e romanit *Njerëz normalë*, Sally Rooney, ka deklaruar se librat e saj nuk do të jenë më në libraritë e Mbretërisë së Bashkuar, si pasojë e mbështetjes së saj për organizatën Palestine Action.

Shkrimtarja irlandeze kishte deklaruar vitin e kaluar se synonte të vazhdonte t'i përdorte të ardhurat nga të drejtat e autorit për të mbështetur këtë grup, i cili në Mbretërinë e Bashkuar është shpallur organizatë terroriste dhe është ndaluar me ligj.

Në një deklaratë për BBC News, Rooney tha se vazhdimi i botimit të veprave të saj mund të përbënte një «vepër të rëndë penale», ndaj kishte rënë dakord me shtëpinë e saj botuese, *Faber*, që librat e saj të mos shpërndareshin më në tregun britanik.

«Kam bërë çdo përpjekje për të qenë e singertë me publikun lidhur me bindjet dhe qëllimet e mia dhe jam plotësisht e gatshme t'i pranoj pasojat», u shpreh ajo.

Botimet elektronike të librave të saj janë tërhequr tashmë nga shitja në Mbretërinë e Bashkuar, megjithëse shumë librari vazhdojnë të kenë në gjendje kopje të shtypura.

Rrjeti i librarive Waterstones konfirmoi për BBC-në se shtëpia botuese *Faber* kishte njoftuar se nuk ekzistonte asnjë kufizim që i pengonte libraritë t'i mbanin në raftet e tyre kopjet që kishin tashmë.

Sipas të dhënave të NielsenIQ BookData, Rooney ka shitur mbi gjashtë milionë libra në mbarë botën, prej të cilëve 2,3 milionë në Mbretërinë e Bashkuar.

Romani *Njerëz normalë* u botua në vitin 2018 dhe dy vjet më vonë, u përshtat në një serial televiziv shumë të suksesshëm, i cili i dha një shtysë vendimtare karrierës së aktorëve Paul Mescal dhe Daisy Edgar-Jones.

Romanet e tjera të Rooney-t janë *Intermezzo*, *Biseda mes miqsh* dhe *Botë e bukur, ku je?*.

Shtëpia botuese *Faber* deklaroi për BBC News:

«Legjislacioni aktual në Mbretërinë e Bashkuar ka krijuar një situatë në të cilën *Faber* nuk mund t'ia kalojë Sally Rooney-t të ardhurat që veprat e saj sigurojnë në tregun britanik.

Të shesësh veprat e një shkrimtari dhe të mos kesh mundësi t'i paguash atij të ardhurat që i takojnë është një situatë e papranueshme për ndërgjegjen e një botuesi.

Për këtë arsye, dhe në marrëveshje të plotë me Sally-n, kemi marrë vendimin që të mos i shpërndajmë më veprat e saj në Mbretërinë e Bashkuar, në asnjë format».

Faber shtoi:

«Vazhdojmë të jemi krenarë që botojmë krijimtarinë e saj të jashtëzakonshme, të cilën do të vazhdojmë ta tregtojmë në vendet e tjera».

Të katër romanet e Rooney-t, përfshirë edhe më të fundit, *Intermezzo*, do të tërhiqen nga shitja në Mbretërinë e Bashkuar.

Qeveria britanike e shpalli Palestine Action organizatë terroriste dhe e ndaloi në vitin 2025, duke argumentuar se grupi kishte një «histori të gjatë» të dëmtimit të qëllimshëm të pronës.

Veprimtaritë e grupit kanë përfshirë edhe aksione kundër kompanive të armatimit të lidhura me luftën e Izraelit në Gazë.

Në deklaratën e saj të së mërkurës, Rooney u shpreh:

«Në korrik të vitit 2025, grupi protestues i veprimit të drejtpërdrejtë Palestine Action u shpall organizatë terroriste dhe u ndalua në Mbretërinë e Bashkuar.

Muajin pasues, shkrova një opinion, ku shprehja synimin tim për të vazhduar mbështetjen ndaj Palestine Action, një grup që këtu, në Republikën e Irlandës, nuk është shpallur i ndaluar dhe as nuk i është nënshtuar ndonjë ndalimi tjetër ligjor.»

Në artikullin e saj të botuar gushtin e kaluar në gazetën The Irish Times, Rooney

Librat e Sally Rooney tërhiqen nga libraritë e Mbretërisë së Bashkuar për shkak të mbështetjes së saj për Palestine Action

Nga BBC

kishte deklaruar se do të vazhdonte ta mbështeste grupin me honoraret e veprave të saj, pavarësisht se një veprim i tillë përbënte vepër penale në Mbretërinë e Bashkuar. Ajo kishte anuluar gjithashtu një udhëtim në Britani për të marrë një çmim, nga frika se mund të arrestohej.

Në deklaratën e së mërkurës, Rooney vijoi:

«Si pasojë, përmbushja e kontratave për botimin e veprave të mia në Mbretërinë e Bashkuar mund të përbëjë tani një vepër të rëndë penale.

Pas një procesi konsultimesh dhe shqyrtimesh si dhe me pëlqimin tim të plotë, shtëpia ime botuese *Faber* ka vendosur, për këtë arsye, se nuk mund të vazhdojë t'i shpërndajë më veprat e mia brenda Mbretërisë së Bashkuar».

Bashkëthemeluesja e Palestine Action,

Huda Ammori, deklaroi se Rooney kishte mbajtur «një qëndrim të guximshëm dhe parimor që nga çasti kur u shpallën planet për ndalimin e Palestine Action».

Sipas Ammorit, tërheqja e veprave të shkrimtares nga tregu shënonte «një pikë të re, edhe më të ulët, në sulmin gjithnjë e më të ashpër kundër lirisë së shprehjes, të shkaktuar nga shpallja e Palestine Action si organizatë e ndaluar».

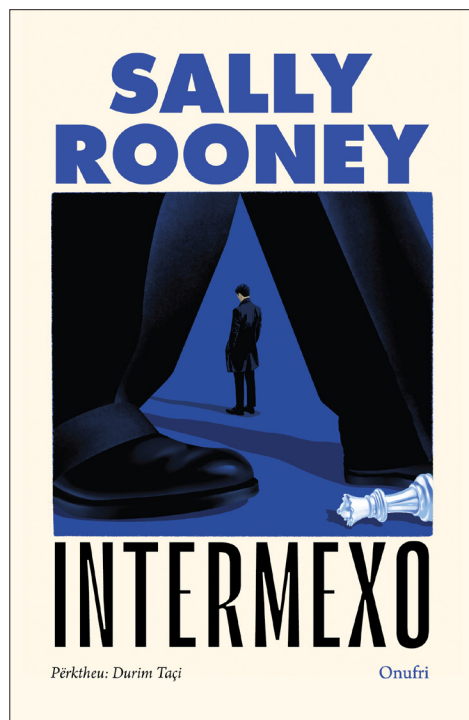
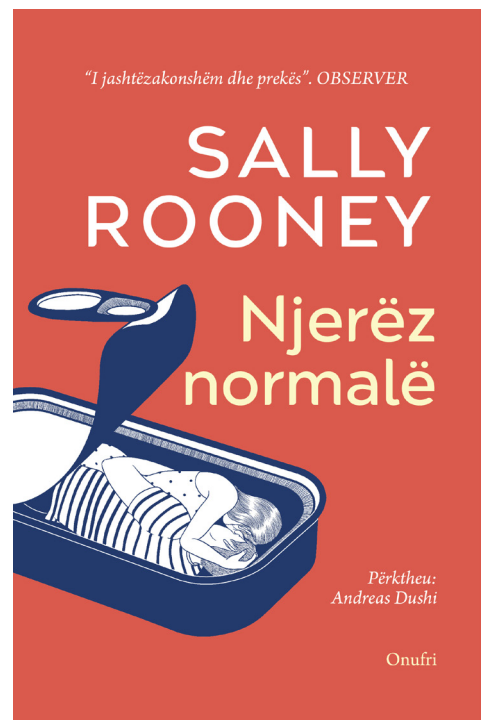
Besohet se mbi 3700 persona janë arrestuar në Mbretërinë e Bashkuar si të dyshuar për mbështetje të Palestine Action.

Rreth 2500 prej tyre janë akuzuar zyrtarisht, por asnjëri nuk ka dalë ende para gjyqit, ndërkohë që vazhdon procesi gjyqësor për kundërshtimin e ndalimit të organizatës. Kjo çështje pritet të shqyrtohet muajin e ardhshëm nga Gjykata Supreme e Mbretërisë së Bashkuar.

Shënim i *ExLibris*

Me datë 21 tetor, një pjesë e madhe e shkrimtarëve më të rëndësishëm bashkëkohor, të bërë bashkë, nënshkruan një petition në mbështetje të Rooney-t ku shprehen njëzëri se ajo nuk është terroriste:

Adam Tooze, Afua Hirsch, Ahdaf Soueif, AK Blakemore, Alexei Sayle, Alison Oliver, Amia Srinivasan, Amit Chaudhuri, Amitav Ghosh, Amitava Kumar, Andrea Calderwood, Andreas Malm, Andrew Motion, Angharad Hampshire, Anika Jade Levy, Anna Burns, Anne Carson, Anne Enright, Annie Ernaux, Annie Macmanus, Annie Proulx, Anthony Barnett, Antonia Lloyd-Jones, Arifa Akbar, Armando Iannucci, Arundhati Roy, Asif Kapadia, Avi Shlaim, Bella Freud, Ben Ehrenreich, Ben Lerner, Ben Rivers, Benjamin Moser, Bernardine Evaristo, Blake Morrison, Caryl Churchill, Chris Kraus, Chris Power, Ciara Mary-Alice Thompson (CMAT), Colm Tóibín, Colum McCann, Cornelia Parker, Daisy Edgar-Jones, David Edgar, David Farr, David Wengrow, Deborah Levy, Diana Evans, Ed Gillespie, Eleanor Catton, Elif Batuman, Emily Wilson, Faiza Shaheen, Fatima Bhutto, Fionn O'Shea, Francis Spufford, Francisco Garcia, Gary Lineker, Geoff Dyer, George Saunders, Hannah Lillith Assadi, Hassan Abdulrazzak, Hermione Hoby, Hisham Matar, Inua Ellams, Irvine Welsh, Jacqueline Rose, Jacques Testard, James Meek, James Wilson, Jeanette Winterson, Jeff McMahan, Jeremy Corbyn, Jessie Buckley, Jhumpa Lahiri, JM Coetzee, John Akomfrah, Jolyon Maugham, Jonathan Glazer, Jonathon Porritt, Josh Cohen, Judith Herrin, Julian Barnes, Juliet Stevenson, Kate Nash, Kate Zambreno, Kathy Lette, Kaveh Akbar, Kieran Morris, Kneecap, Lamorna Ash, Laura Wade, Lauren J Joseph, Lenny Abrahamson, Maaza Mengiste, Madeline Cash, Madra Salach, Margie Orford, Marian Keyes, Mark O'Connell, Maxine Peake, Megha Mohan, Merve Emre, Michael Frayn, Michael Magee, Michael Rosen, Mike Dibb, Mobeen Azhar, Monica Ali, Morgan Lloyd Malcolm, Namwali Serpell, Naoise Dolan, Naomi Klein, Neel Mukherjee, Nicole Flattey, Nikita Lalwani, Nitin Sawhney, Olivia Hetreed, Olivia Laing, Omar El Akkad, Omar Robert Hamilton, Orlando Reade, Owen Jones, Patricia Lockwood, Paul Mescal, Peter Singer, Priyamvada Gopal, Ramita Nava, Rana Dasgupta, Rebecca Perry, Rob Doyle, Robert Del Naja (Massive Attack), Rowan Moore, Sally Potter, Samuel West, Sangita Myska, Sarah Hall, Seamas O'Reilly, Shahidha Bari, Shami Chakrabarti, Sharon Horgan, Sheila Heti, Slavoj Žižek, Sophie Kemp, Sophie Smith, Stephanie Wambugu, Sunny Singh, Susan Bernofsky, Susan Sarandon, Tariq Ali, Tessa Hadley, Tilda Swinton, Tom Overton, Wendy Brown, William Boyd, William Dalrymple, Xiaolu Guo, Young Fathers, Zadie Smith

ALBANIAN Book Festival NEW YORK

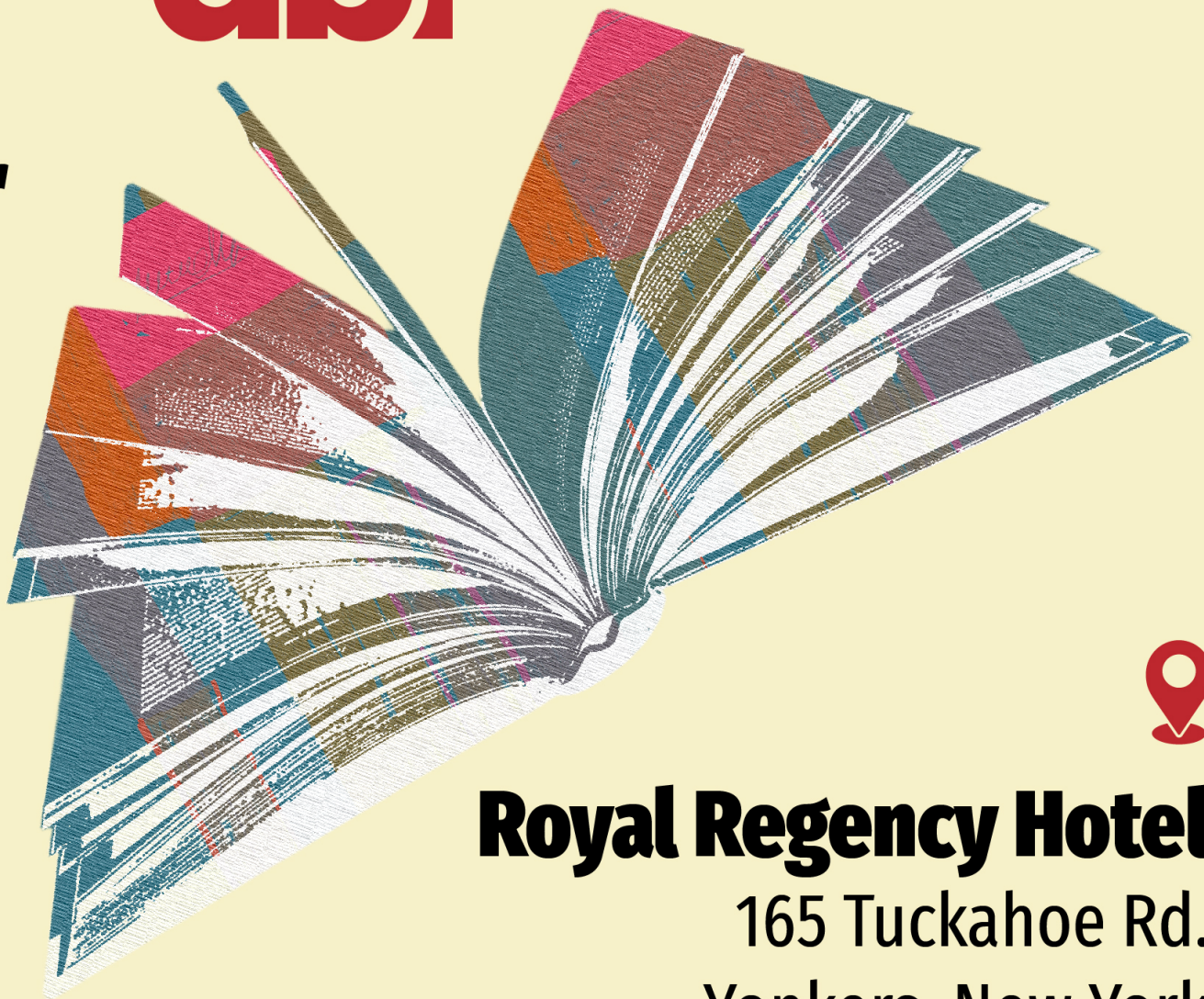
abf

**November
28-29**

**10 AM - 6 PM
BOTH DAYS**

516-902-0588
www.albblibris.al
albblibris@gmail.com

Royal Regency Hotel
165 Tuckahoe Rd.
Yonkers, New York

Friends of Albblibris
in collaboration with

Association of
Albanian American
Student Organizations